

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**CUMHURİYETİN PARADİGMA DEĞİŞİMİNİN TARİH
KİTAPLARINA YANSIMASI (BELLEK ÇALIŞMALARI
ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME)**

Yılmaz YAPICI

Tez Danışmanı

Prof. Nilgün GÜRKAN PAZARCI

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI
SİYASAL İLETİŞİM BİLİM DALI**

OCAK 2021

ankara

HBM

**CUMHURİYETİN PARADİGMA DEĞİŞİMİNİN TARİH
KİTAPLARINA YANSIMASI (BELLEK ÇALIŞMALARI ÜZERİNDEN
BİR DEĞERLENDİRME)**

Yılmaz YAPICI

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI
SİYASAL İLETİŞİM BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

OCAK 2021

Yılmaz YAPICI tarafından hazırlanan “CUMHURİYETİN PARADİGMA DEĞİŞİMİNİN TARİH KİTAPLARINA YANSIMASI (BELLEK ÇALIŞMALARI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalı / Siyasal İletişim Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman/Başkan: Prof. Dr. Nilgün GÜRKAN PAZARCI

Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

.....

Üye: Prof. Dr. Cem YAŞIN

Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

.....

Üye: Doç. Dr. Osman Murat GÜVENİR

İletişim ve Tasarımı Programı, Başkent Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

.....

Tez Savunma Tarihi: 15/01/2021

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....

Doç. Dr. Ali DEĞİRMENDERELİ

Lisansüstü Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarımı kabullendiğimi beyan ederim.

Yılmaz YAPICI

15.01.2021

CUMHURİYETİN PARADİGMA DEĞİŞİMİNİN TARİH KİTAPLARINA YANSIMASI
(BELLEK ÇALIŞMALARI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME)
(Yüksek Lisans Tezi)

Yılmaz YAPICI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ocak 2021

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihyazımının farklı dönemlerde uğradığı değişimin bellek çalışmaları üzerinden bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bellek, tarihsel süreç içerisinde yaşanan kolektif veya bireysel deneyimleri işleyen, kaydeden ve dönüştüren bir mekanizmadır. Toplumsallaşma sürecinde bellekte yer edinen bir takım kültürel veriler zamanla bellekte kalıcı olarak yer edinerek tutumları ve kimliği belirlerken bazı öğeler de aynı şekilde silinmekte veya dönüştürülmektedir. Siyasal bir otoritenin bilinçli ve planlı bir müdahalede bulunarak belleği dönüştürme çabası ise tamamen farklı bir anlatıdır. Söz konusu bilinçli müdahalelerin somut ürünü olan tarih ders kitapları belleği değiştirme ve dönüştürme adına yapılan politikaların sonucudur. Bu çalışmada da iki farklı tarihsel dönemde yer alan tarih kitaplarının ön plana çıkardığı anlatıların neler olduğu ve bu anlatılarda hangi toplumsal ve kültürel öğelerin aktarıldığı, hangi tarihi ve siyasi kişilerin kutsallaştırıldığı, her iki dönemde de ne gibi farklılıkların ve benzerliklerin olduğu incelenmiştir.

Bilim Kodu : 111516
Anahtar Kelimeler : Bellek, Tarih, Eğitim, Ders Kitapları, Anlatı, Toplumsal Bellek, İktidar
Sayfa Adedi : 115
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Nilgün GÜRKAN PAZARCI
Öğrenci ORCID ID : 0000-0003-1466-2155

THE REFLECTION OF THE REPUBLIC'S PARADIGM SHIFT ON HISTORY BOOKS
(AN ASSESSMENT THROUGH MEMORY STUDIES)
(M.Sc. Thesis)

Yılmaz YAPICI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
GRADUATE EDUCATION INSTITUTE

January 2021

ABSTRACT

In this study, an assesment is conducted on the change which the historiography in Republic of Turkey has gone under in different historical periods from a memory studies perspective. Memory is a mechanism which processes, records and transforms the individual and collective experiences gained throughout the historical process. Whereas some of the cultural data recorded in the memory through the socialization process becomes permanent through time to determine the identity and attitudes, other elements are erased or transformed in the same manner. On the other hand, The efforts of a political authority to transform memory through a conscious and planned intervention is a whole different narrative. Historical textbooks as tangible products of these efforts, are results of the policies implemented for the sake of changing and transforming the memory. Therefore, in this study, history textbooks used in schools from two different periods in history are examined according to which narratives they highlighted and which social and cultural elements were conveyed in those narratives, as well as which historical and political figures were sanctified and the similarites and differences between the two periods in question.

Science Code : 111516
Key Words : Memory, History, Education, Textbooks, Narrative, Collective
Memory, Power
Page Number : 115
Supervisor : Prof. Dr. Nilgün GÜRKAN PAZARCI
Student ORCID ID : 0000-0003-1466-2155

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLOLARIN LİSTESİ.....	x
GÖRSELLERİN LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR	xii
1. GİRİŞ	1
2. BELLEK ÇALIŞMALARI VE RESMÎ ANLATIDA ULUSAL BELLEK.....	5
2.1. Bellek Çalışmaları ve Tarihi.....	5
2.2. Belleğin Yapısı ve Türleri	8
2.2.1. Toplumsal/Kolektif Bellek	10
2.2.2. Kültürel ve İletişimsel Bellek.....	13
2.2.3. Negatif Bellek, Negatif Hatırlama ve Geçmişle Yüzleşme.....	18
2.2.4. Unutma ve Bellek	20
2.3. Resmi Anlatı, Eğitim ve Bellek.....	23
2.3.1. Bir Anlatı Olarak Tarih Bilimi	24
2.3.2. Tarihe Karşı Olarak Bellek.....	26
2.3.3. Tarih Eğitiminde İktidar ve Bellek İnşası	29
2.3.3.1. Eğitimde öğretmenin bellek üzerindeki iktidar rolü.....	31
2.3.3.2. Mekân, imge ve ritüellerin bellek oluşturmadaki rolü	36
3. TARİH DERS KİTAPLARINDAKİ BELLEK İNŞASI	41
3.1. Araştırma Yöntemi	41
3.2. Tarih Ders Kitaplarında Bellek İnşası	43
3.2.1. Erken Cumhuriyet Dönemi Ders Kitapları.....	49

	Sayfa
3.2.1.1. Tarihsel köken anlatılarında Türklük ve Orta Asya konuları.....	50
3.2.1.2. İslamiyet ile ilişkili anlatılar.....	56
3.2.1.3. Osmanlı dönemine ilişkin anlatılar.....	59
3.2.1.4. Cumhuriyet rejimine ilişkin anlatılar ve Atatürk'ün ikonlaştırılması.....	63
3.2.2. Yakın Tarihte Yazılmış Ders Kitapları.....	69
3.2.2.1. Tarihe bakış açısı ve köken anlatısında vurgulanan/ yorumlanan unsurlar.....	69
3.2.2.2. İslamiyet'e ilişkin anlatılar.....	72
3.2.2.3. Osmanlı dönemine ilişkin anlatılar.....	74
3.2.2.4. Erken Cumhuriyet tarihi ve yakın tarih anlatıları.....	79
3.2.2.5. Darbelere ilişkin anlatılar.....	86
3.3. Tarihsel Anlatıların Dönüşümü Üzerine.....	92
4. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME.....	105
KAYNAKLAR.....	109
ÖZGEÇMİŞ.....	115

TABLULARIN LİSTESİ

Tablo	Sayfa
Tablo 2.1. İletişimsel Bellek İle Kültürel Bellek Arasındaki Farklılıklar ve Sınırlar	16
Tablo 3.1. Araştırma Sürecinde İncelenen Ders Kitapları	42
Tablo 3.2. Erken Cumhuriyet Döneminde Basılan Lise Tarih Ders Kitapları.....	50
Tablo 3.3. Yakın Dönemde Yer Alan Lise Tarih Ders Kitapları	69
Tablo 3.4.Tarih Ders Kitaplarındaki Değişim ve Dönüşümlerin Genel Görünümü.....	103

GÖRSELLERİN LİSTESİ

Görsel	Sayfa
Görsel 3.1. Amanullah'ın İstanbul'a geliş haberi	84
Görsel 3.2. Atatürk'ün Cenazesi	84
Görsel 3.3. Atatürk'ün Cenazesi	85
Görsel 3.4. Demokrasi ve Milli Birlik Günü	90
Görsel 3.5. Davos Zirvesi'nde T.C. Başbakanı R. Tayyip Erdoğan'ın İsrail'e gösterdiği tepki.....	101
Görsel 3.6. "Dünya beşten büyüktür"	102
Görsel 3.7. Eğitimde Türk İnkılabı	103

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri

1. GİRİŞ

Khaled Hosseini, Uçurtma Avcısı adlı eserindeki bir anekdotta eğitim politikalarının kişinin belleğinde ne denli güçlü bir etkiye sahip olduğundan bahseder. Romanın başkahramanlarından Emir'in, en yakın arkadaşı Hasan'ın milleti olan Hazaralar hakkında çok fazla bir fikre sahip olmadığı, sadece Moğolların soyundan geldiklerini ve Çinliler gibi çekik gözlü olduklarını bildiği yazılmaktadır. Romanda Emir'in Hazaralar hakkındaki kanaatinin ders kitaplarında üstün körü değinilen bilgilerden ibaret olduğu, bunun yanında hem okul içerisinde hem de toplumun genelinde hor ve ikinci sınıf insan muamelesi görülen bir millet olduklarından bahsedilmektedir. Bu sığ düşüncesinin oluşumuna ders kitaplarının sebep olduğunu belirten Emir, Hazaralar hakkında yazılmış geniş kapsamlı kitabı okuyunca imgeleminde bambaşka bir Hazara canlandığını ve ders kitapları dışında farklı bir kaynağın kendisinde yarattığı şaşkınlığı dile getirmiştir. O an anlamıştır ki en yakın arkadaşının etnik kökeni ve toplumsal konumu hakkında aslında hiçbir şey bilmemektedir (Hosseini, 2008: 9-10). Romandan alıntılanan bu anekdotta, ders kitapları ile bellek arasındaki ilişkinin ne denli güçlü ve doğrudan bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Eserde, ders kitaplarının bellek ile olan ilişkisinin sonucunda bireyin siyasal ve toplumsal bir takım düşüncelere sahip olabilmemesinin yanında bireyin karakterini, tutumunu ve kimliğini belirleyen etkiye de sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda ders kitaplarının bellek çalışmaları ekseninde incelenmesi, bireyin siyasal ve toplumsal kimlik durumunun ortaya çıkmasında önemli ölçüde faydası olacaktır.

Bellek, düşünce tarihinin en zor ve bir o kadar da en ilgi çekici kavramlarından bir tanesidir. Çünkü insanın kendisine dair bildiği ve kimliğini oluşturan her şey bellekte yer almaktadır. Bir bakıma geçmiş, insanın bireysel ve toplumsal yapısını ortaya koymakta önemli bir etkidir. Dolayısıyla bir anlamda bellek, bizzat insanın kendisidir. İnsan -sosyal bir varlık olduğu ön kabulüyle- bellek olgusu üzerinden bir inceleme konusu yapıldığında ortaya çıkacak olan kavram hiç şüphesiz *kolektif bellek* olacaktır. Kolektif bellek, tıpkı bireysel belleğin kişinin kimliğini ortaya koyması gibi toplumların da ne olduğunu ortaya koyan bir olgudur. Kendi içerisinde *geçmiş* ile *şimdi* arasında bir enformasyon sürecini barındıran kolektif bellek, bir topluluğun, bir grubun veya belirli bir çevreden kişilerin sahip olduklarından, paylaştıkları deneyimlerinden ve anılarından oluşmaktadır. Sürekli yaşanan bu iletişim akışından

kaynaklı doğal olarak kolektif bellek, bir anlamda toplumun temel ögesidir (Sönmez, 2012: 1, aktaran; İzmir, 2016: 17).

Kolektif bellek ile bireysel bellek arasında bir takım ortak noktalar olsa da temelde farklı dinamiklere sahiptirler. Özellikle kolektif belleğin siyasal bir zeminde tartışılması bu zorluğu daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Siyaset-bellek denkleminde ortaya çıkan söz konusu zorluk, siyasal iktidar ve onun araçları tarafından manipüle edilebilme veya en iyimser ifadeyle değiştirilebilme ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bellek, siyasal iktidarın toplumsal denetimini kurabilmesindeki en önemli araçlardandır. Diğer yandan kolektif bellekte yer alan bir deneyimin veya geçmişteki bir olayın bütün katılımcılar için aynı ölçüde anlam ifade etmemesi (Schudson, 2007) siyasal bir yapının bütünüyle gerçeğe uygun bir hafıza yaratmasındaki temel arzusuna eyleme geçmek için bir sebep teşkil etmektedir. *“Bir bireyin eylemlerine, kaçıış olmayan, içselleşmiş bir otorite kılavuzluk ediyorsa politik özgürlüğün çok az anlamı vardır”* (Spring, 2017: 33). Joel Spring’e ait bu ifade, toplumsal ve kültürel belleğin yaşatılmasının önünde yer alan resmi anlatıların otoriter yönüne dikkat çekici bir özellik taşımaktadır. Çünkü geçmiş anlatılarının depolandığı ve aktarıldığı yer olan bellek zaman aşımına bağlı olarak yıpranmaya, değişime ve dönüşüme açık bir mecradır. Dolayısıyla belirli bir iktidar politikasının da bu sürece eklenmesiyle beraber kolektif bellekteki değişimin gerçekleşmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu çalışmada da resmi geçmiş anlatısının taşıyıcısı olan, farklı dönemlerde müfredatta yer almış tarih ders kitaplarının toplumsal belleği etkilemede söylemsel dönüşümleri incelenecektir.

Cumhuriyet’in ilan edilmesi ile beraber devleti oluşturan yeni üst siyasal yapı, hızla bir toplumsal mobilizasyon sürecini başlatmıştır. Eğitim de bu sürecin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. İlköğretimden üniversitelere kadar hızla modernleştirme çalışmaları başlamış ve modern eğitim sistemine uygun programlar hazırlanmıştır (Üstel, 2008: 127). Tarih ders kitapları da modern tarih anlatım tekniği çerçevesinde ulus fikrini aşlamayı amaçlayan bir paradigma ile hazırlanmıştır. Tarih ders kitaplarında yer alan anlatıların altındaki örtük ideolojik bakış açısı, bireyin düşünsel altyapısını şekillendirmek için eğitimi araç haline getirmiştir. Söz gelimi bu örtük ideolojik bakış açısı milliyetçilik, militarizm, ulus fikri ve ötekileştirme olarak belirlenmiştir. Benzer bir eğitim sürecinden geçen toplum da görece farklı sosyal

belleğe sahip olmasına rağmen politik-tarihsel atfin olduğu bir durumda ve grupta, benzer hatırlama eyleminde bulunmaktadır. 2018-2019 eğitim öğretim yılında kullanılan tarih ders kitaplarında yer alan ve geçen süre zarfında değişime uğrayan anlatıdaki söylemsel ve ideolojik ifadelerin toplumsal belleği başka bir inşa sürecine sokmuş ve geçmişe ilişkin anlatılar ile belli noktalarda çatışma yaratmıştır. Dönüşüme uğrayan toplumsal belleğin hatırlama/hatırlatma eylemlerinin yansımaları da farklı politik/ideolojik durumlarda ve gruplarda oluşmuştur.

Çalışma, Sosyal Bilimler literatürüne katkı sağlamasının yanında eğitim politikaları ve bu politikaların somut örneği olan tarih ders kitapları ile toplumsal ve kültürel bellek arasındaki ilişkiyi ortaya koymasından dolayı önemlidir. Eğitim, kişiyi topluma yurttaş olarak ve bilinçli bir birey olarak hazırlamada önemli bir araçtır. Salt pedagojik olarak nesnel bir ifade gibi görülen bu tanım, ideolojik ve söylemsel etmenlerin göz ardı edildiği, bireyin yetiştirilmesinde ulus-devlet anlayışının milliyetçi paradigmasından oluşan eğitimden geçirildiğini irdelememektedir. Eğitim, yeni nesle egemen toplumsal ve ideolojik yargıların aktarılmasında en önemli silah işlevi görmektedir (Parlak, 2005: 91). Tam da bu noktada eğitimin, mümkün olduğunca tarihsel süreçlerden oluşan ideolojik kaygılardan bağımsız ve toplumsal belleğin manipüle edilmeden verilmesini belirtmek adına bu çalışma akademik açıdan önemli görülmektedir.

Lise tarih kitaplarının belirlenmesindeki en önemli gerekçe iktidar sahiplerinin politikalarının daima merkezinde yer almaları, 15-24 yaş aralığının Sosyoloji, Psikoloji ve Antropoloji bilimleri açısından genç olarak tarif edilmeleri ve bu yaş aralığının önemli bir 'politizasyon' dönemi olmasından kaynaklanmaktadır. Böylelikle, bu politizasyon çağına yönelen iktidar yapılarının en önemli aracı olan tarih eğitimi, toplumsal belleğin dönüşümünü etkili kılabilme olanağına erişebilecektir. Avrupa toplumlarında gençlerle yetişkinler arasındaki siyasi ilişki otoriterlik ve bağımlılık üzerinden inşa edilen bir ilişkidir. Özellikle ulus-devletlerin inşasında gençlerin eğitilmesi ve bu eğitilmiş gençlerin siyasi hayatta rol alması iktidar yapıları açısından önemlidir (Neyzi, 2011: 106-108).

Tarih anlatılarının toplumsal bellekteki ideolojik dönüşümünü konu alan bu tez çalışmasının amacı; iktidar yapılarının toplumun belleğini inşa etmede eğitimin nasıl ideolojik bir araç haline getirdiğini ortaya koymaktır. Çünkü tarih yazımı ve geçmiş okumaları iktidar yapılarının egemenlik alanı içerisinde dâhil oldukları için eleştirel

bir okumaya tabidirler. Bu anlamda 1931 ve 2018 yıllarında basılan ve dolayına sokulan tarih ders kitapları arasında temalar ve nitelikleri açısından bir kıyaslama da yapılmaktadır. Tarih yazımı da bellek ve iktidar ilişkisinde olduğu gibi siyasal iktidarın niteliği göz önünde bulundurularak ele alınmalıdır (Ersanlı-Behar, 1996: 19). Farklı iktidarların kendi paradigmalarına uygun bir anlatı ile yazdırıp eğitimde dolayına soktukları ders kitaplarının bellek oluşturmada da bir dönüşümü devreye sokup sokmadıkları ortaya konacaktır.

2. BELLEK ÇALIŞMALARI VE RESMİ ANLATIDA ULUSAL BELLEK

2.1. Bellek Çalışmaları ve Tarihi

Hafıza veya Türkçe ifadeyle bellek, yapısı ve mahiyeti itibariyle insanlık tarihinin en eski merak konularından biri olmuştur. Bugün için çoğunlukla sosyal bilimler alanı olarak görülen Bellek Çalışmaları, fen ve teknik bilimlerinin kendi kavramsal çerçevesinde kullanılmakla beraber, birçok disiplinle aynı zeminde tartışılan disiplinler arası bir alan özelliği de taşımaktadır. Sosyoloji, Siyaset Bilimi, Tarih, Edebiyat, Felsefe ve Psikoloji gibi Toplum Bilimlerinin çalışma kapsamına giren bellek, Fen Bilimlerinden Nöroloji, Biyoloji ve Fizyoloji gibi alanların da çalışma kapsamına girmektedir (Cangöz, 2005). Bellek Çalışmaları alanının disiplinler arası çalışma platformuna uygun olması hem alanı cazip kılmakta hem de ‘geçmiş’ konusunu tartışmada egemen tarih anlatılarından farklı bir bakış açısı koyabilmesi sebebiyle Sosyal Bilimleri geliştirmektedir.

Bellek, Sosyal Bilimler alanında yer alan çok sayıdaki disiplinler tarafından kısmen farklılık arz eden tanımlamalara sahip olsa da çoğunlukla ortak bir tanıma sahiptir. Bellek Çalışmaları, başlı başına bir disiplin olarak geliştikçe farklı paradigmlar ve farklı yöntemlerin etkisiyle kendi içerisinde farklı tanımlamalar ortaya koyulmuştur. Felsefede bellek, zaman ve mekân denkleminde tartışılmış bir kavramdır. Bellek, belli bir birey tarafından kurulan zihinsel gerçeklik modellerinin tümünü oluşturan yapıdır (Frolov, 1991: 43). Daha açık bir ifadeyle ve genel geçer tanım olarak bellek, anımsama eylemini gerçekleştiren öznenin, geçmişteki yaşantılarına ya da geçmişte algılamış olduğu nesnelere ilişkin hatırladığı bilgilerine ve bunların bulunduğu yere denir (Cevizci, 1999: 111). Bir başka tanımda ise izlenimlerin ve algılamaların depolandığı yer olarak tanımlanmıştır (Akarsu, 1979: 28). Fen Bilimlerinden bir örnek olarak Nöroloji biliminde bellek kavramı, yaşayan canlı bir organizma olup donanımsal yapısı incelenir (Sancar, 2016: 39). Psikoloji biliminde belleğin bireyin bilişsel yapısı üzerinden bir tanımlaması yapılır. Diğer disiplinlerle benzer tanımlamaya sahip olan Psikoloji bilimine göre bellek, yaşantıları, öğrenilenleri ve bütün bunların geçmişle ilişkisini ‘bilinçli’ olarak zihinde saklama gücüdür (Bakırcıoğlu, 2012: 145).

Başlı başına bir çalışma alanı olarak Bellek Çalışmaları, özellikle 20. Yüzyıldan itibaren ciddi bir gelişme kat etmiştir. Öyle ki öncül araştırmalar daha eski olsa da akademik araştırmalarda Bellek Çalışmaları sözlü tarih anlatısı olarak benimsenmiş ve son yirmi-otuz yılda bir tarih anlatısı olarak meşruluk kazanmıştır (Sarlo, 2012: 11). Mısırolog Jan Assmann, 20. yüzyıldan itibaren bellek konusuna artan ilginin temelinde birkaç sebep öne sürer. Birinci gerekçe olarak; insanların, yeni medya teknolojilerinin gelişmesi ve buna paralel olarak insan belleğinin dışında bir ‘kayıt altına almanın’ mümkün olduğu bir çağda yaşamalarıdır. Böylesine güçlü bir imkân yazının icadından ve sonraki yüzyıllarda icat edilen matbaanın kullanılmasından sonra en önemli kültürel bir devrim olarak görülmektedir. İkinci gerekçe ise Assmann’a göre ilk sebeple ilgili olarak insanlardaki geçmişi hatırlama, anlama ve kültürel değişimleri inceleme isteğidir. Son olarak da insanlık tarihinin görmüş olduğu en travmatik olayların ve felaketlerin bizatihi içerisinde bulunmuş veya etkilenmiş kişilerin artık yavaşça dünyaya veda etmesinden dolayıdır (Assmann, 2018: 17-18).

Düşünce tarihinin komplike tartışma alanlarından biri olan bellek, bilimin henüz disiplin olarak sınırlarının ayrılmadığı dönemde filozoflar tarafından incelenmiştir. Antik Yunan filozoflarından Platon ve Aristoteles ile Ortaçağ filozoflarından T. Aquinas ve St. Agustin’e kadar farklı tarihlerde yaşamış bazı filozoflar, belleği bir anlamda öznenin iradesine bağımlı kılarak ‘bilinçli hatırlama’ olarak adlandırmaktadır. Fakat daha sonraki dönemlerde düşünce dünyasında çıkan Descartes, Leibnitz ve Maine de Biran gibi filozoflar belleğin türleri ve farklı fonksiyonları olduğuna dikkat çekmişlerdir (Cangöz, 2005). Antik Yunan filozoflarından Parmenides, felsefesinde bellek, geçmiş ve hatırlama konularına sıkça değinmiştir. Ona göre geçmiş diye bilinen her şey aslında içinde bulunan zamanda oluşmaktadır. Öyle ki, Bertrand Russell’a göre Parmenides’in felsefesini oluşturan ‘hiçbir şey değişmez’ teorisi de buradan çıkmıştır (Russell, 2017: 112). Herhangi bir şey hatırlandığında, hatırlanan şeyin geçmişe dair bir atıfta bulunmasına rağmen hatırlama eyleminde zihne gelen olay, olgu vb. şeylerin bizatihi geçmişin kendisi olmadığını ileri sürer. Bu nedenle Parmenides, hatırlamanın geçmişin sadece bir ‘tasvirini’ insan zihnine getirdiğini belirtir (Russell, 2017: 112-113).

Antik Yunan döneminde ‘hatırlama’ eylemi ile ilgili iki farklı kavram bulunmaktadır. Bu kavramlar bir anda beliriveren, genelde öznenin edilgen konumda olduğu *mneme*

kavramıdır. Bu hatırlama biçiminde anı, bir duygu olarak ortaya çıkar. İkinci kavram olan *anamnesis* biçiminde olan hatırlama ise zihinde bir toplama eylemi gerçekleştirilerek bir arayışın sonunda elde edilen anı türüdür (Ricoeur, 2017: 22). Antik Yunan döneminin önemli figürlerinden Platon'da bellek kavramı, ele aldığı şekliyle toplumsal-siyasi boyutundan çok daha soyut ve metafizik yönüyle alakalı bir konudur. Platon'a göre bellek, *a priori* bilgilerin zihinsel nesnesi olan *ideaları* hatırlamak için kullanılan bir olgudur. Bellek, öznenin duyu algılarıyla elde ettiği iyi ve güzel her şeyi bir anlamda bellekte kopyalar ve bu anılar her daim anımsanır. Kişi söz konusu bu *a priori* bilgileri hatırlamak için sürekli kendisine soru sorarak ideaları daima anımsayabilir. Sokrates de belleğin içinde yer alan her şeyi her zaman anımsama özelliğinden dolayı öğrenmenin aslında bir hatırlama olduğunu belirtir (Barash, 2007).

Aristoteles ise belleği, Platon'dan farklı olarak daha geniş bir düzlemde ele alır ve bellek ile anımsama arasında bir ayrım yapar. Platon'un aksine Aristoteles'te hatırlama, insan duyusunun *a priori* bilgileri değil, duyuların algılamasından türeyen imgelerin çağrışımlarıdır. Ona göre bellek, anıların zihinde saklanması olarak görülürken anımsamanın ise bu anıların geçmişin birer imgesi olarak görür. Belleğin, sadece insanlara özgü bir olgu olmayıp aynı zamanda belli bir düzeyde gelişmişlik göstermiş hayvanlarda da yer aldığını, ancak anıların hatırlama eyleminin sonucunda geri getirilmesinin ise yalnızca insanlara özgü bir realite olduğunu söyler (Susam, 2015: 24; Poyraz, 2010: 2-3).

Bellek çalışmalarının tarihinde, literatürü oluşturacak ciddi kuramsal çalışmaların üretilmesinden dolayı 19. ve 20. yüzyılın önemli bir yeri vardır. Nietzsche, bu dönemde belleğe dair biyolojik bir olgu olarak değil, aksine, daha soyut bir yaklaşım sergiler. Ona göre belleğin salt beyinle bir ilgisi yoktur. İnsanın çok orijinal bir özelliği olmasının yanında, insan bütün geçmiş jenerasyonların belleğini de yanında taşır (Barash, 2007). Belleğin jenerasyonlarla olan ilişkisi, belleğe yönelik farklı incelemeleri de beraberinde getirmiştir. Belleğin ne olduğu ile ilgili tartışmalarda Fransız filozof Paul Ricoeur, bellekle ilgili yapılan ilk okumalardan beri belleğin 'kim' tarafından taşındığı ve hatırlandığı konularının incelendiğini ifade etmektedir. Oysaki Ricoeur'a göre böyle bir soru, belleğe yönelik felsefi yönelim açısından sorunludur ve belleğe ilişkin bütün olguların çözümlenmesini eksik bırakır. Çünkü artık günümüz konjonktüründe belleğin kabullenilen bir 'kolektif' boyutu bulunmaktadır ve bu

noktayı gözden kaçırmak belleğin taşıyıcısının ‘kim’ olduğu konusunda problemlili bir alan bırakır. Ricoeur, bundan dolayı ilk olarak hatırlanan şeyin ne olduğu veya neyin hatırlandığı konusuna yönelmenin belleğin incelenmesinde doğru bir yaklaşım olduğunu belirtir (Ricoeur, 2017: 21).

2.2. Belleğin Yapısı ve Türleri

Bellek, girift ve zorlu yapısına rağmen tarih boyunca çeşitli disiplinlerden bilim insanlarının ve filozofların ilgisini çekmeye devam etmiş ve üzerinde yapılan çalışmalar sonucu yapısı hakkında önemli fikirler edinilmiş olmakla beraber bazı kategorilere ayrılmıştır. Kategorileştirme, hem belleğin çok farklı boyutlarının incelenmesinde kolaylık sağlamakta hem de bellek türlerinin birbiri ile olan ilişkilerinin, farklılıklarının ve/veya benzerliklerinin incelenmesi açısından da önemlidir.

Belleğin işleyişi, genel olarak üç aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar; verilerin belleğe ulaştığı ve bir takım işlemler yoluyla anlamlaştırıldığı kodlama aşaması, verilerin korunduğu depolama aşaması ve son olarak hatırlama eylemi sonucunda bilginin bellekten çağrıldığı arama, bulma ve geri getirme aşamasıdır (Yıldırım, 2018: 4). Belleği sınıflandırma işlemi ilk kez Descartes tarafından başlamıştır. Descartes, kişinin daha sonra hatırlamak isteyebileceği (daha olumlu) anılar olabileceği gibi görece daha olumsuz (travma, felaket, çocukluktan kalma korku, vb.) anıların da zihinde iz bırakabileceğini söyler. Bir diğer Alman filozof Gottfried Leibnitz ise bellekte yer alan hatıraları ‘hissedilebilen’ ve ‘hissedilmeyen’ anılar olarak ikiye ayırır. Amerikalı psikolog ve filozof William James de benzer bir sınıflama yaparak belleği ‘birincil bellek’ ve ‘ikincil bellek’ olarak ikiye ayırır. Ona göre birincil bellekte yer alan anılar şu anı ve daha yakın zamanı kapsarken ikincil bellekte yer alan anılar daha eski ve zihne geri getirilmesi için çok fazla hatırlama eforu sarf edilmesi gereken anıları kapsamaktadır (Cangöz, 2005).

Farklı zamansallıklara göre incelenen belleğin yapısı, Atkinson ve Shiffrin tarafından üç farklı biçimden oluşan zamansallıklara göre sınıflandırılmıştır. Duyusal, kısa ve uzun zamanlı bellek olarak sınıflandırılan bu bellek türleri, farklı bellek sürelerinden meydana gelmektedir. Duyusal bellek, dışarıdan duyu organlarına gelen sinyallerin başka sinyaller gelene kadar beyne alınan verilerin kayıt altında tutulduğu bellek

türüdür. Kısa zamanlı bellek, dakikalar ile tarif edilebilecek zaman içerisinde alınan verilerin kullanılınca kadar depolanmasını sağlayan bellek türüdür. Bu bellek türünde uzun süreli tekrarlamalara bağlı olarak veriler uzun süreli belleğe aktarılabilir. Uzun süreli bellek ise verilerin saatlerce, günlerce ve hatta ömür boyu kalabildiği bellek türüdür (Yılmaz, 2017; Öktem, 2014; aktaran, Yıldırım, 2018: 4). Belleği bilişsel açıdan inceleyen bilim insanları, belleğin genellikle bir çeşit bilgi işleme aygıtı olduğundan bahsederler. Onlara göre belleğin yapısı, bir anlamda bilgiyi işleyen, depolayan, muhafaza eden ve gerektiği anda bilgiyi çağıran bir bilgisayar durumundadır. Bilişsel bilim alanında çalışan bilim insanları, insan belleği ile bilgisayar arasında bir analogi kurarak insan belleğini bir tür hesap aygıtı olarak görürler ve bilgisayarların da benzer bir mantık çerçevesinde programlanabileceklerini iddia ederler (Schacter, 2017: 35, 60).

Belleğin yapısı incelendiğinde, öznenin yaşamı boyunca deneyimleri arasında seçici davranan ve değişkenlik gösteren yapısı olduğu görülmektedir. Bundan dolayı özne, her hatırlama eylemi süresince belleğini yokladığında içinde bulunduğu zamana, duruma ve mekâna göre hatırlananın değişkenlik göstermesi, aynı an ile ilgili başka bellek kayıtlarının hatırlanması kaçınılmaz bir gerçekliktir. Bellek, böyle bir yapısının olmasından kaynaklı olarak sadece bir takım bilgilerin, deneyimlerin, görüntülerin, düşüncelerin ve duyguların yer aldığı pasif ve durağan bir olgu olarak değil, aksine dinamik, değişken ve ‘canlı bir varlık’ olarak görülmelidir (Uçarlar ve DİSA, 2015: 55). Bellek, dinamik yapısının yanında girift bir olgu olmasına bağlı olarak doğrudan gözlenemeyen, ancak öğrenilen bilgilerin anımsanabilmesinin farklı yollarla ölçülebilme imkânına sahip bir yapı olarak da ele alınır. Bu nedenle belleğin yapısı üzerine inceleme ve yorumlama yapılırken öğrenme, unutma ve anımsama gibi eylemlerin etkileri de göz önünde bulundurulur. Psikoloji açısından bellek, işlevsel olarak zaman, belleğe alınan bilgi miktarı ve depolanan bilginin daha sonra yeniden kullanılması gibi üç parametre açısından bölümlendirilmektedir. Psikologlara göre belleğin bu bölümleri bilişsel süreçlerden oluşmaktadır ve ‘anlık bellek’, ‘çalışma belleği’, ‘tanıma belleği’ gibi türevleri bulunmaktadır. Belleğin yapısının incelenmesi açısından bu bölümlendirmeler işlevsel olsa da belleğin bir bütün şeklinde olduğu ve bellek türlerinin birbirini etkileyen bir dinamiğe sahip olduğu kabul edilmektedir. Çünkü örneğin; duyu organlarından giren bir bilgi kısa süreliğine anlık belleğe alınsa

bile, söz konusu bilginin işlenebilmesi için uzun süreli bellekteki bilgi birikimine ihtiyaç duymaktadır (Bakırcıoğlu, 2012: 145-146).

Yaşanmış deneyimlerden oluşan bellek, son derece *öznel* yargılardan da oluşabilmektedir. Traverso'ya göre bu öznel; tanık olunan olgulara, öznenin bizzat aktörü olduğu olaylara ve bunların bireye kattığı izlenimlere bağlıdır. Bu nedenle de karşılaştırmaları, bağlam oluşturmayı, genelleştirmeleri pek dikkate almayan, niteliksel ve tekil bir olgudur. Bellek, birey için anlamlı bir geçmiş imgesi ve bireyin *kendi hakikati ve gerçeği* olduğu için özne açısından 'kanıta' ihtiyaç duyulmamaktadır. Bellek, bu öznel karakteri nedeniyle sürekli bir çalışma ve dönüşüm içerisindedir ve bundan dolayı da ilerleyen zaman içerisinde farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Bellek sadece geçen zaman içerisinde aşınma ve zayıflama yaşamaz. Bireyin sonrasında edindiği bilgiler, imgeler, olayı düşünme süreci, ilk anının üzerine binen ve onu değiştiren başka deneyimler, belleği filtre ederek dönüştürür (Traverso, 2019: 20-21).

2.2.1. Toplumsal/Kolektif Bellek

İnsanların, kendilerini tanıma ve tanımlama süreçlerinde benliklerini oluşturan en önemli faktör deneyimlerinden meydana gelir. Bireyin sosyal ve psikolojik açıdan inşa edilmesinde yaşamı boyunca elde edilen tecrübelerin tamamı etkili olabilme potansiyeline sahiptir. Söz konusu tecrübeler, öznenin bir hatırlama eylemi bulunması halinde açığa çıkar ve kişinin kimliğinin özgül yapısını ortaya koyar. Tıpkı insanlar gibi bir bütün olarak toplumlar da kolektif olarak bir takım tecrübeler edinir ve bu tecrübeler o toplumun toplumsal belleğini oluşturur. Kolektif olarak kazanılan bellek durağanlığın aksine dinamik bir yapıda ve geçmiş ile ilgili kolektif anlatılar bir şekilde aktarıldığı halde kalır. Doğal olarak aktarım biçimi ve süreci değiştikçe kolektif bellek de bir değişim ve dönüşüm geçirir (Doyuran, 2018: 12).

Bellek çalışmalarının öncü isimlerinden Fransız Sosyolog Maurice Halbwachs, alana yaptığı katkılarla bellek çalışmalarının sosyal bilimler içerisinde bir disiplin olma niteliği kazanmasında büyük pay sahibidir¹. Halbwachs, toplumsal belleğin tanımlamasında bulunurken ilk olarak hatırlama hakkında yorumda bulunur ve

¹ Maurice Halbwachs, *Kolektif Hafıza ve Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* adlı iki önemli çalışması ile Bellek Çalışmalarının teorik altyapısını ortaya koymuştur.

hatırlama eyleminin, bireyin o an içerisinde yer aldığı gruptaki diğer öznelere birlikte yaptığı bir eylem olduğunu belirtir. Ona göre hatırlama eylemi, salt bir özne tarafından gerçekleşmiş olsa da yer aldığı gruptan ortak paydalara sahip olmasından ötürü gerçekleşen eylemin kolektif bir yanı vardır. Çünkü bir öznenin hatırlama eylemi esnasında tanıklıklara başvurması durumu söz konusu hatırlamayı gerçekleştirmesini sağlar. Bu da belleğin ortak bir mülk olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Fakat hem kolektif olarak hem de bireysel olarak yapılan hatırlama sürecinde ortaya çıkan anının politik ve ahlaki süreçlerden etkilenmemesi mümkün olmadığı için tanıklık anlatıları bir ‘söylem’ niteliği taşımaktadır. Bundan dolayı geçmiş anlatma ediminde bugünün damgası kaçınılmazdır (Sarlo, 2012: 42-43). Bellek kavramının bireysellik boyutu, sosyolojik açıdan bazı sorunları doğurabilmektedir. Sözgelimi, bu sorunun en önemli gerekçesi bireysel bellek olgusunun, içinde bulunduğu gruptan etkilenme ihtimalinin olmasıdır (Burke, 1989: 98, aktaran; Olick, 2014). Geçmiş deneyimlerle ilgili tanıklıklara başvurulması, bazı farklılıklara rağmen üzerinde büyük ölçüde uzlaşma sağlandığı bir hatıralar kümesini meydana getirir (Halbwachs, 2017: 9-11).

Halbwachs, bireysel belleğin hatırlama eylemi sırasında bir hatırayı teyit edebilmesinde fiziki olarak başka tanıklıkların varlığının zorunlu olmadığına değinir. Bir hatıranın dile getirilmesinde tanıklıkların da söz konusu hatırayı destekler nitelikte zihinsel argümanlara sahip olması, o hatıranın mutlak surette ilgili öznenin hatırlayacağı anlamına gelmez. Belleğin yaşayabileceği bu olası durumları kişinin çevresi tarafından imgelerin yeniden üretilmesi sonucunda başka bir imgeye dönüşmesi ve özne için bahsi geçen hatıranın bir anlam ifade etmemesi olarak yorumlamaktadır. Olası bir diğer ihtimalse; geçmişin yeniden üretilirken hatalı bir şekilde başka bir anlam kazanmasıdır (Halbwachs, 2017: 12). Halbwachs, bireysel olarak bir hatıranın doğru olarak anımsanmasında ‘tohumun doğru ortamda ve doğru şartlarda filizlenmesi’ metaforunu kullanarak aynı durumun tanıklıklar içinde geçerli olabileceğini ve gerekli olanın hatırlamaya yarayacak olan bir tohum olduğunu belirtir (Halbwachs, 2017: 13). Çünkü bellek kavramı Halbwachs için son kertede, öznel aklın nitelikleri üzerine düşünmek değil, zihnin toplumla beraber nasıl işlediği ile ilgili bir problemdir. Ona göre bireylerin, içinde buldukları grupların belirlediği bağlam dışında, birbiri ile bağlantılı bir şekilde ve süreklilik arz eden bir performansta hatırlamanın mümkün olmadığını söyler (Olick, 2014).

Bellekte yer alan bir anının ortadan kalkması kesin olarak bireysel belleğin kolektif belleğe karşı çıkması ile açıklanamaz. Halbwachs, bu konudaki açıklamasını bireyin bulunduğu grup ile olan iletişim imkânı ve potansiyeli üzerinden yapmaktadır. Ona göre eğer bir hatıra artık anımsanmayacak derecede kaybolduysa bunun sebebi öznenin, hatıranın ilgili olduğu grupla olan ilişkisinin ortadan kalkmasından dolayıdır. Bu anının tekrar canlanması için gruptaki diğer belleklerin tanıklıklarını sunması yeterli olmamakla birlikte gerekli olan en önemli etken, öznenin sahip olduğu belleğin diğer belleklerle uzlaşmaya son vermemiş olmasıdır. Ayrıca hatıranın müşterek bir temel üzerine kurulabilmesi için yeterli seviyede bir iletişim ortamının olması gerekmektedir. Kaybolmaya yüz tutmuş bir hatırayı parçalanmış imgeler halinde hatırlamak belleği farklı bir yeniden inşa etme sürecine sokar ki; bu durum grubun ortak belleği dışında farklı bir anı yaratabilme olasılığını doğurur. Toplumsal belleğin temel işlevi, anıların grup içerisinde enformasyon süreci boyunca karşılıklı olması halinde sürdürülebilir. Çünkü bireyin belleği aynı toplumun bir parçası olmuş ve olmaya devam ediyorsa mümkündür (Halbwachs, 2017: 20).

Öznenin kendi bireysel belleği incelendiğinde tamamen kapalı ve dışarıdan izole kılınmış bir yapısı olmadığı görülür. Çünkü bireysel belleğin yapısını ortaya koyan mekanizmanın işleyişi çevreden aldığı kelimeler ve düşünceler olmadan var olabilmesi mümkün değildir. Bellek, sıklıkla öznenin kendisi dışında var olan toplumsal belleğin referans noktalarına gidererek anıları toplar (Halbwachs, 2017: 46). Toplumsal bellek ile özne arasındaki ilişkiye bu açıdan bakıldığında bütünüyle bir bireysel belleğin varlığı oldukça güçleşmektedir. Halbwachs, mutlak anlamda bireysel bir belleğin var olabildiğini, yine mutlak anlamda bireyin mevcut sosyal yapılardan etkilenmeyeceğinin mümkün olmamasından dolayı ifade edilemeyeceğini belirtir ve bu durumun oldukça zor olmasından kaynaklı ispat edilemeyeceğinin de altını çizer (Halbwachs, 2017: 23-26). Diğer yandan, kolektif bellek içerisinde belli bir grubun üyelerinin sahip olduğu anılar aynı yoğunlukta değildir. Çünkü bütün bir kolektif bellek içerisinde her bir bireysel belleğin kendine ait bir görüş açısı olduğu, grup içerisindeki bireylerin kendi belleklerine göre birbirlerini konumlandıkları görülür. Bu da belleklerin farklı yoğunluklara ve düzeye sahip olmalarından dolayı sahip oldukları hatırayı teknik anlamda farklı anılar kılmaktadır (Halbwachs, 2017: 39). Bu durum bir bakıma toplumsal bellek içerisindeki grupların içerisinde yer alan mikro bireysel belleklere işaret etmektedir. Aynı grup içerisinde aynı anının farklı biçimlerde

hatırlanması bahsedildiği gibi olağan bir durumdur. Bu ise kaçınılmaz olarak insanların farklı bellek ve karakterlere sahip olduğunu göstermektedir. Bireyin, kendisi hakkındaki kanaatleri, bizzat kendi geçmişi hakkında hatırladıkları tarafından belirlenmektedir (Schacter, 2017: 70). Genel olarak Maurice Halbwachs'ın kolektif bellek üzerine odaklandığı ana mesele; toplum içerisinde kolektif bir eylem olarak gerçekleştirilen ortak hatırlamanın toplumda yarattığı uyum ve bunun gruplar düzeyinde sosyal işleyiştir (Orhon, 2020).

2.2.2. Kültürel ve İletişimsel Bellek

Bellek, antik çağ düşünürlerinden 19. yüzyılın sonlarına kadar çoğunlukla 'bireysel bellek' olarak incelendi ve büyük ölçüde bireysel bir zihne ait mekanizma olarak değerlendirildi. Ancak 20. yüzyıldan itibaren bellek, toplumsal ve politik ilişkilerin gelişmesi ile beraber 'kültürel kimlik' bağlamında bir 'kültürel bellek' olarak da incelenmeye başlandı (İlhan, 2015). Kültürel bellek, öznenin yaşamı içerisinde edindiği deneyimlerin, anıların, imgelerin toplumsal ve kültürel süreçlerden ve dinamiklerden bağımsız olamayacağını öngören bir bellek türüdür. Anlatı temelli bir işleyiş mekanizmasına sahip olan kültürel bellek, bu yolla farklı zaman dilimlerini birbirine bağlamaktadır. Kültürel belleğin yaşamasını sağlayan anlatı, geçmiş olayların bir şekilde oluşturulmuş nedensellik ilişkisi üzerinden örgütlenme ve kurgulanma sayesinde oluşturulur. Bu açıdan bakıldığında anlatı, zamansal ve nedensel olarak gerçekleşen bir takım olayların birer temsili olmakla birlikte kültürel belleğin de temel yapısını ortaya koymaktadır. Aristoteles'e göre anlatının nesnesi olan olay örgüsü, eylemin taklidi veya temsildir. Bu anlamda kültürel bellek de bir anlatılar bütünü olarak geçmiş olayların temsilinden ibarettir (Çağlar, 2018: 27).

Kültürel bellek kavramı, Mısırolog Jan Assmann tarafından geliştirilmiş ve Bellek Çalışmaları literatürüne geçmiş bir tanımlamadır. Kültürel bellekte belleğin irdelenmesi aşamasında, adından da anlaşılacağı üzere kültür kavramı önemli bir boyut içermektedir. Her kültürün içerisinde geçmişle bağlantı aracı olarak 'hatırlama', politik imgeleme olarak 'kimlik' ve gelenek oluşturma açısından da 'kültürel süreklilik' olguları bulunmaktadır ve her kültür hem toplumsal olarak hem de zamansal olarak bir *bağlayıcı yapı* oluşturur. Bu bağlayıcı sayesinde kolektif anlamda ortak bir deneyim, beklenti ve eylem mekânlarından sembolik bir anlam dünyası oluşturulur ve bağlayıcı yapının sağladığı güven ve dayanak gücüyle insanlar birbirine

bağlanır. Kültürün bu boyutu, geçmişin önemli deneyim ve anılarını biçimlendirerek farklı bir zamansal boyut olan şimdiye taşır ve dünle bugünü birleştirir. Assmann'a göre her kültürün temelini teşkil eden bağlayıcı yapının anıları korumak için yapması gereken temel ilke tekrarlama"dır. Bu sayede geçmiş olaylar dizisinin kaybolması önlenir ve ortak bir kültürün ürünlerinin hatırlanabilir olması sağlanır (Assmann, 2018: 23).

Assmann, kültürel bellek kavramını kastederken belleğin nörolojik ve fizyolojik boyutundan veya ne kadar süre ile neyi nasıl muhafaza ettiğinden çok, bireyi çevreleyen toplumsal ve kültürel koşulları kasteder. Ona göre kültürel bellek sadece bir tanesi olmakla beraber belleğin dört farklı dışsal boyutu (Assmann, 2018: 27) vardır:

Mimetik Bellek: Assmann'a göre bu alan davranış alanıdır ve davranışlar taklit sonucu elde edilir. Kullanma kılavuzundan yemek kitaplarına kadar birçok yazılı davranış kılavuzları geç başlayan ve hiçbir zaman tam anlamıyla etkili olmayan bir gelişmenin sonucudur. Gündelik hayatın birçok farklı noktasında bir takım davranışlar, taklit etme geleneğine bağlı olarak bazı alışkanlıklara ve kurallara dayanmaktadır.

Nesneler Belleği: Gündelik hayatın içerisindeki iskemleden giysilere kadar birçok eşya insanları çevreler. İnsanı çevreleyen bu nesneler işlevsellikleri ve kullanımları açısından bir anlamda insanın kendi yansımasıdır ve geçmişini hatırlatır. Birey, içinde yaşadığı nesneler ile birlikte şimdiki zamanı yaşarken, nesneler dünyasının farklı geçmişleri hatırlatan kendi zaman dizinlerine de sahiptir.

İletişimsel Bellek: Assmann, bilinç ve belleğin fizyolojik ve psikolojik süreçlerle açıklanamayacağını, öznenin diğer bireylerle etkileşiminin de süreci açıklamak için göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü bellek, her bireyin diğer bireylerle etkileşimde yer alma gücüne bağlı olarak oluşmaktadır. Belleğin boyutuna iletişimsellik yönünden dolayı dil yeteneğinin önemi de dâhil edilir. Ona göre insan, dil yeteneğini ve anlaşılabilir özelliğini bir iç dinamik olarak kendiliğinden ve tek yönlü olarak değil, aksine belirli bir enformasyon sürecindeki etkileşimlerle geliştirir.

Kültürel Bellek: Diğer üç bellek türünün bir şekilde bütünlük içerisinde bir araya gelerek oluşturduğu bellek türüdür. Toplumsal anlamda rutinleşmiş eylemler, içselleştirilerek ve amaca yönelik eylemin üstünde daha üst düzey bir anlama sahip

olarak gelenek statüsüne geldiğinde mimetik belleğin sınırlarını aşar ve kültürel belleğe dâhil olur. Bundan dolayı gelenekler, toplumun benimsediği kültürel anlamın devredilme, aktarılma ve canlandırılma biçimi olarak kültürel belleğin alanına girmiş olur.

Assmann, kültürel bellek ile iletişimsel bellek arasında bazı ayrımlarda bulunur. İletişimsel belleği jenerasyonların yaşam süresi ile sınırlar. Ona göre iletişimsel bellek, yakın geçmişe dair anıları kapsamaktadır. Bu anılar, belleğin sahibi olan bireyin çağdaşları ile paylaştığı anılardır. Bu nedenle iletişimsel belleği kuşaklara özgü bellek olarak değerlendirir. Bu bellek, tarihsel olarak gruplarla bağlantılıdır ve taşıyıcıları ile sınırlı olduğu için zamanla oluşur ve yok olur. Bundan dolayı iletişimsel bellekte, belleğin sahibi öldüğünde başka belleğe yer açılmaktadır. Assmann, iletişimsel belleği daha somut hale getirmek için söz konusu kuşakların 3 veya 4 jenerasyondan ibaret olduğunu söyler. Buna dayanak olarak da teoloji alanında Tevrat ve İncil'deki anlatılardan 'günah ödemek zorunluluğu' ile ilgili bir anlatıyı ve Antik İmparatorluk Roma'sındaki Cumhuriyet döneminin son tanıklarından örnekler verir. Yine bunlara dayanarak iletişimsel bellekte sınırın 40 yıl olarak kritik bir eşik olduğunu belirtir. Çünkü 40 yıldan sonra önemli bir takım olayları yetişkinlik dönemlerinde yaşamış olan kişiler, anılarını hatırlanabilir kılma ve bu anıları gelecek kuşaklara aktarma arzusuna girmektedirler (Assmann, 2018: 58-59). Tarihsel olarak belleğin belirginleşmesi ve gelişmesi, büyük ölçüde bireyin bir kuşağa ait olma durumuyla ilgilidir. Bu anlamda kuşak ve bellek, tarihsel deneyimdeki ortaklık durumunun bireysel belleklerde ortaya çıkardığı benzerlikler üzerinden karşılıklı olarak birbirlerini kurarlar (Olick, 2014)

Kültürel bellek ile geçmiş arasındaki ilişki geçmişin belirli noktalarında yönelmesi ile ilgilidir. Geçmiş imgesi, kültürel bellekte durağan değil, aksine anın bağlantısı ile oluşur. Çünkü bellek, kimse tarafında dokunulmazsa sadece kayıt görevi görür. Oysaki belleğin gücü; kendisi ile ilişkiye geçildiğinde ve bellek içeriklerini gelecek nesillere aktarmada ortaya çıkar (Demir, 2012). Bu nedenle geçmişin yazınsal anlatısı olan salt tarih, kültürel bellek için önemli değildir. Kültürel bellek için gerçek tarih değil hatırlanan tarih önemlidir. Kültürel bellekte zamansal ilerlemeye bağlı olarak gerçek tarih, önce hatırlanan tarihe ardından da efsaneye dönüşebilir ki; öyküleme tekniği bu durumla ilgilidir. Çünkü kültürel bellekte dinin yeri büyüktür. Hatırlama eyleminde,

belleği canlandırma biçimleri genellikle bir bayram havası taşır. Grup hatırlama eyleminde bulunarak tarihini hatırlar ve kökenine ait figürleri belleğinde canlandırarak kimliğini pekiştirmiş olur. Kültürel bellek, mahiyeti itibariyle daima özel taşıyıcıları olmuştur. Bu taşıyıcılar; ozanlar, rahipler, filozoflar, yazarlar ve öğretmenlerden oluşabilmektedir. Bu taşıyıcılar, kültürel bellekteki bilgilerin taşıma yetkisine sahip kişilerden oluşmaktadır. Yetkilendirme statüsünden kastedilen; kültürel bellekteki anlamın gündelik hayattaki anlam biçiminden öteye taşınması ve kültürel belleğin korunmasından hareketle böyle bir tanımlama yapılmıştır. Esasen bu durum, yazı kültürü gelişmeyen toplumlarda görülen ve kültürel belleğin korunmasına yönelik çalışan, uzmanlaşmış bellek aktarıcılarına yüklenen sorumluluklardan kaynaklanmaktadır. Sözlü kültürlerdeki bellek aktarımında bellek taşıyıcıları kültürel anlamda önemli bir sorumluluğun altında olduklarından dolayı ‘veri taşıyıcısı’ konumundadırlar. İletişimsel bellek ile kültürel bellek arasındaki farklılıklar Assmann tarafından bir tablo tekniği ile daha detaylı olarak gösterilmektedir (Assmann, 2018: 60-64).

	İletişimsel Bellek	Kültürel Bellek
İçerik	Bireysel Biyografiler çerçevesinde tarihsel deneyimler	Efsanevi Köken tarihi, ulaşılamaz geçmişte yaşananlar
Biçim	Gayri resmi, az biçimlendirilmiş, doğal, iletişimsel alışveriş içinde gelişen, gündelik	Planlanmış, çok iyi biçimlendirilmiş, törensel iletişim, bayram
Araçlar	Organik bellekteki canlı anılar, deneyler, aktarılanların anlatımı	Kesin nesneleştirme, söz, görüntü ve dans yoluyla geleneksel sembolik kodlama, sahneleme
Zaman Yapısı	80-100 yıl, şimdiki zamanla bağlantılı 3-4 kuşaklık zaman ufku	Kesin geçmiş, efsanevi bir geçmiş zaman
Taşıyıcılar	Belirsiz, bir hatırlama grubunun canlı tanıkları	Uzmanlaşmış gelenek taşıyıcıları

Tablo 2.1. İletişimsel Bellek İle Kültürel Bellek Arasındaki Farklılıklar ve Sınırlar

Assmann’a göre kültürel belleğin, kavram olarak tıpkı toplumsal bellek gibi törensel, kalıcı ve genel olana yönelik bir ilişkisi ve tarihi vardır. Çünkü kültürel bellek, iletişimsel belleğin aksine gündelik olmayan geçmiş olayları hatırlama organıdır. Bu açıdan bakıldığında iletişimsel bellekten ayrıldığı en önemli nokta *biçimlendirilmiş olması ve törensellik* boyutudur. Kültürel bellek, toplumsal olarak inşa edilen anlamın

katı kurallar içine alındığı nesneleştirmelere dayanmaktadır. Buradaki ‘katı’ ifadesi kültürel belleğin anlaşılmasında kullanılan sembolik bir benzetmedir. Kültürel bellek ile iletişimsel bellek arasındaki asıl farklılığın somut hali sözel olanla yazınsal olan arasındaki fark eklenince ortaya çıkmaktadır. Çünkü yazının olmadığı sözlü kültürlerde kültürel bellek metinlerden çok oyunlardan giysilere, danslardan resimlere kadar daha somut nesnelere kendini bulur. Ancak yazılı kültürlerde kültürel bellek yazıyla daha çok iç içe olduğundan dolayı buradaki ayrım daha belirgindir (Assmann, 2018: 67-68).

Toplumsal anlamda geçmiş kendiliğinden oluşmaz, çünkü kültürel bir yapının ve temsilin sonucunda meydana gelir. Bu nedenle de daima anın beklentileri, umutları ve hedefleri ekseninde desteklenir ve biçimlendirilirken ilerleyen zamanın değişken ilişkileri ve koşulları çerçevesinde yeniden kurgulanır ve örgütlenir (Demir, 2012). Biçimlendirme süreci, belleğin biyolojik olarak devredilememesinden dolayı kültürel olarak canlı tutulabilmesi için söz konusu anlamın kaydedilmesi ve canlandırılması sebebiyle kaçınılmaz bir durumdur. Bu durum aynı zamanda bir kimlik olgusunu da beraberinde getirir. Çünkü kimlik olgusu kültürel anlamda gelişen bir belleğin ve hatırlamanın sorunudur (Assmann, 2018: 98). Gerek sosyolojik olarak bir grubun kimliği gerekse salt bireyin kimliği toplumu oluşturan kültürel öğeler olan mitler, şarkılar, ritüeller, atasözleri vb. gibi öğeler sayesinde bellek tarafından yeniden kurulabilir. Bellek ve kimlik üzerinden yapılan çözümlemede ‘benlik’ ve ‘bizlik’ ifadeleri önemli bir yer işgal etmektedir. Assmann’a göre ‘ben’ denen fenomende ‘bireysel kimlik’ ve ‘kişisel kimlik’ gibi iki olgu vardır. Bireysel kimlik, bireyin bilincinde kurulan ve muhafaza edilen, onu tüm diğerlerinden ayırt ettiren ayrıntıların yarattığı imge ve benzersizliğidir. Kişisel kimlik olarak atfettiği kavram ise, bireyin toplumsal yapının özel bileşimlerine dâhil oluşu ve toplumda içinde edindiği rol, özellik ve yetkilerden ibarettir. Ortak veya biz kimliği de belirli bir grupta, kendini o grupta tanımlayabilen bireylerden oluşan ve üyelerinin grup içerisinde özdeşleştiği kimlik türüdür. Ortak kimlik bir anlamda ‘sosyal beden’ ve grup üyelerinin bilincinin canlılığı ölçüsünde tanımlanmaktadır. Hem ‘ben’ kimlik tanımlamaları hem de ortak kimlik tanımlaması doğal kimlikler değildir (Assmann, 2018: 140-143). Kimliklerin doğal olmamalarındaki ana etken bireyin sosyalleşmesi sonucunda deneyimlerini aktardığı kültürel belleğin insanların şimdiki zamanlarını anın düşünce ve duyguları ile değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır.

2.2.3. Negatif Bellek, Negatif Hatırlama ve Geçmişle Yüzleşme

Geçmişle yüzleşme, bellek çalışmaları içerisinde politik süreçlerle ilişkisi en çok olan bir siyaset-bellek boyutudur. Geçmişteki kriz ortamlarında meydana gelen yıkıcı olayların toplumların geçmiş anlatılarında bir yara olarak durması ve sürekli bir negatif hatırlama eylemine sebebiyet vermesi, geçmişle yüzleşmenin gerekliliğini ortaya koyuyor. Negatif hatırlama, ‘olumsuz’ olarak atfedilen bir geçmişin hatırlanması veya hatırlanmaması ile ilgili bir hatırlama türüdür. Bu bellek türü birbirine yakın iki anlamda kullanılmaktadır. İlkinde belleğin muhafaza ettiği içeriğe bir atıf yapılır. Bellekteki olumsuz, üzüntü verici, yaralayıcı ve nefret uyandıran niteliklere sahip anıların yer aldığı bir bellek söz konusudur. Negatif belleğin diğer anlamında ise ilkinde yakın olmakla beraber daha çok söz konusu olumsuz anıların hatırlanmasına karşı bir karşı koyma, direnç ve engelleme çabası kastedilir (Sancar, 2016: 50). Negatif hatırlama, genellikle geçmişte yaşanan trajik olayların hatırlanması olarak tanımlanmasından dolayı hatırlayan öznelere ya bir susma ve unutmaya çabası ya da politik bir eylemde bulunarak geçmişin yıkıcı anılarıyla yüzleşme ve hesap sorma isteği uyandırmaktadır.

Kavram olarak geçmişle hesaplaşma deyimini ilk olarak, önce Avrupa’nın ve sonra da dünyanın tecrübe ettiği Nazi Almanya’sının ardında bıraktığı tahribatın sorgulanması ile başlamış ve uzun bir müddet bu anlamlandırma ile devam etmiştir. İlerleyen süreçte 1980’li yılların sonlarına doğru kavram daha geniş ve evrensel bir anlam kazanmıştır. Kavramın evrensel bir içeriğe kavuşmasında İkinci Dünya Savaşı ve Nazi Almanya’sı deneyimlerinin sonrasında oluşan uzun süreçteki gelişmelerle birlikte herhangi bir insan hakları ihlallerinin medyana geldiği diktatörlük rejimlerinin yarattığı toplumsal travmanın nasıl önleneceği ve demokratik bir toplum-siyaset düzeninin barış içerisinde nasıl yürütüleceği soruları etkili olmuştur (Sancar, 2016: 19-20).

Bir adalet arayışı olarak geçmişle yüzleşme talepleri, yaşanan toplumsal travmatik olayların mağdurları tarafından dile getirilmektedir. Yıkıcı olayların son bulmasından sonra ortaya çıkan hak arama faaliyetleri bir ‘geçiş dönemi adaleti’ olarak lanse edilmiştir. Bu ifade yoluyla; geçmişle yüzleşme kültürünü inşa etme ve koruma, otokratik ve savaş dönemlerinden özgürlükçü demokratik yapının oluşturulduğu ve barış ortamının sağlandığı, geçmişte yaşanan tahrip edici olayların suçlularının hukuki süreçlerle yargılanması ve siyasi iyileştirmeler anlatılmak istenmektedir. Ancak

geçmişle hesaplaşma noktasında talep edilen adalet arayışı ve geçilmek istenen demokratik düzenle ilgili olarak itirazlar dile getirilmektedir. Söz konusu bu itirazlar genel olarak talep edilen adaletin toplumdan topluma farklılık arz ettiğini, çok özgül değerlerden oluşan bir olgu olduğu ve demokrasinin de yine aynı bir takım subjektif yargılardan oluştuğu yönündedir (Uçarlar ve DİSA, 2015: 17-20).

Çatışma sonrasında talep edilen adalet arayışları cezalandırıcı ve onarıcı olarak iki farklı şekilde yürütülüyor. Cezalandırıcı adalet arayışında bireyin negatif hatırlama doğrultusunda gelişebilecek olası hınç ve intikam duygusunu bertaraf etmek adına hukuk merciinin yaptığı cezalandırmadır. Fail, yaptığı tahrip edici eylemlerinden ötürü özgürlüklerinden mahrum bırakılır ve hukuk merciinin vereceği karar sayesinde kamusal yararın sağlanması amaçlanır. Onarıcı adalet anlayışında ise cezalandırıcı adalet arayışının aksine, suçu ve suçluyu üretenin cezalandırıcı hukuk sisteminin olduğu düşünülür. Bundan dolayı onarıcı adalet anlayışında cezalandırıcı adalet anlayışı eleştirilmektedir. Yöneltilen eleştiriler, ulusal-uluslararası mahkemelerin uyguladıkları cezalandırma sistemlerinde, mağdurların geçmişte yaşadıkları olayların hatırlanmasını ‘soyut’ bulmalarından ötürü getirilmiştir. Mağdur ve toplum odaklı bir paradigmaya sahip olan bu adalet anlayışı, siyasal kültürü olumlu yönde dönüştürme ve barış ortamının sağlanmasında yapıcı bir rol üstlenmektedir. Radikal bir demokratik tavır gerektiren onarıcı adalet anlayışının başarı oranına göre cezalandırma mekanizmasının da sağlıklı çalışmasına katkı sağlayacaktır (Uçarlar ve DİSA, 2015: 23-25). Ancak her iki adalet anlayışı açısından da bakıldığında temel mesele negatif belleği ortaya çıkaracak olan itici kuvvettir. Olumsuz anıların başrollerinde bulunan fail ve mağdurların, birbirlerine attıkları ‘öteki’ pozisyonları göz önünde bulundurulduğunda asıl odak noktasının yüzleşme konusunda cesaretlenmenin ve eyleme geçmenin zor olmasına rağmen yapılacak olan hamlenin vicdani açıdan ne kadar önemli olduğudur.

“Burada asıl mesele belleğimin evine başkasını, ötekini, yabancı olanı nasıl kabul edeceğimdir. Bellekteki onca acı ize rağmen o acıyı askıya alıp ötekinin yüzüne nasıl bakacağım? Ötekini sürekli bir tehdit olarak görmekten nasıl vazgeçebileceğim? Varlığına tahammül edemediğimle nasıl göz göze geleceğim? Çoğaltılabilecek bu sorular, bellek tartışmalarını salt tarihi, siyasi boyutu olan bir şeyden hızla çıkarıp ahlaki, vicdani, felsefi bir alanın da konusu yapar. Bir arada yaşamının hukuku, geçmişle yüzleşme ve hesaplaşma refleksleri varoluşa ait bir dizi önemli ve derin sorunu da beraberinde getirir.” (Susam, 2015: 37).

Geçmiş hatırlama ve nostaljik bir değer olarak geçmişe dönüş, modernitenin yarattığı ‘düş kırıklığının’ sonuçlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Modernitenin sebep olduğu bu durum, onun eleştirilmesine de engel olamamıştır. Yöneltilen eleştiriler; özellikle yaşanan geçmiş ile resmi/ulusal tarih anlatısı arasındaki ilişki üzerinden yapılmaktadır. Bu noktada sözlü tarihin gelişmesine zemin hazırlanarak geçmiş irdilemede farklı ve eleştirel alternatif yolların bulunabileceği ve salt bir durağanlık sergilemeyen, aksine insanların belleğinde yer edinerek her söylemde yeniden üretilen geçmişin ‘esas’ boyutlarının gün yüzüne çıkarılabileceği düşüncesi yer almaktadır. Ulus devletlerin politikaları doğrultusunda yürütülen unutturma ve silme programları veya projeleri, her ne kadar toplumsal belleğin inşasında etkin olsa da anlatılmayan, gün yüzüne çıkarılmayan anlatılar ve deneyimler de toplumsal bellekte mevcuttur ve toplumsal dönüşümlerde farklı etki düzeylerine sahiptir (Neyzi, 2011: 19-20).

Geçmiş negatif olarak hatırlama, mağdurlar üzerinden oluşabileceği gibi toplumsal ve siyasal iktidar sahibi, devletlerin resmi ideolojik orijinine daha yakın toplumlar tarafından da hatırlanabilir. Esasen eğitimde yapılan ideolojik bellek inşasından bağımsız tutulamayan bu durum, toplumun bir aidiyet duygusuna sahip olmasında önemli bir etken olarak rol oynamaktadır. Çünkü geçmiş, bireysel ve toplumsal yaşamlarda insanların bugününü belirlemede başat bir role sahiptir. Dolayısıyla insanların geçmişe dair hatırladıkları veya unuttukları, bugün içinde buldukları siyasal, ideolojik ve duygusal yeri tarif eder. Egemenlerin de geçmişle olan negatif hatırlama ilişkisi de aynı psikolojik ve siyasal sürece tekabül eder ve bugünlerini belirler. Ulusun inşası ve yeniden üretiminde heroik anlatılar gerektiği kadar çarpıcı, ikna edici olmayınca veya eksik kalınca geçmişte yaşanan bazı öğeler üzerinden bir kurban ve mağdur durumu yaratılır. Geçmişin bu şekilde manipüle edilmesi doğal olarak bir negatif hatırlama sürecine sokacaktır. Ulusal kimliğe yönelik yapılan temize çıkarma politikaları akabinde sadece geçmişteki acılara yoğunlaşan ve içe dönük, kapanık, muhafazakâr bir toplum yaratarak, daima bir ötekiye karşı konumlama psikolojisi oluşturur (Susam, 2015: 113-114).

2.2.4. Unutma ve Bellek

Douwe Draaisma, ‘Bellek Metaforları’ adlı kitabının önsözünde ünlü matematikçi Leonhard Euler’in belleğinin ne kadar güçlü olduğu ile ilgili bir anlatıda bulunurken belleğin, içinde bir takım değerli şeyleri saklayan mahfaza olarak düşünüldüğünde

kişinin ölümünden sonra bütün bu ‘değerli şeylerin’ yok olacağını ifade eder. Söz konusu içeriklerin yok olup gitmesini önlemek amaçlı olarak eski çağlardan beri çeşitli yapay bellekler yapılmıştır. İlk yapay bellek olan kil tabletler üzerine yazılan yazılardan ses kayıtlarına, fotoğraflardan sinemaya kadar insan belleğinin unutma problemini görece giderebilecek çözümler gerçekleşmiştir (Draaisma, 2014: 18-19). Freud, genel olarak yazı yazarken bellek için “*gerçek belleğimin içinde maruz kalabileceği muhtemel tahrifatlardan uzak, sağlam bir hatıraya sahip olacağımdan emin olarak yazarım*” ifadesini kullanır. Freud’un belleğin yapısından ötürü dile getirdiği bu ifadenin devamında yapay bellek mekanizmalarının insan belleğini etkili kılan niteliklerden yoksun olduğunu dile getiriyor. Çünkü ona göre; insan belleği hem *yeni algılara yönelik sınırsız bir alımlama kapasitesine* sahiptir hem de bu yeni alımlamalara rağmen tamamen ve sonsuza kadar olmasa da bir kalıcılığa sahiptir (Draaisma, 2014: 25).

Anıtlar, toplumsal belleğin yaşatılmasında ve kolektif bir bellek oluşturmada önemli somut öğelerdendir. Anıt mekânlarda yer alan ve insanlarda oluşturulmak istenen ‘yâd etme’ arzusunu tetikleyen nokta, insanların kültürel bellek kaybına duyulan korkunun ve tehdidin yarattığı noktadır. Toplumsal amneziye duyulan bu korku ve hissedilen tehdit, insanları ve iktidar odaklarını, bazı eylemlerde bulunmasına zemin hazırlamıştır. Bu noktada, müzelerden anıtlara kadar çok sayıda yapı ve hatta yeni siyasal kimlik tanımlamaları inşa edilmeye başlanmıştır (Connerton, 2018: 38). Ancak anıtlar üzerinden gerçekleşen hatırlama ile unutma eylemleri arasında bir ilişki vardır. Söz konusu hatırlama-unutma arasındaki ilişkide, anıtın sembolik değeri üzerinden bazı şeylerin hatırlanılmasına izin verilirken bazı şeylerin ise kasıtlı olarak unutulması sağlanmaktadır. Böylece iktidar yapılarının istediği türden bir toplumsal bellek inşası gerçekleşir. Örnek olarak; savaş anıtlarında daha çok görülen bu durumda, savaşta askerlerin nasıl yaşadıkları, nasıl öldükleri, nasıl hayatta kaldıkları veya savaştan sonra gazilerin veya dulların durumlarının ne olduğu tasvir edilmez (Connerton, 2018: 39).

Toplumsal amnezi, modern dünyanın içerisindeki her toplumda farklı noktalarda ve farklı zamansallıklarda meydana gelir. Emek sürecindeki zamansallıkta yaşanan unutma, insanların kendi yetileri çerçevesinde ürettikleri şeylerin arka planın gözden kaçması, üretim sürecinde harcanan emeğin unutulması şeklindedir. Gündelik hayatta sıkça karşılaşılan çoğu üretilmiş nesnenin yapıcılarının kim olduğunu veya nasıl bir

emek sürecinden geçtiğini unutmak toplumsal bellek kaybının emek sürecindeki zamansallıkta kendini göstermektedir (Connerton, 2018: 47-54). Tüketim kültüründeki unutkanlık ise metaların değişiminde yaşanan unutkanlıktır. Modernizm ile beraber gelişen hıza bağlı olarak metalar üzerinde önemli bir tüketim artışı yaşanmıştır. Hediye alıp vermeden, herhangi bir şeyi satın almaya kadar birçok tüketim unsurlarının hızları çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Kapitalizmin gelişimi ile gerçekleşen modern dünyada ön plana çıkmaya başlayan estetik ve imaj kaygısı, nesnelerin üretilmesi kadar tüketilmesinde de yaşanan hız, bireysel ve toplumsal unutmayı ileri boyutlara taşımıştır. Connerton, meta üretimi ile unutkanlık arasındaki ilişkide bir devamlılık arz ettiğini ve birbirini besleyen iki dinamik olduğunu söyler:

“Bir toplumda gittikçe artan bir hızda kar ve tüketim odaklı yeniliklerin ortaya çıkması, yakın zamanda demode olacak daha birçok nesne üretilmesine yol açtığından, daha çok şeyin çöpe gitmesini sağlayabilmek de elzemdir. Kar ve tüketim odaklı yeniliklerin hızla devasa boyutlarda demode ürünler üretmesinde hayati bir rolü olan unutkanlık, pazarın iyi işleyebilmesi için olmazsa olmaz bir bileşendir” (Connerton, 2018: 59-73).

Unutmanın toplumsal ve kültürel anlamda oluştuğu bir diğer mecra ise medya ve enformasyon sürecinde yaşanmaktadır. Kitle iletişim araçlarının, teknolojinin ilerlemesine paralel olarak gelişmesinden dolayı iletişim gücü artmış ve bunun getirisi olarak enformasyon akışı güçlenmiştir. Sözel ve görsel metinlerin medya aracılığıyla durmaksızın akış içerisinde olmasından ve insanların bu akışa maruz kalmasından dolayı zaman algıları kısalmakta ve bireyin kültürel unutkanlığa uğramasına sebebiyet vermektedir. Matbaadan gazetelere, televizyondan bilişim teknolojilerine kadar gelişen iletişim araçları sayesinde bilgi alış verişinde inanılmaz bir hıza ve hacme ulaşılmıştır. Matbaanın kullanılması ile beraber artan yazılı ürünler çok sayıda bilgi akışını doğurmuş ve üretilen metin üzerinden okuyucularda kolektif bir bilinç yaratılmıştır. Fakat devreye gazetelerin girmesi ile beraber enformasyon akışı gerçek anlamda hızlanmış ve aynı tarih içerisinde birbirinden bağımsız olayların anlatıldığı bir iletişim aracının varlığı, toplumsal unutkanlığın güçlü sebeplerinden birini meydana getirmiştir. Televizyon da tıpkı gazete gibi sürekli bir bilgi akışının kaynağı olmasının yanında gün içerisinde belli bir yayın akışı içerisinde çok fazla ‘imge aktarımı’ yapma imkânı sayesinde gazeteden daha güçlü bir dinamizme sahiptir. Çünkü genel olarak kitle iletişim araçlarında üretilen bilgi esnasında iletişim geri döndürülemez ve bireyin anında cevap vermesi olanaksızdır (Türkoğlu, 2015: 62).

Böylesine hızlı bir akış içerisinde bireyin bütün iletişim süreci boyunca verilen bilginin hepsini akılda tutabilmesinin ve belli bir müddet geçtikten sonra tekrar hatırlayabilmesinin imkânı azdır. Hem geleneksel medyanın hem de yeni medyanın ürettikleri, insanları yakın zamanın deneyiminden alıp geçmişle bir bağlantısı olmayan bir ‘şimdiki zaman’ içerisinde bırakır ve hızla bir unutkanlık alanına götürür (Connerton, 2018: 84-92). Çünkü Assmann’a göre yazının kendisi, insandan bağımsız bir dış bellektir. Bundan dolayı dış belleği mümkün kılan yazı ve onun tarihsel gelişimi olan matbaa, Kitle İletişim Araçları ve medya, kaydedilen bilgilerin canlanıp beklenmedik düzeyde yaygınlaşmasını sağlar ve bunun sonucunda doğal belleğin kapasitesinin kullanımı ve işlevselliği azalmış olur (Assmann, 2018: 30).

Medyanın bellek üzerinde yarattığı unutma sürecinin dışında zamansallığın da belirli bir unutmaya sebebiyet verdiği görülmektedir. Alman psikolog Hermann Ebbinghaus’un 1885 yılında yaptığı birkaç deneysel analize göre; zamanın ilerleyişine bağlı olarak belleğe yapılan kodlama ve hatırlama eylemi arasındaki süre uzadıkça çok fazla bellek ögesi unutulmaktadır. Ebbinghaus, kendi üzerinde uyguladığı bu deneyde; anlamsız hecelerden oluşan bir liste ezberlemeye koyulmuştur. Listeyi ezberledikten bir müddet sonra kendisine bir saatten bir aya kadar değişen süreçlerde altı adet test uygulamıştır. Bu testlerin sonucunda Ebbinghaus, her kodlama ve anımsama arasında geçen süre uzadıkça daha az şey hatırlamaya başladığını ve unutma süreci ilk başlarda daha hızlı ilerlerken sonraları yavaşlamaya başladığını keşfetmiştir. Hem Ebbinghaus hem de sonrasında birçok araştırmacı, gerek gündelik hayat deneyimleri üzerinden gerekse deneysel çalışmalarda unutma hızının zamanın akışıyla yavaşlamaya başladığını bulmuşlardır. Bu duruma sebebiyet en önemli neden; zaman ilerledikçe insan belleğinde önceki deneyimlerin anımsanmasını engelleyen yeni deneyimlerin belleğe kodlanmasıdır (Schacter, 2017: 116 - 120).

2.3. Resmi Anlatı, Eğitim ve Bellek

Resmi anlatı olarak tarih biliminin, eğitim sürecinde belleği şekillendirmesi, tez çalışmasının ana problemini oluşturmaktadır. Siyasal iktidar yapısı olarak ulus-devletin ortaya koyduğu eğitim politikaları ve bunun ürünü olan resmi geçmiş anlatısının toplumsal bellek üzerindeki etkisi önemli bir konudur. Dolayısıyla resmi anlatı olarak tarihin, eğitim ve toplumsal bellek arasındaki ilişkinin incelenmesi tez çalışmasının ana eksenini ortaya koymaktadır.

2.3.1. Bir Anlatı Olarak Tarih Bilimi

Tarih, Sosyal Bilimler içerisinde en kapsamlı araştırma alanlarından biridir. Bu kapsamından dolayı birçok farklı alanlarla alışveriş halinde bulunarak diğer disiplinleri de beslemekte ve disiplinler arası bir alan özelliğine sahip olmaktadır. Tarih kavramının, bilimsel nitelikteki en geniş tanımlaması tarihin, doğrulanmış olgular kümesi olduğu şeklindedir (Carr, 2002: 12). Şüphesiz bu tanımlama muğlak bir ifadedir ve beraberinde bir takım soruların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İlk akla gelen soru; tarih anlatısı içerisinde söz konusu ‘doğrulanmış olguları’ kimler ve hangi değerler üzerine inşa etmektedir?

Marksist tarihçi Eric Hobsbawm tarih bilimi için sorulan bu soruya cevap niteliğinde; *“tarih, ataların belleği ya da kolektif gelenek değildir. Tarih, insanların din adamları, öğretmenler, tarih kitaplarının yazarları, dergi makalelerinin editörleri ve televizyon programlarının hazırlayıcılarından öğrendikleri şeydir”* ifadelerini kullanır (Hobsbawm, 2009: 9). Tarih anlatısının, hazırlayıcılarının olduğunu belirten Hobsbawm, bir anlamda tarihin ‘inşa’ edilen bir anlatı süreci olduğuna değinmektedir. Tarih kavramının gündelik kullanımındaki şekli incelendiğinde dilbilim açısından bazı ayrımlar yapılmaktadır. Gündelik hayat içerisinde tarih hem gerçekleşmiş olayları hem de gerçekleşen olayların anlatılmasını kapsar. İlk ifadede olayın bizatihi kendisine değinilirken diğerinde ise *“olduğu söylenen”* kastedilir. Buradan hareketle ilk ifadede yer alan anlamda sosyo-tarihsel süreçlerden meydana gelen olaylar kastedilirken, ikincisinde ise aynı kavramın (tarih kavramının) anlatılma boyutuna değinilir (Trouillot, 2015: 30). Bundan dolayı tarihsel olgular, anlatı olarak dile veya yazıya döküldüklerinde bir ‘söylem’ halini alırlar.

Tarih biliminin, tarih boyunca en farklı yorumlarından biri Marksizm’den gelmiştir. Genel olarak Batı düşünce dünyasındaki tarih anlayışının kökenleri, Antik Yunan düşüncesinden ve Kutsal Kitap’tan doğan İbrani ve Hristiyan düşüncelerinden doğmuş ve uzun yıllar eğitimden farklı olarak çok özel bir bilgi alanı olma niteliği taşımıştır (Le Goff, 2017: 22). Ancak daha farklı bir paradigmadaki ilerleyen ve felsefe tarihinin önemli mihenk taşlarından birini oluşturan Marksizm, tarihi bilimini felsefenin temeli olarak görmektedir. Çünkü tarih, insana ilişkin en temel bilimdir ve tarihin bütün hareketi, ‘insanın kendinin bir yaratış süreci’ olarak görülür. Bu anlamda Marksist felsefenin tarih konusundaki çalışmalarının bilimsel amacı onu ideolojinin açısından

kurtarmaktır. Çünkü Marksizm'e göre tarih, egemenlerin hegemonyasında, kendisini temellendiren ve uyaran ideolojinin içinde yer alır. Egemenlerin geçmişini, öykülerini, mitlerini, siyasi ve toplumsal çözümlerini yine onların egemen ve ideolojik kavramlarıyla anlatan ana akım tarihten ibarettir. Bu açıdan bakıldığında Marksist tarih anlayışına göre; tarih biliminin ideolojiden kurtulabilmesi Marx'ın ortaya koyduğu 'üretim ilişkileri, sınıf mücadeleleri, altyapı, üstyapı gibi kavramlarla mümkün olabilmektedir. Marksizm'de tarih, sadece geçmiş olayların anlatısı olmamakla birlikte felsefi anlamda gerçeğin etkin bir şekilde çözümlenme yöntemini sunarak dünyayı dönüştürmenin ve değiştirmenin imkânını sağlar (Bensussan ve Labica, 2016: 922-924).

Akademik açıdan 'inşa' edilebilme özelliği taşıyan tarih bilimi, siyasal yapıların iktidarlarını yeniden üretmek için önemli bir araç özelliği taşımaktadır. Tarih biliminin, özellikle ulus devletlerin ulusal bütünlüğü yaratma ve muhafaza etmedeki etkisi çok önemli olmakla beraber, ulusçuluk ideolojisinin tarih biliminin yöntemlerini kullanarak oluşturdukları mitosların da ana kaynağını teşkil eder. Çokça bilinen bir örnek olarak; ulusal kimliğin yeniden üretilmesinde geçmiş olaylar yazınsal hale getirilerek bir tarih yaratılır ve bu yolla geçmiş zaferler, ulusal bağımsızlık günleri, tarihi figürlerin doğum ve ölüm yılları yâd edilir (Heywood, 2015: 169). İdeoloji fenomeninin buradaki işlevi, üretilen tarihsel yorumlarla ilgilidir. Bilgiyi elinde bulunduran egemen sınıf, kendi tarih yazımını oluşturmak için tarihsel olaylara farklı yorumlar getirerek iktidarını meşru kılacak bir perspektif yaratır. Bu açıdan bakıldığında iktidar yapılarının zihin dünyasını ortaya koyan 'resmi ideoloji' mefhumu, tarih yazımını kendi hegemonyasını üretmesinden dolayı araçsal bir nitelik taşır (Çağlar, 2018: 23). Dolayısıyla, geçmişin olayları yazınsal hale getirildikten sonra aynı egemen grup tarafından 'tarih bilimi' olarak lanse edilir ve iktidar ilişkileri içerisinde işlevsel hale getirilir.

Tarih bilimi açısından geçmiş anlatılarının birbiri içerisinde bir bütünlük arz etmesi gerekmektedir. Yer ve mekân isimleri, kişiler, olaylar ve olayların sebepleri ve yarattığı sonuçlar, mekânsal ve zamansal olarak kurgulanıp belli bir kronoloji içerisinde ve belli bir noktada ele alınarak yazılır. Birbiri içerisinde bağlantıları kurulan tarihsel öğeler, bir bütünlük oluşturmakta ve anlatı bu yolla bir netlik kazanmış olur (Connerton, 2018: 23). Tarih, her ne kadar 'bilimsellik' adı altında objektiflik

gerektiren bir olgu olsa da tıpkı bellek gibi bir kurgulama ve inşa etme sürecinde geçmektedir. Kurgu olmasından dolayı da tarihin objektifliği daima tartışmaya açık bir bilimdir. Çünkü tarihte anlatıcının konumu, kimliği, bakış açısı, söylemi ve ideolojik kaygıları tarih anlatısının yönünün belirlenmesinde önemli etkenlerdir. Geçmiş olayların ve olguların, kurgulanıp ‘tarih bilimi’ adı altında lanse edilmesi kurgulandığı dönemin anlayışını yansıtabilir. Bunun sebebi; tarihin, bir toplumun yaratılması konusunda iktidarlar tarafından adeta bir mühendislik aracı olarak görülmesinden ve toplumun konjonktürel durumunda aktüel bir amaca hizmet etmesi beklenmesinden kaynaklanmaktadır (Susam, 2015: 47-48).

Toplumsal belleğin manipüle edilebilme oranı, tarih yazımında kullanılan ideolojik bakış açısıyla ilgili bir potansiyelde gizlidir. Çünkü tarih yazımı esnasında geçmişteki olayların ve olguların kayıt altına alınmasında etik kaygıların ne derece önem verileceği, tarih anlatısının söylemsel boyutunu göstermektedir. Bu anlamda tarih anlatılarının bilimsel niteliğini korumak için eleştirel bir bakış açısının olması gereklidir. Çünkü tarihin eleştirel bakış açısıyla irdelenmesi demek; incelenmeye tabi tutulmayan, ön plandan alınan, toplumsal yapıda oluşan eşitsizliği yeniden üreten varsayımların maskesini düşürmek demektir. Tarih yazımında eleştirel bir tutumun sergilenmesi genel anlamda ‘şeylerin’ iyiye doğru götürülmesi amacını taşır. Eleştiri mekanizmasının işleyişi tarih olgusunun iktidar ile olan ilişkisi üzerinden analiz edilebilir. Meşru bir iktidarın giderek yozlaşması, muhafazakâr bir hal alarak bütün eleştirileri reddetmesi ve sonunda tarihi dejenere etmesi açısından eleştirinin varlığı önemli bir gerekçedir (Scott, 2017: 38). Tarih yazımının, iktidar hırısından ve kaygılarından bağımsız bir objektifliğe ulaşabilmesi eleştiri ile mümkün olabilmektedir. Bundan dolayı geçmişin yazımı süresince statükoyu besleyen düşüncelerin tartışmaya açılmasının yolu da açılabilir (Adorno, 1998: 16, aktaran; Scott: 2017: 21).

2.3.2. Tarihe Karşı Olarak Bellek

İktidar yapılarının güdümündeki makbul tarih anlatısının aksine, belleğin taşıyıcıları olan insanların zamanı (belleği) arşivlerin, sembollerin, anıtların bulunmamasına ve iktidar yapılarının unutturma çalışmalarına rağmen gündelik hayatlarının içerisinde eylem ve ritüelleri sayesinde daima yaşamakta ve yeniden üretilmektedir (Uçarlar ve DİSA, 2015: 56). Bu noktadan bakıldığında tarihin bir ‘resmilik’ rolünün olduğu ve

iktidarın hegemonyasını sağlama almak gibi bir pozisyonda olduğu görülmektedir. Belleğin burada yüklendiği misyon ise eleştirel bir bakış açısı ve bir anlamda protest bir tavır takınarak ‘tarih’ kavramının karşısında durması gerektiği ile ilgilidir. Michel-Rolph Trouillot, tarih ve iktidar arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmak adına *“Tarih, iktidarın bir meyvesi; fakat iktidar hiçbir zaman, iktidarın tahlilini lüzumsuz kılacak kadar saydam hale gelmedi. Görünmez olmak, iktidarın belki de en önemli özelliği. O halde, iktidara en büyük meydan okuma, onun kökenlerini ifşa etmek olacaktır”* (Trouillot, 2015: 25) ifadelerini kullanarak iktidarın tarih olgusunu kullanarak yarattığı meşruiyetini sorgulamaktadır. Bu ifadeyle de bellek olgusunun resmi anlatı karşısındaki protest ve muhalif pozisyonu daha net anlaşılmaktadır.

Belleğin, tarih karşısında yer aldığı bu eleştirel konumlanış, bir anlamda tarih biliminin kendisinin sebep olduğu süreçten kaynaklanmaktadır. Avrupa merkezli düşünce biçimlerinin ve paradigmaların gelişen eleştirel düşünme kültürü ve sonrasındaki farklı düşünceler karşısında yaşadığı çözüme, bellek konusunu tartışmaya açmıştır. Bu tartışmalar süresince ve neticesinde bellek farklı bir alan olarak tarihten ayrıştırıldı. Halbwachs gibi düşünürlerin tartışmalar sonucu ortaya koyduğu yeni felsefi kuramlar, yine aynı dönemlerde egemen elitlerin hegemonyalarının sarsılması ve parçalanması, kitle hareketleri sonucu alt sınıfların yükselişi, tarihin demokratik bir düzlem üzerinden değerlendirilmesi, tarih ve bellek ilişkisini yeniden düşünmeye ve farklı bir düzlemde tartışmaya götürmüştür (Susam, 2015: 53).

İletişim imkânlarının kısıtlı olduğu modern öncesi dönemler göz önüne alındığında insanların farklı toplumlarla ilişkilerde bulunmasının belli ölçülerde mümkün olabildiği dikkatleri çeker. Sosyal tabakaların bir kısmı eski dönemlerde bazı iletişim imkânlarına sahip olsa da kitlelerin büyük çoğunluğunun bunlardan yoksun olduğu fark edilecektir. Tarih biliminin bu durumla ilişkisi ise tarih yazımının hangi sosyal kesimin ve görüşün temel alınacağı ile ilgilidir. Çünkü netice olarak tarih ile bellek, geçmişin işlenmesini ortak bir kaygı ve konu olarak görse de tarih, geçmişi anlatı haline getirme işlemidir ve bu geçmiş yazımını ‘bilim’ çerçevesi dâhilinde eyleme koyar (Traverso, 2019: 19). Evrensel bir tarih yazımının en zor yanı da bütün bir insanlığı kapsayacak bir yazımın olmamasıdır. Yalnızca ulusal ve/veya uluslararası siyasi, ekonomi, ticari ve hukuki bir tarih anlatısı, sadece bazı toplum kesimlerinin parça parça tarihsel anlatılarından ibarettir. İletişim imkânlarının zorluğu bir kez daha

göz önüne alınırsa çoğu topluluğun varlığı kendi teritoryal bölgeleri ile sınırlıdır. Bu da doğal olarak resmi tarih anlatısından farklı bir yol izleyen bir takım kolektif belleklerin varlığını sürdürmelerine engel olamaz (Halbwachs, 2017: 108-109).

İktidarlar, ideolojik aygıtlarını kullanarak toplumsal belleği dönüştürmek için kendi hegemonyalarını sürekli hale getirmek adına, yürüttükleri bellek politikaları bilinen bir gerçektir. İstedikleri toplum yapısını ortaya koymak ve homojen bir geçmiş tasavvuru oluşturmak için sahip oldukları ideolojik aygıtları kullanarak toplumsal bellek üzerinde çeşitli manipülasyonlar gerçekleştirirler. Toplumun belleğinde istemedikleri anıları çeşitli araçlarla bozması, gerektiğinde negatif ve travmatik anıları silmesi, yok sayma ve inkâr politikaları gütmesi ve *“tarihin kirlili sayfa ların görmezden gelinmesi”* iktidarların belleğe yönelik yürüttükleri politikalarından başlıca örneklerdir (Susam, 2015: 16). Sözlü tarih çalışmaları, belleği egemenlerin tarih anlatılarında görmezden geldikleri bazı noktaları ve hatta detayları ortaya çıkarması açısından önemlidir. Sözlü tarih, geçmişin olay ve olgularını, resmi tarih dokümanlarının yazmadığı detayları bugünün konjonktüründe tartışarak geçmişte nasıl yorumlandığını gösterir. Her ne kadar erken sözlü tarih çalışmaları ‘seçkinler’ üzerinden örnekler verse de daha sonraları; özellikle resmi tarih anlatılarında yer edinemeyen, ulus-devlet politikalarının veya küresel ekonomi yapısının göz ardı ettiği ‘öteki’ bireylerin anlatılarına önem vermeye başlamıştır (Neyzi, 2011: 84-85). Bu açıdan bakıldığında, sözlü tarih çalışmalarında elde edilen ürünler, hâkim ideolojik yapıların oluşturduğu resmi tarih anlatılarına bir alternatif ve önemli bir muhalefet aracı potansiyeli oluşturmuştur.

Aidiyet olarak kendini ana akım geçmiş anlatısı içerisinde görmeyen birey, grup ve toplumlar, direniş olarak ya farklı bir bellek geliştirmektedirler ya da ana akım anlatıya kanalize olmaktadır. Hâkim anlatıya karşı direnişin olduğunu gösteren en büyük kanıt kendi özgül anlatıdır. İktidarın dayattığı tarih anlatısında kendilerine yer bulamayan toplumlar, kimliklerinin ve tarihlerinin varlığını korumak için anlatılarını oluştururlar (Said, 2010: 13) ve bu anlatılar tahakkümün boyutuna bağlı olarak direniş göstererek kendi özgül toplumsal ve kültürel belleklerini meydana getirir. Bu çatışma hali, hegemonik anlatının ‘yok etme’ arzusundan kaynaklı bir gerçekliği ortaya çıkarır. Çünkü hegemonik anlatı, iktidarını yeniden üretmek için yalnızca bugünü değil, aynı zamanda bugün için geçmişi de düzenlemek ister. Geçmişten öne çıkarılmak ve

silinmesi istenenler, kurulmak istenen iktidarın birer parçasını oluştururlar. Bu sebepten dolayı belleğe karşı yeni olan anlatının inşası, aynı zamanda bir yok etme sürecini de içinde barındırır (Gürkan-Pazarcı ve Çağlar, 2018: 100). Tarih ve bellek arasındaki bu döngüsel ilişkinin temelinde kaçınılmaz olarak iktidarın tarih ile iç içe geçmiş iki olgu olarak görünmesinden kaynaklanmaktadır. ‘Tarih’ denen mefhumdan bahsederken iktidar olgusunu göz önünde bulundurulmasını belirten Trouillot, ikisinin birbirinden ayırmanın zor olduğuna ve birbirine içkin durumda olduklarına değinir:

“İktidar, hikâyeye tek seferde değil, farklı zamanlarda, farklı açılardan dâhil olur. Anlatıyı önceler; yaratılma sürecinde ve yorumlanmasında payı vardır. O sebeple, tamamen bilimsel bir tarih hayal etsek bile, iktidar tarihe içkindir. Tarihçilerin tercihlerini ve çıkarlarını, “betimleme sonrasının sorunları” diyerek paranteze alsak dahi durum değişmez. İktidar, tarihin çıkış noktasında bulunur” (Trouillot, 2015: 56).

Tarih ve iktidar arasındaki bu organik ilişkinin belleği silme politikalarına bağlı olarak bellek tarafından bazı dirençler gösterilse de bellek anlatılarının da tarih biliminin ürettiği anlatılar kadar ideoloji yüklü olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Ancak buradaki temel fark; toplumsal bellek anlatılarının, sübjektif kaygılardan ‘arındırılmış’ bir anlatı biçiminde kamusal bir alanda denetime tabi tutulması beklenemeyeceğidir. Bir eleştirelilik tavrı olarak tarih biliminin güvensizlik yarattığı bazı geçmişe ilişkin anlatılarda bellek, belli bir paradigma üzerinden ‘sahicilik’ katar. Bu ifade her ne kadar inkâr edilemeyecek şekilde ideolojik öğeler taşısa da belleğin tarihe karşı olan duruşunun anlaşılabilmesindeki temel amaç; geçmişle yüzleşme politikasını yürütebilmek için önemli olan ‘mağdurların duygularını anlamak değil, failleri cezalandırabilmektir’ düşüncesini hâkim kılabilmektir (Sarlo, 2012: 60-61).

2.3.3. Tarih Eğitiminde İktidar ve Bellek İnşası

Tarih ders kitaplarında yer alan anlatılar yoluyla yapılan ideolojik inşayı tamamen ders kitaplarından ibaret görmek, eğitim-iktidar ilişkisinde eksik bir irdeleme olur. Mekân olarak okul binasını, grup olarak diğer öğrencileri, ritüel olarak resmi törenleri ve resmi eğitim politikalarının uygulayıcısı olarak öğretmenleri de bütünlüklü olarak ele almak gerekir. Eğitim ve iktidar ilişkileri, toplumsal belleğin inşası noktasında tartışıldığında kavramların çerçevesini net bir şekilde ortaya koymak gereklidir. Zira hem eğitim kavramı hem de –özellikle- iktidar kavramı toplumsal araştırmalarda geniş bir tartışma alanı ve düşünme eforu gerektiren kavramlardır. Buradaki amaç,

kavramları birbirlerinden tamamen bağımsız kılmaktan çok kavramsal bir çerçeve çizmektir. Kavramların belirginleştirilmesindeki diğer bir önemli gerekçe ise eğitim olgusunun bellek açısından incelenmesinin kaçınılmaz olarak tartışmayı siyasal bir zemine taşımasıdır. Bu anlamda iktidar ve eğitim kavramlarının ‘devlet otoritesi’ bağlamında netleştirilmeye çalışılması toplumsal belleğin inşasının işleyiş mekanizmasını da anlayabilme imkânını sağlayabilecektir.

Eğitim, siyasal bir otorite etrafında birleşmiş bir topluluğun, toplumsallaşma sürecinde edindiği değerlerin yine siyasal otorite tarafından sistematik bir şekilde aktarılmasıdır (İnal, 2004: 11). Bu tanım, özellikle 19. yüzyılda Sanayi Devrimi ile gelen modernleşmenin etkisiyle geliştirilen kitlelere yönelik en büyük ve en kapsamlı siyasal otorite tarafından (modern anlamda devlet) verilen eğitim sisteminin tanımlanmasıdır. Ancak tarih eğitimi, kitlesel eğitim dönemine kadar çoğunlukla özel bir bilgi alanı olarak kalmıştır. Tarihin dönemlere ayrılarak eğitim sürecine girmesi tarihi hem bir zümrenin özel uğraşı alanından çıkarmış hem de sadece edebi bir tür olarak kalmasını engelleyerek zeminini genişletmiştir (Le Goff, 2017: 23). Eğitim sürecinde öğrenim gören öznenin, eğitim aygıtının mekanizmasını elinde bulunduran iktidar tarafından özne konumundan çıkarılıp araçsal hale getirilmesi, bireyin kendilerinden daha büyük, daha kapsayıcı ve bir anlamda daha ‘kutsal’ bir ideal etrafında tanımlanması eğitimde bellek inşasının temel noktasını arz etmektedir (Kurtaran, 2016: 183-199). Araçsal hale getirilen eğitimin içinde, bireyin belleğinde tahakküm kuracak öğretmen, mekân olarak okul ve ulusal bütünlüğe adaptasyonu sağlamak için ritüeller geliştirir.

Yönetici sınıfın, eğitim aracılığıyla toplum üzerinde kurdukları denetimin işleyiş mekanizması eğitim politikalarında yatmaktadır. Bu eğitim politikaları sayesinde modern devlet, insan zihnine tahakküm kurmayı öğrenmiş olur ve iktidarın ortaya koyduğu eğitim sebebiyle devletin otoritesi bireyin belleğinde içselleştirilmiş olur (Spring, 2017: 40). İktidar yapıları, eğitimin araçsal niteliğini kullanarak okullarda ve dolayısıyla toplumda bir örgütlülük kurarak hem ideolojik olarak hegemonyalarını yeniden üretmekte hem de üretim için iş gücünün yaratılmasını sağlamaktadır. Çünkü teknik olarak bir ulusun toplumsal işleyiş olarak var olabilmesi için eğitime ihtiyaç vardır. Ekonomik gerekçelerden kaynaklanan bu eğitim politikası, kentsoylu burjuva sınıfının zenginleşmesini temin etmek ve bu durumu değiştirmeye kalkabilecek düşünceleri eğitim programlarının dışında tutmak için uygulanmaktadır. Uygulanan

bu politika sayesinde toplumsal bilinci ve belleği da denetim altına almanın yolu oluşturulur. Toplumsal bilincin altyapısını oluşturan hâkim değerlerin ve inançların sorgulanmasına sebebiyet verebilecek düşünceleri denetim altına almaya ve bilimsel sonuçların söz konusu hâkim inanç ve yargıları sarsmayacak nitelikte anlamlar taşıyacak şekilde inşa etmek, siyasal iktidarın eğitim üzerindeki en önemli ve birincil politikasıdır (Ferrer, 2014: 81-82).

Devlet okulları, mevcut sistemin muhafaza edilmesinde, siyasal erkin temsilciliğini ve otoritesini yansıtarak bireyin inşa edilmesinde önemli bir araç rolü üstlenir. Bu okullar, yukarıda da değinildiği gibi hâkim siyasal erkin ve toplumsal yapının görüntüsünü ortaya koyar ve yine bu erk ve yapı tarafından desteklenir. Her ne kadar öğretim teknikleri ve teknolojik materyal açısından bir takım yenilikler ve reformlar yapılsa da devlet okullarında, temel ideolojik yapıyı yenileyebilecek değişiklikler sistemin korunması için yapılmaz. Radikal eğitim anlayışına sahip düşünürlerin karşı olduğu bu duruma yönelik eleştirileri ve itirazları, devlet okullarındaki eğitimin, temelde elit bir sınıfın çıkarlarına hizmet eden ve halkın inançlarını şekillendiren bir araç olmasına yöneliktir (Spring, 2017: 10). Eğitim ve bireyin inşası arasındaki oluşan ilişkideki denklem, ulusal tarihin ‘öğretilmesi’ amacının belleğin yıpratılması sonucuna getirecek bir denkleme dönüştürülebilir. Çünkü çoğunlukla devlet okullarının tekelinde olan tarih eğitiminin nihai amacı; bireyi modern sanayi devleti için iş gücü olarak yetiştirmek olduğu kadar, siyasi-ideolojik anlamda biat eden, milliyetçi vatandaşlar yetiştirmektir. Bu yolla geliştirilen milli eğitim ideolojisi, şoven bir vatanseverlik düşüncesi ve psikolojisi yaratarak devletin siyasi ve ekonomik meşruiyetini –istemeden de olsa- desteklemektedir (Spring, 2017: 13-18). Bu yolla birey, en önemli siyasallaşma süreci olan öğrenim sürecinde, hazırlanmış, inşa edilmiş ve resmi bir tarih anlatısına maruz kalarak belleğinde farklı bir tarihsel anlatının anılarını taşımış olacaktır.

2.3.3.1. Eğitimde öğretmenin bellek üzerindeki iktidar rolü

Eğitimde bellek inşasının çok farklı araçlarla yapılabilmesi mümkündür. Salt ders kitaplarından verilen öğretiler büyük oranda etkili olmakla beraber eğitimin verildiği mekânın, ritüelin ve eğitmenin etkisi de azımsanmayacak ölçüdedir. Eğitime yönelik bir okuma ‘iktidar’ çerçevesi dâhilinde irdelenirse eğitmenin kendi yargıları ve değerleri üzerinden eğitimin nasıl araçsal bir öneme sahip olduğu görülecektir. Elias

Canetti'nin kedi ve fare metaforu üzerinden anlattığı güç-iktidar ilişkisini, eğitim ve bellek inşası ilişkisine entegre etmek mümkündür. Canetti, kedinin fareyi avuçlarının arasına alması, onun canını yakması bir güç gösterisi iken, fareyi istediği zaman bırakıp kaçmasına izin vermesi iktidarının göstergesidir. Fare istediği kadar kaçsa ve oynasa da kedi istediği zaman fareyi yakalayacağını bilincindedir ve bu bilinç onun iktidarının ürünüdür (Canetti, 2006: 284).

Canetti, bu kurgusal anlatısında iktidar kavramının daha geniş ve kapsamlı bir mefhum olduğunu belirtmekle kalmayıp ciddi bir ayrımı da gözler önüne sermektedir. Canetti'nin iktidar-güç ayrımı üzerine yazdığı bu anlatıdaki sembolik ifadeleri, eğitim sürecinde öğretmen-öğrenci ilişkisine uyguladığında özne olarak öğrencinin belleğinin inşasında devletin eğitim politikalarının uygulayıcısı olarak öğretmenin önemli bir faktör olduğu görülecektir. Anlatıcı konumundaki öğretmenin, sadece 'ders anlatma' işlevi bile iktidar tahakkümünün bir göstergesidir ve öğrenim esnasındaki öğrenci, kaçınılmaz olarak öğretmenin tahakkümü altında yer almaktadır. Bu noktada tahakküm göstergesine eşit nitelikte bir ifade olarak İngiliz filozof William Godwin'den gelmektedir. Ona göre eğitim sürecinde akli zayıflatan ve bireyin özgürlüğünü kemiren şeyin öğretim teknikleri ve öğrenciyi disiplin altına alma yöntemidir. Öğretmen ve siyasal erk arasında görevlendirme açısından oluşan bağ, öğretmene tahakküm hakkı tanımaktadır. Bu despotik durum bireyin eğitim sürecinde aslında siyasal erkin oluşturduğu yasalara biat eden topluma dâhil etme yöntemi olarak görülmektedir. Kişi okula girdiği andan itibaren belli bir otoriteyle karşılaşmasından ve bireyin bu otoritenin farkında olmasından dolayı öğretmenin iktidar boyutunu net bir şekilde gözler önüne sermektedir (Spring, 2017: 26-27). Eğitmenin ideolojik yöneliminin radikal boyutu ne derece yoğunsa ve 'salt bir düşünceye karşı olmak' adına başka bir dogmatizmi ne derece savunuyorsa, öğrenciler üzerinde o denli tahakküm kurma potansiyeli bulunur (Ferrer, 2014: 76-77).

Söz konusu tahakküm kurma işlemi her zaman aleni olarak kendini göstermez. Tarihin anlatılmasında bir takım 'eğlenceli' süreçler katarak tarihin hegemonik boyutunun gerçek yüzü perdelenmiş olur. Bu durum; ders esnasında tarihin oyunlar, öyküler, masallar gibi vb. görece eğlenceli bir dil geliştirilerek anlatıldığı takdirde belleğin inşası gizlenmiş olur (Le Goff, 2017: 24). Ayrıca tahakküm kurma işlemi, bir topluma yönelik doğrudan, dolaylı olmayan yolla gönderilen ideolojik etmenlerden ibaret değil,

aynı zamanda bireyin sadakatini ve kişide biat etme koşulunu oluşturacak etmenler de sayılır. Eğitim sürecinde öğretilenlerden hareket ederek hayatını idame ettirenler ‘böyle öğretildiği için’ düsturu ile hareket etmektedir (Spring, 2017: 41). Eğitimin tahakküm boyutunu daha da güçlendirmek için ilk olarak öğretici konumundaki öğretmenlerin tarihsel anlatılarla özdeşleşmesi süreci hızlandırmaktadır. Özellikle öğrencileri yetiştiren öğretmenlerin kendi düşüncelerinde ulusçu düşüncelere sahip olması, söz konusu biat etme koşulunu çok belirgin kılmakta ve belleğin inşasında etkili bir rol almaktadır (Akşin, 1994: 64).

Hasan Ali Yücel, herhangi bir ülkede en yüksek eğitim otoritesinin hükümet nezdinde ‘Maarif Bakanlığı’ olduğunu söyler. Bu bakanlığın güdeceği eğitim politikasının, gelecek nesilleri yetiştirmede toplumsal değerlerin aktarılması ve ‘vatana hizmet’ açısından önemli olduğunu vurgular. Bu ifadenin ardından somut olarak söz konusu eğitimi verecek olan öğretmenlerin aktaracağı bilgilerin ve telkinlerin öğrencileri yetiştirmede çok önemli olduğunu belirtir. Öğretmenlerin toplumun bir üyesi olduğunu belirten Yücel, bundan dolayı değerler eğitiminde yönlendirici boyutunu gösterirken, aynı zamanda öğretmenlerin hem öğrencilere eğitim vermelerinden dolayı hem de bizzat devletin bir çalışanı olmalarından dolayı onlara bir otoriter kimlik de atfetmektedir. Fakat öğretmene atfedilen bu otoriter kimlik ile ilgili hiçbir şekilde sınırlandırılmaya dair bir ifade yer almamaktadır (Yücel, 1974: 151). Otoriterlik konusundaki öğretmenlerin sahip olduğu bu yetkinin ders kitapları ile önemli bir ilişkisi bulunmaktadır. Özellikle tarih eğitiminde de resmi anlatının programının yer aldığı müfredata uygun ders kitaplarının aktarılması noktasında öğretmenler de bir anlamda edilgen bir pozisyona itilebilmektedir. Ders kitaplarının okullardaki eğitim üzerinde bürokratik bir denetim sağlayabilmesi nedeniyle öğretmenler de ders kitaplarının bir uzantısı haline gelmektedir (İnal, 2004: 88).

Gerek salt resmi anlatı eğitiminde, gerekse bir bütün olarak pedagoji alanında öğretmenin müfredata istinaden edindiği iktidar kurma çabası, öğrencilerle olan iletişimde sorunlar yaratabilmektedir. Eğitimci, öğrencilerle olan ilişkisinde takınacağı iletişim üslubu, ideolojik kaygılardan ve bilimsellikten ödün veren öznel değerlerden uzak olması gerekmektedir. Eğitimci, öğrencilerle olan ilişkisinde takınacağı iletişim üslubu, ideolojik kaygılardan ve bilimsellikten ödün veren öznel değerlerden uzak olması gerekmektedir. Eğitimci, öğrencilerle olan ilişkisinde takınacağı iletişim üslubu, ideolojik kaygılardan ve bilimsellikten ödün veren öznel değerlerden uzak olması gerekmektedir. Eğitimci, öğrencilerle olan ilişkisinde takınacağı iletişim üslubu, ideolojik kaygılardan ve bilimsellikten ödün veren öznel değerlerden uzak olması gerekmektedir. Eğitimci, öğrencilerle olan ilişkisinde takınacağı iletişim üslubu, ideolojik kaygılardan ve bilimsellikten ödün veren öznel değerlerden uzak olması gerekmektedir.

tarafından doğru yansıtılması ile paraleldir. Mevcut eğitim programlarındaki hatalı, kusurlu ve bilimsellikten uzak yanlarının düzenlenmesi ve bilimsel olarak yenilenmesi eğitimin sağlıklı ilerleyişi açısından önemlidir (Ferrer, 2014: 79-80). Böylelikle eğitimin pedagojik kalitesi hem eğitim programlarının bilimin standartları çerçevesinde düzenlenmesinde hem de söz konusu programlara dayanıp eğitimcilerin kendi iktidarlarını kurarak öğrencilerin toplumsal belleğe dâhil olmasında ideolojik etkileri azaltılmış olacaktır.

Resmi anlatı olarak tarih ve tarih eğitimi, ulusun inşasında önemli bir faktördür. Ulus-devletin kurulması sürecinde ‘ideal’ vatandaşın inşa edilmesinde resmi anlatının görevi büyüktür. Eğitim politikalarında önemli yer edinen tarih eğitimi, ulus-devletin ‘makbul’ vatandaşı inşa etmesindeki temel amacına hizmet etmesinin yanında toplumsal ve siyasal olarak önemli görülen geçmiş olayların yazınsal hale getirilmesini sağlar. Yazınsal hale getirilen geçmişe ilişkin anlatıların eğitim sürecine dâhil edilmesi ile beraber geçmiş ideolojik bir çerçevede düzenlenir ve toplumsal belleğin inşa sürecinin başlatılmasına imkân verir. Bu açıdan bakıldığında, toplumsal belleği dönüştürmenin imkânını sağlayan resmi anlatının temel altyapısını ulus-devletin de mihenk taşına ortaya koyan milliyetçi düşüncelerdir. Uluslaştırma çalışmalarının ana ekseninde, anayasal düzlemde siyasal ve toplumsal bir üst kimlik yaratılarak ortak kültür ve ortak bellek inşa edilmesi amaçlanır. Ortak bellek yaratma çabası, doğal olarak bir homojenleştirme durumunu ortaya koyar. Bundan dolayı da hâkim ulusal unsurlar temel alınarak yapılan politikalar neticesinde ulus devletler içerisindeki alt kimlikleri ve farklı kültürel yapıları oluşturan azınlıklar sindirilmeye çalışılır (Santamaria, 1998: 26; Oran, 2010: 21).

Resmi anlatının buradaki belirleyici rolü ise ulus-devlet bütünlüğünün devamlılığını sağlamak adına, devlet aygıtının homojenleştirici bir eğitim politikası ile hareket etmesidir. Çünkü siyasal bir olgu olarak ulus-devlet, aynı ekolojik alan üzerinde bulunan kültürel, ekonomik ve siyasal sistemlerin çakışmaları ile birlikte toplumsal olarak ‘aşağı kültürlerin’ bir iktidar tarafından homojenleştirilmiş ve merkezileştirilmiş ‘yüksek kültür’ içerisinde bütünleştirilmesinden meydana gelmektedir (Leca, 1998: 13-14). Bu bütünleştirme noktasında resmi geçmiş anlatısı ise ortak bir bellek yaratarak yurttaşlık temelinde homojenleştirilmiş, merkezileşmiş, kendi mikro kimliklerinden sıyrılmış, politik bir düşünce ve daha üst bir siyasal

kimlikle devlete bağlanmış bir toplum yaratmaya yardımcı olur. (Anderson, 2017: 20-22; Cassier, 1984: 129; Gülalp, 2007: 11, 27; Özkazanç, 2014: 151-152). Dolayısıyla resmi geçmiş anlatısı, temel niteliği açısından ideolojik bir boyutta ele alınarak ulus-devletin üretiminde yararlı olabilir. Çünkü ideoloji, bir grubun veya tamamen toplumun, insana, dünyaya ve evrene karşı geliştirdiği, belli bir çerçeveden bakmayı, düşünmeyi ve buna göre davranmayı öngören, inançlardan ve tutumlardan oluşan bir düşünme biçimidir (Ergil, 1983: 13).

Resmi geçmiş anlatısının, ulus-devletin inşa sürecinde etkin bir dinamizm unsuru olarak kullanılması kitlesel eğitimin getirmiş olduğu durumlardan biridir. Bu durum aynı zamanda milliyetçiliğin ve onun resmi geçmiş anlatıları üzerindeki etkisinin anlaşılmasında da değerlidir. Modernist anlamda milliyetçiliğin gelişmesinde ve yıllar içerisinde popülaritesinin artmasında kitlesel unsurların etkisi de azımsanmayacak seviyede önemlidir. 19. Yüzyılın sonlarına doğru siyasal iktidarların kontrolünde kitle eğitiminin yaygınlaşması, yazılı basın organlarından gazetelerin ve dergilerin sayısının artması, bu duruma paralel olarak okuryazar oranının artması ile milliyetçiliğin yeniden üretilmesinde etkili olan bayrak, milli marş, vatanseverlik edebiyatı ürünleri ve siyasi ritüellerin halk üzerinde pekiştirilmesi kolaylaşmış ve kitlesel boyutu daha da artmıştır (Heywood, 2015: 164).

Resmi geçmiş anlatısının ulusçu ideolojik noktalarını net bir şekilde ortaya koyabilmek için milliyetçiliğin modernleşme ile olan ilişkisi önemlidir. Değişen toplumsal ve siyasal koşullarla beraber yeni üretim sistemleri gelişmiş ve bu durum derebeyliklerdeki kapalı tarım ekonomisini çökertmiştir. Ticaret ve sanayinin gelişmesine paralel olarak ulusal pazarın büyümesi için yollar, yasalar ve güvenlik gerekli oldu. Böylesine büyüyen ulusal ekonomi içerisinde yer alan insanlarda bir ‘biz’ duygusu oluştu. Sosyal, politik ve ekonomik etkileşimlerin sonucunda gelişen ulus bilinci, ortak dil, ortak yurt ve bu olgulara karşı duyulan bir bağlılık duygusu geliştirmiştir (Kışlalı, 1987: 333-334). Gellner, iktidar boyutunu da devreye sokarak ulusçuluğun kökenlerinin, halk inancının aksine insan ruhunun derinliklerinde yer almadığını, “ulusçuluk fikrinin kökenlerinin ve zorunluluğunun insan doğasında” sözleriyle ifade ederek, genel olarak sosyo-ekonomi ve siyaset ilişkilerinin karmaşık yapısından kaynaklanan yaygınlaşmış bir toplumsal düzende yattığını belirtir (Gellner, 2018: 112). Resmi geçmiş anlatısı olarak tarih eğitimi de ulus bilincinin yeniden

üretimini ortak dil ve ortak geçmiş tasavvuru çerçevesinde yapar. Dolayısıyla bu çözümlenmeye bakılarak; söz konusu siyasi ilişkilerin devlet kontrolündeki kitlesel eğitim sisteminin ve o sistemin bir ögesi olan tarih eğitiminin, devlet odaklı bir siyasal çıkar için ‘yapay’ bir ulusal toplumsal bellek yaratmaya çalıştığı söylenebilir.

2.3.3.2. Mekân, imge ve ritüellerin bellek oluşturmadaki rolü

Eğitim sürecinde, ulus inşasının toplumsal bellekteki yerini güçlendiren öğelerden biri de eğitimin mekânsal boyutudur. İktidarın ideolojik bir aygıtı olarak eğitim, somut olarak bir takım müfredatlar ve yönetmelikler üzerinden ilerleyen bir süreç olduğu kadar, bu süreç içerisinde ideolojik bellek inşasında mekân olarak okulun da önemli bir payı vardır. Çünkü eğitim sürecinde, ulus inşasının yeniden üretilmesi için tarih ders kitaplarındaki anlatılarda yer alan teorik bilginin içselleştirilmesi ve bireyin siyasal karakterinin oluşturulmasında okulda yapılan eylemler ve ritüeller, söz konusu ulus inşasını daha da pekiştirmektedir. Bundan dolayı okullar, iktidar sahibi gruplarının tanımladığı meşru bilgilerin yaratılması, iletilmesi ve bir süreç halinde yeniden üretilmesinde önemli görevleri bulunmaktadır. Okulların ideolojik egemenler tarafından önemsenen bu özelliğinde en büyük işlevleri meşru değerleri, normları ve kültürü bireylere aşılmasıdır (Apple, 2006: 85; İnal, 2004: 46-47).

Okulların mekân ve iktidar bağlamında değerlendirilmesinin en önemli gerekçesi; bireyin ilk politize olduğu yerlerin başında okulların gelmesidir. Ergenlik dönemine tekabül eden lise dönemi aynı zamanda bireyin kimlik kazanmaya başladığı döneme denk gelmektedir (Sular, 2017: 22). Çünkü birey, devletin ideolojik bir aygıtı olan okuldaki iktidarı yeniden üreten sembol, imge ve ritüellere maruz kalmaktadır. Bundan dolayı kişinin siyasal karakterinin oluşmasında bu dinamikler büyük rol oynamaktadır. Okulda verilen eğitim sürecinde birey, tamamen siyasal erk tarafından görevlendirilmiş uzmanların ve kurumların denetimine ve onların otoritesine teslim edilir (Illich, 1971: 11-19, aktaran; Spring, 2017: 53).

Okul bahçesinde ya da bina içerisinde yer alan siyasi-tarihi liderlerin büstleri, sınıflarda bulunan bayraklar, lider tabloları ve ulusal marş yazıları, her resmi tatil öncesi ve sonrasında ulusal marşların bütün okul öğrencileri tarafından senkronize bir şekilde okutulması, bireyin ilk politizasyon sürecine girişinde karşısına çıkan başlıca öğelerdir. Bu öğeler, hem statükoyu yeniden üretmekte ve bunun içselleştirmesinde

rol oynamakta hem de iktidarın belirlediği siyasal bir kimliğin bireylere aktarılmasında önemli bir paya sahiptir. Walter Ong, kelimelerin temelini sözlü iletişimde bulunmasına rağmen yazının, kelimeleri görsel boyuta hapsedtiğini ifade eder (Ong, 2014: 25). Örneğin; somut bir karşılığı olan “okul” kelimesinin akılda canlanması gayet mümkündür. Bu anlamda gerek resmi anlatı eğitiminden önce, gerekse eğitim sürecinde ve sonrasında “okul” kelimesi resmi anlatının inşa etmeye çalıştığı ulusal bilinci pekiştirmesine yardımcı olacaktır. “okul” veya diğer kelime türevlerinin atfedildiği bir mekânda ve grupta bireyin resmi anlatıdan belleğinde yer edinen bilgilerin hatırlama eylemiyle canlanmasının önü açılmış olacaktır.

Siyasi ve tarihi karakterlerin büstleri ve tabloları, tarihsel bir anlatıya tekabül ederek bir bilinç oluşturmakta ve ulus bilincini geliştirmektedir. Öğrenci, tarih ders kitaplarının dışında okulda da somut olarak gördüğü tarihi lider kültürlerini, varlığının bir kanıtı olarak algılamaktadır. Okulda yapılan milli marşı okumak gibi ulusal ritüellerde ise kolektif bir şuur yaratılmakta ve bu yolla toplum olma düşüncesinin ‘ulus olma’ düşüncesi ile endeksenerek bir bellek oluşturulmaktadır. Yapılan bu kolektif eylem sayesinde birey, ulusal bir belleğin parçası olarak kendisine verilen siyasal kimliği içselleştirmekte ve ulusal bir aidiyet duygusu ile kendisini ulusun bir parçası olarak tanımlayabilmektedir. Bütün bu süreç içerisinde gerçekleşen deneyimlerin sonucunda elde ettiği edimlerin bireyin belleğinde mekânsal bir anlamı oluşmaktadır. Okul, adeta bireyin aidiyet duygusunu arttırmak için belleğini inşa ederken kişide ‘politik bir mecradan’ çok soyut ve ulusal anlamda ‘ikinci bir ev’ imgesi yaratmaktadır. Eğitimin kendisi zaman içerisinde bireyin gündelik hayat eylemlerinden bir olması sebebiyle mekânın içerisinde üretilen norm, değer ve düşünceler zamanla bireyle bütünleşik hale gelir (Çağlar, 2018: 33).

İktidarın ideolojisi çerçevesinde belleğin mekân üzerinden inşası ile mekânların iktidar tarafından isimlendirilmesi arasında doğrudan ilişki vardır. İktidar yapıları kendi ideolojilerini meşru kılmak ve toplumsal belleği şekillendirmek için sokak, cadde, mahalle ve meydan gibi yerlerin isimlerini belirlerken veya değiştirirken yeni bir bellek sürecini başlatmış olur. Bu durum okullar için de geçerlidir. Okullara verilen siyasi, tarihi ve askeri isimler ile hem ulusun inşasında milliyetçilik ve militarizmle endekli bir düşünce geliştirilmekte hem de makbul vatandaş yaratma da mekân adeta bir ‘mutfak’ işlevi görmektedir. Çünkü hegemonik ideoloji kendi hâkimiyetini

pekiştirmek istediği sosyal yapının mekânlarını ve isimlerini üretmek farklı ve yeni belleklerin kurulmasında araç olmuştur (Gürkan-Pazarcı ve Çağlar, 2018: 104-105).

Ritüeller, toplumsal bir grup içerisinde var olan herhangi bir kültüre dayalı oluşturulmuş ve zamanla kalıplaşmış, süreklilik gösteren törensel etkinliklere verilen isimdir. Belli bir kültür içerisinde doğan ve gelişen ritüeller, egemen kültürün üretimlerinden beslenen ve söz konusu egemen kültürün getirileri doğrultusunda gerçekleşen etkinliklerdir (Alğan, 2014: 9, 20). Ritüellerin iktidar rolü ise okul içerisinde mekânla birlikte değerlendirilebilecek bir olgudur. Okulda yapılan ritüeller seremoni, efsanevi-tarihi karakterleri anma ve özel olayları yâd etme ve kutlama olarak yapılan, aynı zamanda günlük rutinleri de kapsayan etkinliklerdir. Ritüellerin, genel anlamda iktidarla ilişkisine bakıldığında, iktidarın tarihsel olarak devamlılığını sağlayan ideolojik meşruiyetinin yeniden üretilmesinde kullanıldığı görülecektir (Sular, 2017: 26-27, Çağlar, 2018: 30). Assmann'a göre yapılan her ayın, kutlama ve aktivite belli bir düzeni izler ve '*sonsuz bilgi aktarımı*' biçiminde bir tekrarlama ile bir anlamda canlandırma işlevi gerçekleştirilir (Assmann, 2018: 24). Bu durum bir anlamda nesiller boyu süren bir iletişim zincirini meydana getirmektedir. Anma günleri de kolektif olarak okulda yapılan eylemlerdendir. Tarihe mal olmuş karakterlerin belirli günlerde marşlar, şiirler vb. gibi dinletiler yoluyla yâd edilmesi öznenin zihnindeki lider imgesini pekiştirmekle beraber 'acılarla dolu geçmiş' anlatıları çerçevesi içerisinde ulusal bir yas tutmanın da yollarını açmaktadır. Tarihsel bir karakter için daha da belirgin olan bu durum, ister iktidarın makbul kıldığı bir kişinin isterse egemen siyasal yapının karşıtı olan birinin mağduriyeti siyasal bir nitelik taşıdığı için yas tutma kolektif bir hal alır. Her halükarda ritüeller, belirli bir zaman dilimi içerisinde ritmik bir eylemler bütünü olduğu için belleği yeniden üretme gücüne sahiptir. Yani ritüel aracılığıyla hatırlatılan olay, şimdide gerçekleşerek bellek yeniden üretilmiş olur (Eliade, 2003: 377, aktaran; Çoban, 2010: 36).

Ritüellere, devletin ve toplumun imzaladığı soyut bir toplumsal ve ulusal sözleşme açısından bakıldığında, neyin hatırlanacağı ve tecrübe edileceği, söz konusu toplumun gelecekte nasıl yaşayacağını belirleyen bir siyasal pratikler bütünü olduğu görülecektir. Eğitim platformunda, ritüeller aracılığıyla ulusal aidiyet duygusu ve iktidar pekiştirilirken aynı zamanda 'ötekinin geçmişi' göz ardı veya kasıtlı olarak inkâr edilir (Uçarlar ve DİSA, 2015: 60). Siyasal ve toplumsal güç olarak kendi dünya

görüşünü egemen kılan gruplar, ürettikleri ve devletin resmi ideolojisi haline getirdikleri değerleri ritüeller aracılığıyla aktararak resmi ideolojinin toplum için olması gereken bir şey ve meşru olduğu düşüncesini aktarır ve insanlardan söz konusu meşruluğu savunmaları istenir. Tarih eğitiminin toplumsal belleğin inşası sürecinde ritüellerin önemi daha da dikkat çekmektedir. Öğrencilerin ritüeller aracılığıyla karşı karşıya kaldığı andan itibaren resmi ideolojinin ritüelistik iktidar alanına girmiş bulunuyorlar. Hali hazırda verilen teorik tarih eğitiminin yanında ritüeller aracılığıyla ulusal bilinç aşılama işlemi pratik bir boyutla da birleşmiş oluyor (Alğan, 2014: 40, 69-72). Dolayısıyla söz konusu pratik işlemin, kültürel ve toplumsal bellekte yere edinmesini daha da güçlü kılabilme imkânı sağlamaktadır.

Toplumsal bellek açısından ritüellerin önemi, güçlü bir iletişimselliği içerisinde barındırması ve eğitim sahasının ritüelistik eylemlere son derece müsait olmasında yatmaktadır. Söz konusu iletişim boyutu, biçimlendirilmiş bir iletişim süreci yaratması ile beraber iktidar tarafından biçimlendirilmiş bir dil ve ideolojik meşruiyeti sağlayacak ‘danslar’ içermektedir (Bloch, 2014: 117-118, aktaran; Çağlar, 2018: 31). Ritüel uygulamaları, ideoloji tarafından üretilen imgelerle inşa edilir ve söz konusu ideolojik ritüele maruz kalan birey yaratılan ideolojik çerçeveden kolayca kurtulamaz. Çünkü hem eğitim sürecinde görülen tarih eğitiminden hem de ritüeller aracılığıyla işlenen sistematik ‘yineleme’ belleği önemli ölçüde domine eder. Bu baskı gücü, hem iktidarlar tarafından dayatılan bir meşruluk kaynağı hem de genel anlamda ‘hayata bir bakış açısı oluşturduğu’ iddiası sebebiyle ideolojinin ve onun pratiği olan ritüellerin doğasından gelmektedir (Çağlar, 2018: 30-39). Ritüellerde önemli olan detay; zamansal ve anlamsal kurulumdur. Canlandırılan veya anılan bellek geçmiş olması rağmen eylemin etkisi şimdiki zamanda gizlidir. Anılan şeyin anlamını elde etmek için geçmiş zamana gidilemeyeceği için yapılacak olan tek şey anlatının sahip olduğu anlamı ‘temsil zamanına’, yani şimdiki zamana taşımak olacaktır (Çağlar, 2018: 80-81).

3. TARİH DERS KİTAPLARINDAKİ BELLEK İNŞASI

3.1. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada sosyal bilimler araştırma yöntemleri içerisinde nitel araştırma yöntemlerinden olan Eleştirel Söylem Analizi kullanılmıştır. Tanımlar ve nitelendirmeler açısından söylemler ve temalar üzerinden çözümleme yapılmıştır. Analizde kullanılan Cumhuriyet dönemi ders kitapları 1931 yılında basılmış ve dolayına sokulmuştur. Aynı şekilde yakın dönem ders kitapları örneklem grubu da 2018 yılında Talim Terbiye kurulunda geçip basıldıktan sonra dolayına koyulmuştur. Tezde nitel araştırma yöntemi olarak eleştirel söylem analizi kullanılmıştır. Söylem analizinde altta yatan ideoloji önemlidir. Söylemin dayandığı düşünsel zemini açığa çıkarır. Bu amaçla tarih kitaplarındaki anlatı farklı dönemler üzerinden kıyaslanırken ideolojik değişimin de söyleme nasıl yansıdığına bakılmıştır. Türkiye tarihinin ideolojik çatışma eksenleri de söylemin genel olarak kullanıldığı tema kategorileri olmuştur. Bunlar köken anlatıları, İslamiyet'e ilişkin anlatılar, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ve darbelere ilişkin anlatının ifade edildiği tema kategorileridir. Bu kategoriler Türkiye'nin Osmanlı'dan sonra Cumhuriyete geçişi ve resmi tarihin anlatısında farklı düşünceye sahip toplum kesimlerinin de bellek oluşturma çabasında belirleyici kategorilerdir. Genel olarak tema sözcüğü ile ifade edilmiş, söylemlerde de detaylanmıştır.

Söylem analizi, sosyal bilimlerin farklı alanlarında toplumsal ve kültürel gelişmelerin arasındaki ilişkilerin incelenmesine olanak vermektedir. Temsili bir takım ifadeler aracılığıyla belirli bir konuya ilişkin anlamlı bilgiler üretilir ve bazı ifadelerin, bilgilerin ve tasvirlerin diğerlerinden daha fazla değer taşıdığı bir dil alanı yaratılmış olur (Campbell, 1992, aktaran; Düzgıt, 2011). Söylem analizi, dilin yapısını, işlevlerini, kullanılma kalıplarını inceleyen ve dilin alt metninde yer alan ideolojik unsurları irdeleyen bir yöntemdir (Marshall, 1999: 692). Foucault'a göre söylem, belirli bir nesne veya durum hakkında konuşma, söz konusu şeyin bilinme ve temsil edilme yollarını şekillendirmektedir (Marshall, 1999: 406). Söylem, sosyal hayatın bütün yönleriyle ilişkili olmakla beraber ideoloji, bilgi, diyalog, anlatım ve güç gibi öğelerle bütünleşik eyleme dönüşen dilsel pratiklerden oluşan bir süreçtir (Sözen, 1999, aktaran; Çelik ve Ekşi, 2008).

Tema, konu ve kişilerin biçim ile kurdukları bir ilişki düzeyinden oluşmakla beraber yazınsal ürünün ana düşüncesini ve yönelimini ortaya koymaktadır (Gürbüz, 2001). Bir yapıtta tema, verilmek istenen temel mesaj niteliğinde ve insanın eylem biçiminden yaşama karşı takındığı tutum ve yorumlama tarzına kadar bütünlükçü bir yargıyı barındırabilir. Bu nedenle tema, ideoloji ile doğrudan bir ilişki içerisindedir (Gürbüz, 2001).

Kitap Adı	Basım Yılı	Yazar/Yazarlar	Basımevi
Tarih 1: Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar	1931	M. Tevfik Bey Samih Rifat Bey Akçuraoğlu Yusuf Bey vd.	Devlet Matbaası
Tarih 2: Orta Zamanlar	1931	M. Tevfik Bey Samih Rifat Bey Akçuraoğlu Yusuf Bey vd.	Devlet Matbaası
Tarih 3: Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı – Türk Tarihi	1931	M. Tevfik Bey Samih Rifat Bey Akçuraoğlu Yusuf Bey vd.	Devlet Matbaası
Tarih 4: Türkiye Cumhuriyeti	1931	M. Tevfik Bey Samih Rifat Bey Akçuraoğlu Yusuf Bey vd.	Devlet Matbaası
Tarih 9	2018	Yrd. Doç. Dr. Erol Yüksel Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali Kapar Ferhat Bildik vd.	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Tarih 10	2018	Yrd. Doç. Dr. Erol Yüksel Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali Kapar Ferhat Bildik vd.	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Tarih 11	2018	Ali Laçın Bedirhan Önal Bülent Demir vd.	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12	2018	Akif Çevik Gül Koç Koray Şerbetçi	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12	2018	Emrullah Alemdar Savaş Keleş	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

Tablo 3.1. Araştırma Sürecinde İncelenen Ders Kitapları

3.2. Tarih Ders Kitaplarında Bellek İnşası

Tarih ders kitapları ile toplumsal bellek arasındaki ilişkinin en bariz ve somut örneği; toplumun genelinde hâkim olan geçmişe ilişkin anlatıların, resmi anlatı olarak tarih ders kitaplarındaki anlatılar ile örtüşmesidir. Çünkü genel olarak, toplumun büyük bir çoğunluğunun ‘tarih’ olarak atfedecekleri geçmişe dair bütün bilgileri, ortaöğretim ve ilköğretim dönemlerinde tarih ders kitaplarında öğrenilen bilgilerden ibaret olacaktır (Tunçay, 1995: 53). Dolayısıyla böyle bir durumda toplumsal olarak uzak geçmişe dair kolektif bellek de söz konusu eğitim sürecinde edinilen bilgilerden ibaret olacaktır. Diğer yandan toplumsal belleğin inşa süreci ile milliyetçilik arasındaki ilişki tarih ders kitaplarında da belirtilmiştir. 2018-2019 eğitim öğretim yılında müfredata giren *Tarih 11* adlı ders kitabında ulus-devlet düşüncesinin belleği inşa etmesi noktasındaki ilişkiyi belirten ifadeler yer almaktadır: “*Milliyetçiliği devlet ideolojisi hâline getiren millî devletler, millî tarih söylemi ile geleceği kendileri şekillendirmeye çalışmıştır*” (Tarih 11; 199). Bu bağlamda devletin eğitim politikalarındaki temel amacı, öğrencilerin bütün eğitim sürecinde edindikleri tarih bilinci ve belleği ile rejimin savunucuları olacağı ve onu güçlendirecekleri düşüncesidir. Türk Tarih Tezi temelinde gerçekleşen bu düşünce, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Avrupa tarih yazımında Türklere yönelik olumsuz ifadelerle cevap verme hırısının getirmiş olduğu bilinç yatmaktadır. Cumhuriyet döneminin temel eğitim ideolojisi olan bu anlayış daha sonraki yıllarda da kendini göstermektedir (Alaca, 2017).

Eğitim sürecinin önemli boyutunu oluşturan resmi anlatı olarak tarih eğitiminin ulus-devletin inşasındaki rolü, ulusçuluk düşüncesi ile yakından ilgilidir. Birinci Dünya Savaşı ve ardından gerçekleşen Kurtuluş Savaşı’ndan sonra kurulan yeni devlet, cumhuriyet rejimi ile idare edilmeye başlanmış ve Osmanlıdan devralınan modernleşme hareketlerine hız verilmiştir. Bunun yanında yaşanan uzun siyasal ve toplumsal kriz dönemi sonrası tekrardan devlet-toplum bütünlüğünü sağlamak amacıyla milliyetçilik düşüncesi benimsenmiştir. Geç Osmanlı döneminde milliyetçiler, devletin kurtulması ve ilerlemecilik adına milliyetçiliğe önem veriyorlardı (Bein, 2013: 42-43). Dönemin politik gerilimi içerisinde Türkçüler, devletin ve toplumun kurtuluşunu ‘Türkleşme’ fikrinde aramaya koyuldular (Tunaya, 1999a: 106). Uluslaştırma çalışmalarının ana ekseninde, anayasal düzlemde siyasal ve toplumsal bir üst kimlik yaratarak ortak kültür ve bellek kurmak amaçlanmıştır.

Amaçlanan bu hedefte kullanılacak olan milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, cumhuriyetçilik, laiklik ve inkılapçılık gibi ilke ve prensipler, ‘Kemalizm’ adı altında bir ideoloji haline getirilerek devletin resmi düşünce yapısını oluşturmuştur (Çelik, 2009: 76). Erken cumhuriyet döneminde görülen milliyetçilik düşüncesinde görece İslami öğeler yer alsa da daha sonraki dönemlerde yer alan politika, laiklik ile iç içe oluşturulan bir milliyetçilik halini almış ve bu düşünce çerçevesinde bir eğitim politikası eyleme geçirilmiştir. Yine milliyetçi bir eylem olarak ‘Öz Türkçe’ akımına uygun olarak milliyetçilik, ‘ulusalcılık’ olarak lanse edilmeye başlanmış ve bir endoktrinasyon süreci başlamıştır (Anderson, 2017: 61).

Ulusal belleğin inşasında resmi anlatı olarak tarih eğitiminin, Kemalist ilkelerin ve prensiplerin topluma benimsetilmesinde de geçerli ve eğitimin de aynı derecede önemsenen bir araç olarak görülmesi kaçınılmazdır (Şerifsoy, 2013: 168). Doğal olarak bu durumu somut hale getirecek bir tarih yazımı oluşturulmuştur. Cumhuriyet rejiminin ideallerine uygun tarih yazımında Osmanlı ulemaları, Osmanlının gerilemesinin baş sorumluları olarak görülmüş ve modernleşmenin önündeki en büyük engel olarak nitelendirilmişlerdir. Dönemin egemen tarih yazımında etkili olan laik dünya perspektifine sahip tarih yorumcuları, Osmanlının gerilemesinde sebep gösterdikleri ulemayı modern Türkiye’nin de ‘olası’ bir gerileme ihtimalinde baş aktörler olarak görmekte-dirler (Bein, 2013: 18-19). Benimsenen milliyetçi paradigma, modernleşme hareketine eklenmeye çalışılan bir görüş olarak da okunmaktadır. Yeni kurulan rejimin milliyetçi bir paradigmayı benimsenmesi, aynı zamanda devletin yürüttüğü bütün politikaların motivasyon kaynağıydı. Öyle ki benimsenen ulusçuluk fikri, ‘Kemalizm’ adı altında toplanarak bir doktrin haline getirilmiş ve söz konusu doktrin olan Kemalizm’in ana veçhesini oluşturan Türk milliyetçiliği, devletin ekonomik, siyasi, toplumsal, kültürel ve en önemlisi eğitim yönünü belirleyen bir ideoloji olarak kabul edilmiştir (Bein, 2013: 151).

Tarih anlatılarına ilişkin, kitlesel eğitim faktörü ile milliyetçilik arasında bir denklem kurularak okuma yapıldığında ulus-devlet inşasında önemli role sahip olduğu fark edilecektir. Çünkü devletin, siyasal yaptırım gücünü kullanarak zorunlu tuttuğu eğitim sürecini kitleselleştirerek tek bir merkezden yönetmesi, tarih eğitimini doğrudan ulus inşa etme sürecine dâhil etmiştir (İnal, 2004: 16). Bu durum, toplumsallaşmayı oluşturan öğelerden kimlik olgusunun içselleştirilmesinde önemli bir etkidir.

Toplumsal belleğin inşasında kullanılan tarihsel argümanlar eğitim faktörü ile birleşerek ulusun daimiliği açısından önemli bir güç teşkil etmektedir. Bu bakımdan Türk Tarih Tezi ve Türk Dil Tezi, Türk ulusçuluğunun ‘akademik’ ve toplumsal olarak yerleştirilmesinde Cumhuriyet dönemi süresi boyunca önemli bir etken olmuştur. Çünkü tarih ve dil tezi, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ni, Osmanlı İmparatorluğu’ndan bakiye kalan Anadolu’da meşru kılmak, laikliğin gereği olarak seküler bir Türk kimliği yaratarak tarihi İslam öncesi Orta Asya tarihine dayandırmak ve çağdaş uluslarla eşit seviyeye yerleşebilmek için icat edilmiştir (Aydın, 2000: 221-222).

Kemalizm doktrinin oluşturulmaya başlandığı 1930’lu yıllarda ve takip eden süreçte devlet, Türklük bilincini çeşitli uygulamalarla hayata geçirmeye başlamıştır. Hem gayri Türk ve gayrimüslim gruplarla hem de Türk olmayan müslüman etnik unsurlarla ilişkilerde bulunulmuş ve bu topluluklara karşı milliyetçi politikalar güdülmüştür. ‘Türk’ imgesi etrafında şekillenen seküler Kemalist milliyetçilik anlayışı, homojen bir yapıda olmasının yanında tarih anlatısının yeniden inşası ve propaganda aracı haline getirilmesi ile beraber iç ve dış düşman imgesi yaratılmaya çalışılmıştır (Delannoi, 1998: 33). Cumhuriyet dönemindeki milliyetçilik düşüncesi, temelinde yeni devletin bütün kurumlarıyla yenileşmesini amaç edinen bir idealin taşıyıcı kolonuydu. Bu yenileşme dilde, sanatta, edebiyatta, tarihte, bilimde yeni ve ulusçu bir zihniyetin doğuşu için eskinin, vesayetin reddiyesi ile mümkün olmuştur. ‘Türk İnkılabı’ olarak adlandırılan; cumhuriyet rejiminin ilanı ve beraberinde yapılan yenilikler ve inkılaplar sürecinin asıl odak noktası buradadır. Bu nedenle Türkçü bir Rönesans tezi savunulmuş ve ulusal varlığın gerekçesinin hiçbir şekilde dogmatik bir esasa dayandırılmadığı iddia edilmiştir. Hem İslam medeniyeti hem de Avrupa medeniyeti ne kadar kadim ve köklü olursa olsun ‘Türk tarihi de o denli eskidir’ vurgusu yapılmıştır. Bu açıdan dönemin ulusçu diskuru göz önünde bulundurulduğunda Cumhuriyet rejimi, ‘Türk’ün unutulmuş’ ya da ‘unutulmak istenmiş’, hatta ‘inkâr edilmiş’ medeni özelliklerini ve köklü tarihini ortaya koymak ve dünyaya karşı bunu delillendirmek için önemli bir fırsat ve araç olarak görülmüştür (Tunaya, 1999b: 24-25).

Türkiye’de milli eğitim politikasındaki resmi ideolojinin belleği dönüştürmesindeki temel amacının, yurttaş merkezli bir anlayış yerine biat kültürünü içselleştirmiş ve tamamen devlete itaat eden, sadık bir nesil yaratma şeklinde olduğu görülmektedir:

“Yeni kuşaklar, Türk devletine tamamen sadık olacaklar, bütün öteki uluslara, “yabancı” düşünce ve akımlara karşı mücadeleye hazır bulunacaklardı. Türk milli eğitim ideolojisine göre, ulusların birbirlerine karşı sürekli ve müthiş mücadelesi dünyanın temel gerçekliği idi; çocuklarına ve gençlerine bu mücadelenin zorunluluğu bilincini aşılamanın uluslar yaşama hakkını yitirirlerdi. Bu yüzden, “kendimizin olmayan ve kendimiz için olmayan” bütün düşünce akımlarına karşı uyanık durmak ve savaşmak, eğitim politikasının temelini oluşturması gereken mutlak bir zorunluluktur” (Kaplan, 2005: 161).

Türk eğitim sisteminin temel politikasını ortaya koyan sosyal inşa faaliyeti, açıkça görüleceği gibi milliyetçi ve disiplinli bir eğitim süreci yaratarak hem ‘makbul’ bir vatandaş yaratmakta hem de ilerleyen tarihsel süreç içerisinde gelecek nesillerin belleklerini dönüştürecek anlatıya zemin hazırlamaktadır. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan eğitim sistemi son derece katı özellikler taşıyan, aydınlanmacı ve eleştirel niteliklerden yoksun bir eğitim anlayışıdır. Liberal politik anlamda dahi özgürlüğe tahammülü olmayan bir eğitim sistemi ortaya çıkmıştır. Bu noktada eğitim, araçsal hale gelerek tamamen rejime ve onun inkılabına birey yetiştirmek için kullanılan bir pratiğe dönüşmüştür (Kaplan, 2005: 165-167). Resmi anlatının ve eğitim sisteminin bu özelliklerine bakıldığında dönemin ulusçuluk düşüncesi Anthony Smith’in Etno-Sembolist milliyetçilik anlayışına yakın bir tema göstermektedir. Bu ulusçuluk teorisinin temelinde etnik köken olgusunun, kültürel semboller, mitler, hatıralar, değerler, ritüeller ve geleneklerin ulus ve ulusçuluğun anlaşılmasında önemli bir pay sahibi olduğu belirtilmektedir. Bu kültürel özellikler toplumsal sınırları belirleyerek, ‘biz’ ve ‘onlar’ sınıflandırmasını yaratır ve toplumsal olarak paylaşılan değerler kolektif bellek sayesinde sonraki nesillerle bir devamlılık oluşturur (Smith, 2017: 39-40).

Eğitim mercisinin içerisinde bulunan önemli şahsiyetler, devletin eğitim politikasının şekillenmesinde önemli etkilerde bulunmuşlardır. 1938 ila 1946 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı görevinde bulunmuş olan Hasan Ali Yücel, Türkiye’nin eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olmakla beraber dünya edebiyatı klasiklerinin Türkçeye çevrilmesinden Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin kuruluşuna kadar önemli katkıları olmuş bir siyasetçidir. Cumhuriyet rejiminin kurucu düşüncesi Kemalizm’in

toplumsal açıdan içselleştirilmesi için eğitimin çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Ancak bununla beraber, salt eğitimin öneminden bahsetmekten çok yer yer rejimin iyi yönlerini ön plana çıkarmıştır. Geçmişin kötü yönlerini irdeleyerek eğitim alanında cumhuriyet rejiminin önemini politik ve ‘ideolojik’ bir dille ifade etmiştir (Yücel: 1974: 76-80). Amaçlanan milli birlik ve beraberlikte önemli bir yere sahip olan eğitim, Yücel’in nezdinde toplumsal-kültürel bir faaliyet olarak görülmüştür. Devletin kurduğu ortaokul, lise ve üniversite gibi eğitim kurumlarının yanında çeşitli kültür merkezlerinin de eğitim açısından önemine değinilmiştir. Yücel, devletin doğrudan veya dolaylı olarak desteklediği; tiyatro, halkevleri ve enstitülerden oluşan bu kültür merkezlerinin, milli birliğin oluşturulmasında önemli payı olduğunu belirterek eğitimin ulus inşası için araçsal boyutuna dikkat çekmiştir (Yücel, 1974: 40).

15 – 21 Şubat 1943 tarihlerinde toplanan İkinci Maarif Şurasında, tarih eğitimi için bütün okulların Türk Dili, Türk Ahlakı ve Türk Tarihi programları üzerinde yoğun çalışmalar yapılmıştır. Yücel, dünya tarihi ile entegre edilmiş, Türk milletinin tarih sahnesine çıkışından itibaren bütün siyasal ve uygarlık hayatını dünya tarihi ile beraber anlatan, objektif bir tarih programına ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Ancak Yücel, bu ifadeleri Atatürk’ün “*bizlere öğrettiği gibi yapılması*” gereken bir bilinçle ifade etmektedir (Boykoy, 2011). Yücel’in bu ifadesinde, dönemin totaliter siyaset anlayışının eğitim politikaları üzerindeki yansıması açık bir şekilde görülmektedir. Hem dönemin siyasal atmosferinin totaliter nitelikteki rejimlerin varlığına müsaade etmesi hem de yeni kurulmuş bir devletin uluslaştırma sürecinde eğitimin araçsal anlamda önemini fark etmeleri açısından bakıldığında bu ifadelerin, Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki milliyetçi siyaset şartlarına uygun ifadeler olduğu anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü milliyetçilik düşüncesine göre, toplumsal düzeni sağlamak yalnızca baskı veya kısıtlama ile konsolide edilemeyeceği gibi aynı zamanda başta eğitim gibi bir takım kurumsal oluşumların da politikada yer alması gerektiğini ön görmektedir (Mosse, 1983: 79-80, aktaran; Şerifsoy, 2013: 169). Tarih eğitimine yönelik bu bakış açısı toplumsal belleğin yönlendirilmesine büyük ölçüde imkân vermektedir. Uluslaştırma kapsamında tarih kitaplarının Türk-İslam sentezi doğrultusunda yazılması, tarih kitaplarına ‘milli’ ifadelerinin eklenmesi ve bunlara paralel olarak bilimin evrenselliği çizgisinden çıkıp ideolojik kaygıların yer aldığı anlatıların eklenmesi bellek inşasını açıkça ortaya koyar (Tekeli, 1994: 35).

Tarih ders kitapları içerisinde yer alan anlatıların, ana akım toplumsal belleği oluşturmasındaki güç ve imtiyaz noktalarını göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü kitaplarda yer alan anlatılar hâkim ulusal yapının hâkim düşüncelerini ve duygularını yansıtan anlatılardır. Ulus olmanın en önemli kaideleri arasında ortak emel, duygu, düşünce ve kültürel boyuta sahip olmak vardır (Smith, 1994: 27). Bundan dolayı da söz konusu ortak kültürel kodları az çok besleyecek anlatılar geliştirilir. Ulusal anlamda belirli konulara karşı ilgili olma, görme veya ilgili olmama ve görmeme durumu güç ve imtiyaz sahibi olmakla doğrudan bağlantılı bir haldir (Ünlü, 2019: 40). Hâkim anlatılara yönelen özneler, toplumsal olarak sadece kitaplarda yer alan olgulara karşı ilgilenme, görme ve hissetme durumunu yaşayacaklar ve ulus olarak hatırlama eylemleri belirlenmiş tarih anlatıları alanı içerisinde olacaktır. Sözleşmeye bağlı olarak kendiliğinden gerçekleşen bu görmeme ve duymama halleri, cumhuriyetin kurucu kadrolarında gözlemlenebilmektedir. Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletinin, dünya üzerinde yaşayan en büyük, en eski ve en temiz millet olduğunu vurgulayarak milli ve tarihi karaktere uygun bir eğitim politikası ile özgün kültür yaratmayı arzulamıştır. İsmet İnönü de benzer düşünceden yola çıkarak ulus inşasının istenilen seviyeye çıkabilmesi için gerekli olan eğitimin, beynelmilel değil, aksine toplumun kültürel olarak içerisindeki yabancı kültürleri eriten, *'Türk'ün mahiyetini ortaya çıkarabilecek'* minvalde milli bir eğitim olması gerektiğini belirtmiştir. Tarih eğitimi aracılığıyla gelişen ulusal anlatılarda yer alan bu ifadeler, liderlik kültürünün övülmesi ve içselleştirilmesi ile daha da pekiştirilmiştir (Kaplan, 2005: 136-145).

Liderlik kültürü, devletin kuruluşunun kutsallık kavramı çerçevesinde incelenmesiyle de ortaya çıkan bir olgudur. Öyle ki, devletin toplumu yönetilenler ve yönetenler biçiminde keskin ve açık bir şekilde ayırmasıyla liderlik kültürünün oluşumu görülebilmektedir. Devlet, yönetenlerin farklı insani özelliklere sahip olduğunu belirterek yönetilenleri inandırmasıyla bir anlamda lidere bir kutsallık atfetmekte ve toplumdan ayrıca bir konuma getirmektedir (Gauchet, 2000: 35-37). Lider kültürünün oluşturulmasında da eğitim ile ulus miti arasındaki doğrudan ilişkinin de önemli bir etkisi mevcuttur. Bu etki sayesinde toplumsal bellekte liderin kutsiyeti de ulusun kurulumuna paralel olarak sağlanabilir. Ulus mitinin oluşumunun ardında yaşanan ve insanlığın bir bütün olduğunu önceleyen bir takım kutsallık içeren yargıların yıkılması ve yerine başka bir kutsal olgunun getirilmesini gerekli kılmıştır ki bu olgu da kaçınılmaz olarak modern anlamda inşa edilmiş bir ulustur. Yeni kutsallık olgusu olan

ulus, erozyona uğrayan mitsel-dini anlatıların yerini alarak fonların belirli pratiklerini ve düşünce biçimlerini kendisinde birleştirerek farklı bir toplum tasavvuru oluşturmuş ve ulusun kuruluş anını da tarihin derinliklerine götürerek onu dokunulmaz ve dogmatik kılmıştır (Çoban, 2010: 104-105). Bu süreç içerisinde ders kitaplarında da buna yönelik bir anlatı geliştirmesine olanak sağlayan ulusçuluk düşüncesi, doğal olarak lider kültürünün de oluşmasına olanak sağlayacaktır. Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsında gelişen bu anlatılar, Türk ulusunun kurucu önderi kimliği altında bir lider imgesi yaratmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün karakteri ekseninde yazınsal hale getirilen ulusal geçmiş anlatısı, ulusun kuruluşunu ve kurtuluşunu 'kutsal ilk şiddet' üzerinden yaratmanın yanında lidere karşı da bir minnet ve teşekkür borcu olduğunu hatırlatmaktadır (Çoban, 2010: 105-106).

3.2.1. Erken Cumhuriyet Dönemi Ders Kitapları

Bu kısımda Cumhuriyet Dönemi tarih ders kitapları içerisinde farklı konular bağlamında hangi anlatıların yer aldığı ve hangi temaların ön plana çıkarıldığı incelenecektir. Söz konusu ifade edilen farklı bağlamlar, başlıklar halinde kategorize edilerek incelenecektir. Bu başlık altında tez boyunca incelemeye tabi tutulan ders kitapları teknik ve arşiv yetersizliklerden dolayı yalnızca Devlet Matbaası tarafından yayınlanan dört ciltlik *Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri* adlı çalışma esas alınmıştır. Genel olarak yeni kurulan rejimin yeni eğitim politikasında Osmanlı'nın ve cumhuriyet rejiminin nasıl sunulduğu irdelenecektir. Ayrıca lider kültürünün inşasında hangi argümanların ortaya koyulduğu ve bunun yanında savaş, zafer, kayıp ve travmatik süreçlerin hangi temalar etrafında inşa edildiği incelenecektir.

Kitap Adı	Basım Yılı	Yazar/Yazarlar	Basımevi
Tarih 1: Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar	1931	Milli Eğitim Yazım Kurulu ²	Devlet Matbaası
Tarih 2: Orta Zamanlar	1931	Milli Eğitim Yazım Kurulu	Devlet Matbaası
Tarih 3:Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı – Türk Tarihi	1931	Milli Eğitim Yazım Kurulu	Devlet Matbaası
Tarih 4: Türkiye Cumhuriyeti	1931	Milli Eğitim Yazım Kurulu	Devlet Matbaası

Tablo 3.2. Erken Cumhuriyet Döneminde Basılan Lise Tarih Ders Kitapları

3.2.1.1. Tarihsel köken anlatılarında Türklük ve Orta Asya konuları

Bu kısımda tarihsel köken anlatılarında görülen üç ana unsur/eksen Türklük, Orta Asya'ya ve İslam'a ilişkin anlatılar incelenecektir. Ulus-devlet yapısının, toplumsal belleği dönüştürmesinin incelenmesinde ilkçağ Türklük anlatıları önemlidir. Çünkü devlet, toplumsal ve siyasal açıdan meşruiyetini sağlamak adına etnik kökenin önemini ortaya koymak için ders kitaplarında çok eski devirlere kadar ulusal nitelikte tarihi atıflar yapmıştır. Temel amaç; siyasal erk olarak devletin tarih politikasına milliyetçi bir çizgide yön vererek toplumsal belleği biçimlendirmek ve ulus olarak 'çok eski ve güçlü bir geçmişe sahip' olduğu bilincini aşılmasıdır. Bu düşünce biçimi, etnik kökenin önemini belirten milliyetçi anlayışın temel ilkelerindedir. Millet tarihse kökenlerinin çok eskilerde olduğunu savunan milliyetçi düşünceye göre millet kavramı, tarihin bilinmeyen bir zamanından beri var olduğu ve milliyetçiler tarafından uzun süren uykularından uyandırılarak gün yüzüne çıkarılan bir gerçekliktir. Milliyetçilik fikrinin ana miti olan etnik millet kavramı, içerisinde ortak soy mitine dayanan ve bunu yarattığı aidiyet duygusunda farazi bir soya ve ecdada inanan düşünceler bütünüdür (Smith, 1994: 40-43).

Cumhuriyet döneminin tarih ders kitapları olarak esas alınan *Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri* adlı çalışmanın 'mukaddime' kısmında tarihin araçsal niteliğine dikkat çeken ifadeler yer almaktadır. Milli eğitimin gereği olarak ulusal tarihin anlatılmasının elzem olduğuna dikkat çekilen bu kısımda Osmanlı dönemi tarih derslerinde Türk Tarihi'nin tarih yazımı üzerinden bir karşıtlık oluşturmak amacıyla anlatılmadığına

² Milli Eğitim Yazım Kurulu Üyeleri: M. Tevfik Bey, Samih Rıfat Bey, Akçuraoğlu Yusuf Bey, Dr. Reşit Galip Bey, Hasan Cemil Bey, Afet Hanımefendi, Baki Bey, İsmail Hakkı Bey, Reşit Saffet Bey, Sadri Maksudi Bey, Şemseddin Bey, Şemsi Bey, Yusuf Ziya Bey.

değinishmektedir. Bu yüzden ‘unutturulmuş ve inkâr edilmiş’ Türk tarihini canlandırmak için yeni bir tarih yazımının ele alındığı belirtilmektedir. :

“Türk ve İslam müverrihler de Türklüğü ve Türk medeniyetini İslamlık ve İslam medeniyeti ile kaynaştırdılar; İslamlığa takaddüm eden binlerce yıla ait devreleri unutturmaya Ümmetçilik siyasetinin icabı ve din gayreti vecibesi bildiler. Daha yakın zamanlarda Osmanlı İmparatorluğuna dâhil bütün unsurlardan tek bir milliyet yaratmak hayalini güden Osmanlılık cereyanı da, Türk adının anılmaması, Milli Tarihin yalnız ihmal değil, hatta yazılmış olduğu sayfalardan kazınıp silinmesi yolunda üçüncü bir amil halinde diğerlerine eklendi(...) Türk Tarihinin, inkâr edilmiş ve unutturulmuş simasını ve mahiyetini, bütün hakikatleri ile meydana çıkarabilmek için çalışmakta olan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti bir kısım azasını tarih tedrisatındaki bu boşluğu doldurabilecek bir kitap hazırlamağa memur etti” (Tarih 1, 1931a: Mukaddime 5).

Tarih kavramı üzerine yer alan anlatılarda tarihin; insanlığın geçmişini inceleyerek bugününü ortaya koymasında önemli bir araç ve geçmiş yaşantıların işleyişini anlayabilmek için bir zorunluluk olduğu belirtilmiştir. Bu zorunluluğun insanın bulunduğu konumu anlamlandırabilmesi için ister istemez geçmişe yönelmesinden kaynaklandığı ve söz konusu geçmişi bilme kaygısını bilimsel bir çerçevede ele alınarak din ve dini anlatılardan değil, bilimsel çalışmaların sonucu olarak prehistoryadan başlatıldığı anlatılmaktadır (Tarih 1, 1931a: 1-5). Buradan da anlaşıldığı üzere yeni tarih yazımında yaşamın oluşumu bilimsel nitelikler çerçevesinde geliştirilmiştir.

Tarih bilimi için genel ve kapsayıcı bir tanım ortaya koyulmaktadır: “*Tarih, insan cemiyetlerinin, zaman ve mekân gösterilerek ve sahîh olarak, hayatını, harsını tetkik ve nakleden bir ilimdir.*” şeklinde bir tanımlama yapılmıştır. Teknik açıdan bilimsel bir tarih tanımlaması yapılan ders kitabında, tarihin öğretici, yol gösterici boyutlarına ve en önemlisi ‘ders alma’ niteliğinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir (Tarih 1, 1931a: 8-9). Bunun yanında, tarihin durağan olmadığı, her zaman ve her yerde aynı şartlar altında benzer sonuçların ortaya çıkamayacağı ve tarihin belirli kategorilerde sınıflandırılmasının zor olacağı ifade edilmektedir:

“Tarih, gerçi durmadan akan bir ırmak gibidir; ancak bu ırmağın suları her zaman ve mekânda aynı hız ve kuvvetle akmaz. Bazı asırlar vardır ki, onlarda hadiseler durgun, umumi hayat dalgasız, hususi ve bariz vasıflardan mahrumdur. Böyle asırlarda tarih, suyunun hareketi, yüzüne bakmakla görülmeyen göllere benzer. Zaman yürümemiş gibi görünür(...) Bunun sebebi, dediğimiz gibi tarihin bazı devirlerde durgun denecek kadar ağır, bazı devirlerde ise şimşekler gibi çabuk, çağlayanlar gibi müthiş elektrik kuvvetleriyle yüklü ve taşkın akışlarla yürümesidir. Bundan dolayıdır ki durgun tarih asırlarından birçoğunun

birkaç sayfaya sığdırılabilmesi mümkün olduğu halde nispeten çok kısa bir zamanda geçmiş bir ihtilalin tarihini yazabilmek için, birçok müverrihlerin bütün ömürlerini tüketmeleri bile kati gelemiyor.” (Tarih 2, 1931b: 2-3).

Ulusal niteliklerin tarihsel kökenlerini ortaya koymak ve övmek için tarihin başlangıcının Türklerden itibaren başladığı gösterilmektedir. Cilalı Devir döneminin anlatıldığı kısımda, henüz ulusların tarih sahnesine çıkmadığı bir dönemde milliyetçi bir tarih yazımı benimsenmiş ve ulusal bellek yaratmak adına bilimsel ilkeler geri plana atılmıştır:

“Cilalı Taş Devrinde insanlar, taşları cilalayarak her neviden daha çok aletler yaptılar. Bu devirde Avrupa’da yeni insanlar görülmeye başlandı. Bunlar Avrupa’nın vahşi vaziyetini değiştirdiler. Bu insanlar Orta Asya’dan yayılan Türkler idi(...) Ziraat ve her türlü yeni sanatlardaki terakkiler ile Cilalı Taş Devrini, ilk idrak edenler Türklerdir.” (Tarih 1, 1931a: 12, 26).

Orta Asya’dan yayılan Türklerin, Çin’e, Hindistan’a, Ortadoğu ve Batı topraklarına giderek orada ‘mütekâmil’ bir medeniyet kurdukları ve Türk kavimlerinin gitmeden önce söz konusu bölgelerin belirgin bir medeniyete sahip olmadıkları ifade edilmektedir:

“Çin’de olduğu gibi Hint’te de asıl yerlilerin medeniyeti yoktu(...) Tarihten evvelki zamanlarda Hint “maymun sürülerine benzeyen” kara derili insan kabileleri ile meskûndu(...) Türkün en az yedi bin yıldan beri gelip yerleşerek kendine mukaddes yurt edindiği Anadolu’da yapılan taharriler, bugün milattan evvel 4000 yıla çıkarılan Anadolu-Eti medeniyetinin kademini, her an birkaç asır daha maziye götürmektedir(...) Kadim zamanlarda (M. E³. 3000 - 1200) Akdeniz adalarını kapladıkları teeyyüt eden brakisefal kavimler, dünyanın brakisefal insanlar kaynağı olan Orta Asya’dan, Ana Türk yurdundan ayrılmağa mecbur kalmış olan Türklerdir.” (Tarih 1, 1931a: 28-32).

Yine benzer açıdan tarihsel kökenin eskiliğine ve kültürel özelliklere yapılan övücü nitelik gösteren bir başka anlatıda ise hem medeniyet kuruculuğu hem de en eski millet olma nitelikleri ifade edilerek ulusçu bir anlatı geliştirilmiştir:

“Avrupa’daki insanlar henüz göl kasabaları ve dolmenler inşa edemedikleri zamanlarda, Şarkta Türkler en mühim sanatları doğuran bir keşifte bulunmuşlardı. Orta Asya yaylalarında, dağların da, ormanlarında yaşayan Türkler tabiatta saf olarak altın ve bakır madenlerine tesadüf ettiler. Bu madenleri ateşte eriterek onlara istenilen şekli verebilmek mümkün olduğunu anladılar. Bu keşif, milattan en az 7000 sene kadar evvel vuku buldu(...) Demir sanatı da Türkler tarafından Orta Asya’da keşfedildi. Oradan dünyaya yayıldı(...) Karadeniz havzaları ile Ege Denizi ve Tuna boylarına kadar olan

³ M. E. : Milattan Evvel

geniş sahalar binlerce ve binlerce senelerden beri alelumum beyaz renkli olan Türklerle meskündür.” (Tarih 1, 1931b: 14, 16).

Diğer yandan medeniyetin kuruculuğu rolünü pekiştirmesi açısından yazının icadını dahi eski Türk tarihine atfedilmektedir:

“Yazı değişmesi milletler için bir medeni ve tarihi istihale mebdesini ifade eder. Yazı tarihten evvelki devirlerde Türkler tarafından icat edilip dünyaya yayılmıştır. Türklerin ilk icat ettikleri yazının bir nevi hiyeroglif benzediği anlaşılıyor. Her halde Dicle, Fırat havzasına yazıyı getiren Sümerler olmuştur(...) Bugünkü malumatımıza göre tarihte ilkyazı, Sümerlerin yazısıdır. Sümerler bu yazıyı geldikleri Orta Asya’dan getirmişlerdir.” (Tarih 1, 1931a: 41, 100).

Dünya tarihinde Türk tarihinin ve kültürünün çok önemli bir noktada olduğu vurgulanmaktadır. Ancak bu anlatılar, ulusal belleğin inşasının gereği olarak ırksal ve kültürel nitelikleri yücelten ifadelerle ortaya konulmaktadır. Dünya tarihinin odağında yer aldığı belirtilen Türk milletinin, ‘tarih öncesi ve sonrası devirlerde dahi’ dil ve kültürel özgünlüğünü koruduğunu belirtmektedir. Etnik millet anlayışı bu noktada yoğun bir şekilde hissettirir. Etnik millet, doğuştan ve bazı fitri özelliklere sahip bir topluluk vurgusunda bulunur. Bu millete ait birey nereye giderse gitsin yine de doğduğu milletin bir ferdi sayılır ve bu değişmeyen bir özelliktir (Smith, 1994: 28). Buradan hareketle bir takım tarihsel süreçlerden kaynaklanan dönüşümler dışında genel olarak Türk kültürünün ve dilinin geçmişten bu yana özgün kaldığını belirterek toplumsal bellekte milliyetçi duyguların ön plana çıkılması teşvik edilmiştir. Bu amaç da ırksal özellikleri övücü ve milliyetçi ifadelerle açık bir şekilde görülmektedir:

“Tarihin en büyük cereyanlarını yaratmış olan Türk ırkı, benliğini en çok muhafaza etmiş bir ırktır. Tarihten evvel ve tarihi devirlerde bu ırk ta işgal ettiği vasi mıntikalardaki ve yurtlarının hudutlarındaki komşu ırklarla tesalüp etmiştir. Bu tesalüplerin ekseriyetinde Türk ırkının bariz ve uzvi vasıfları hâkim kaldığından bu karışmalar Türk ırkına kendi hususiyetini kaybettirmemiştir(...) Bütün tarihte böyle büyük bir ırkı, bir millet halinde görmek bilhassa zamanımızdaki insan heyetlerinin pek çoğuna nasip olmayan büyük bir kuvvet ve büyük bir şereftir.” (Tarih 1, 1931a: 20).

Türk tarihinin ve kültürünün çok eski bir geçmişe sahip olduğunun vurgulanmasının yanında, bu tarih ve kültürün bitmediğini, kendini şekil ve isim değiştirerek Çin, Hint, Ege ve Mezopotamya gibi coğrafyalarda da hala yaşattığını, dolayısıyla buradaki medeniyetin özünün aynı Türk medeniyeti olduğu belirtilmektedir. Yönetici sınıftan halkın umumi kültürüne kadar bütün medeniyetlerin özünde Türklüğün yer aldığı

yazılmaktadır (Tarih 1, 1931a: 36, 59-60, 75, 88, 98, 120, 184-189). Hatta bazı yerlerde kesinlikten uzak, ihtimallere dayalı anlatılar da mevcuttur (Tarih 1, 1931a: 89, 104-105).

Kesinlikten uzak, ihtimal içeren anlatılara yer verildiği gibi bilimsel anlamda atıf yapılmayan, kaynağı belirsiz ifadeler de kullanılmaktadır. Bu anlatılarda ulusçuluk düşüncesinin öğeleri açıkça bir şekilde görülürken sadece milliyetçi bir üslup yer almaktadır:

“...Türkçe muhtelif alfabelerle yazılmış birçok yazma eserler, zarif ipekli kumaşlar, tahta oymaları, alçı tezyinatı, Uygurların ne yüksek bir medeniyet seviyesine erişmiş olduklarını göstermektedir. Kısmen eski yerlerinde duran ve kısmen de Avrupa müzelerine nakledilmiş olan bu eserler hakkında bir Alman âlimi şu mütalaada bulunmaktadır: ‘İngiltere, Fransa ve Almanya’da böyle şeyler yokken, güzel ve büyük bir medeniyet sahibi olan cetleriyle Türkler hakkıyla iftihar edebilirler.’” (Tarih 2, 1931b: 61).

Bütün bu tarihsel köken anlatılarından hareketle toplumsal bellekte ‘büyük bir medeniyetin’ temsilcisi olduğu fikri kitlesel eğitimin resmi geçmiş anlatıları ile topluma enjekte edilmektedir. Türk alfabesinin tarihinin yer aldığı kısımda eski Uygur alfabesinde bir cümle örneği olarak ‘*Tanrı Türkü yaşatsın*’ örneğinin verilmesi ulusçu tarih yazımının toplumsal bellekteki milliyetçilik duyguların inşasına örnek gösterilebilir (Tarih 1, 1931a: 45).

Anadolu tarihi anlatılarında, Anadolu’nun önceden beri Türk yurdu olduğunu iddia eden bir tarih anlatısı geliştirilmiştir. Hititler, Frigya, Fenikeliler ve Lidyalılar ile ilgili tarih anlatılarında, onların Orta Asya’dan gelen öz Türk halkı olduğu ifadeleri yer almaktadır. Üstelik bu ifadelerde herhangi bir şekilde ulusal bir nitelik bağı kurabilmek için kesinliği belli olmayan bilgiler de verilmiştir:

“Etiler Anadolu’ya Hata adını vermişlerdir. Hata Çin şimalindeki ülkelere dahi öteden beri Türkler tarafından verilmiş olan isimdir(...) Bunun Hata yahut Kata ve belki de Ata’lar denilen bir Türk kabilesi adıyla münasebeti olsa gerektir(...) Küçük Asya ahalisi, Hitit ve emsali isimlerle tanıtılmış Hata Türkleridir. Bunlar tarihten evvel Orta Asya yaylasından garba vuku bulan muhaceretlerde buraya gelmişlerdir. Sümerlerle ve Elamlarla akrabadırlar. Nitekim Ege Denizinin ve bunun garbındaki kıtanın ve Trakya’nın dahi ilk sakinleri aynı menşe ve ırktandırlar(...) Etilerin esas dilleri de Elamlıca, Sümerce gibi Türkçe asıldandır(...) Etiler brakisefaldir. Eski Avrupalılar ve Samiler böyle değildir. Sümerler ve Elamlar böyledirler(...) Frigya’nın en eski sekenesi Etilerle beraber gelmiş olan Türk kabileleridir(...) Menderes vadisi, Gediz vadisi, Lidya’nın asıl merkez sahasıdır. Bu saha, Meonyalılar, Trako-Frikler, Sartlılar, Turşalar, Etiler ve Litler (Lidyalılar) gibi devirler imtidadınca üst üste gelip yerleşmiş birçok

Türk kabilelerinin meskeni olmuştur(...) Fenikeliler ismiyle anılan ve ilk Fenike medeniyetini kuranlar, şarktan garba olan muhaceretler neticesinde (M. E. 2800 senesine doğru) bu memlekete gelmiş Orta Asyalılardır.” (Tarih 1, 1931a: 127-147).

Cumhuriyet dönemi tarih yazımına uygun bir anlatı olan bu örnekte temel amaç; Anadolu'nun öteden beri bir Türk yurdu olduğu, bunun 'tarihi veriler' ile desteklendiği ve ulus-devlet meşruiyetinin bu anlatılar aracılığıyla sağlandığı düşüncesini geliştirmektedir. Anthony D. Smith'in 'tarihi toprak' kavramının tam karşılığını bulan bu anlatım biçiminde Anadolu'nun öteden beri Türk diyarı olduğu vurgulanmaktadır. Smith'e göre tarihi toprak kavramında, toprak ile halkın nesiller boyunca beraber yaşadığı topraktır. Toplumsal ve kültürel belleğin mekânı haline gelen bir yurt imgesi oluşturur ve milli bir aidiyet kılar (1994: 25).

Devletçilik ile ilgili anlatılarda, Türklerin geçmişten bu yana güçlü devletlere sahip olmasındaki en önemli nedenin güçlü devlet hukukundan kaynaklandığı ifade edilmektedir. Bu hukuk devlet erkinin tek temsili olan 'han' ile toplum arasındaki denklemden kaynaklandığı lanse edilmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta; söz konusu Türklerdeki devletçi toplum anlayışının "*Türklerin ruhi hasletlerinden*" biri olarak ifade edilmesidir (Tarih 1, 1931a: 48). Diğer bir ifadeyle; devlet kurmak Türk ulusunun kültürel ve ulusal özelliklerinden biri olduğu düşüncesi oluşturulmaktadır. Her ne kadar devlet ile toplum arasında bir mutabakattan söz edilse de ilke açısından önde olan toplum değil devlet gösterilmektedir. Cumhuriyet dönemine ilişkin anlatılarda da tarihsel köken ile ilgili atıflar bulunmaktadır: "Beşer tarihinde, Türkler kadar çok ve büyük devletler kuran bir ırk gelmemiştir... Büyük Harp sonunda (1918). Osmanlı İmparatorluğu yıkılıp parçalanırken, Türk kudreti yeni bir devlet daha meydana getirdi." (Tarih 4, 1931d: 1).

Sanat tarihi anlatılarında dahi millilik ve Türklük vurguları ön plana çıkarılarak ulusçu tarih anlayışına uygun bir geçmiş anlatısı benimsenmiştir. Özellikle bu anlatıda sanatın gelişiminin ve boyutunun anlatılmasının yanında bu sanatın Türk'ün önemli hasletlerinden biri olduğu vurgulanarak sanat tarihi milliyetçi ifadelerin arkasında kalmıştır:

"Türk aşiretleri arasında halıcılık ve dokumacılık sanatlarının eskiden beri büyük bir inkişafa mazhar olduğu pek tabiidir; fakat dokumacılık sanatına mahsus motiflerin

böyle yüksek bir mimari abidesi vücuda getirebilmesi için Türklerin zengin hayali, yaratıcı ruhu lazımdır.” (Tarih 2, 1931b: 224).

Moğol tarihi anlatılarında geçmişe yönelik güzellemeler yapılmaktadır. Öyle ki Moğol istilalarında harap olmuş bütün Anadolu ve Ortadoğu coğrafyalarının aksine bu süreçten sonra daha da geliştiğini; kültürel, sosyal, ekonomik ve sanatsal açıdan önemli atılımlar elde edildiği yazılmaktadır. Bu yolla inşa edilen resmi geçmiş anlatısı, yeni bir tarihsel belleğin oluşumuna izin verecektir:

“Büyük kervan yollarındaki faal hayat, büyük ticaret merkezlerinin inkişafına sebep olarak medeni seviyeyi, mamuriyeti, serveti yükseltti(...) Şark ve garp memleketlerinin ticari mübadelesinde büyük bir antrepo hizmetini gören Tebriz, dünyanın en büyük, en mamur, en zengin bir şehri haline geldi(...) Bütün bu sahalarda muazzam binalar yapılmış, şehirler büyümüş, ticaret ve sanayi, Türk-Moğol devrinden evvelki zamanlara nispetle çok yükselmiştir. Türk-Moğol devrinin, Avrupa medeniyetinin tekâmülü üzerinde de mühim tesirleri oldu: bilhassa matbaacılık bu sayede öğrenildi(...) Cengiz’in yasasına çok riayet eden halefleri tebaalarının vicdani hürriyetlerine hiç karışmazlardı.” (Tarih 2, 1931b: 245).

3.2.1.2. İslamiyet ile ilişkili anlatılar

Yeni kurulan devletin eğitim politikalarında laiklik ilkesinin benimsenmesinden dolayı İslamiyet’e ilişkin anlatılarında tarihsel ve sosyolojik bağlantılar kurarak doğrudan dini değil, dinin kültür tarihi üzerine bir tarih yazımı geliştirilmiştir. Buradaki toplumsal ve kültürel bellek açısından amaç; İslamiyet ile ilgili geçmiş anlatıların kutsiyetine yönelik toplumu yönlendirici bir girişim değil, aksine söz konusu inanç tarihinin arka planında yer alan sosyolojik olguları aktarmaktır. Bu kısımda geçen bazı dini anlatıların da gerçekte ilgisinin olmadığını belirten ifadeler de yer almaktadır. Bu da doğal olarak ulus-devletin laiklik ilkesinin amaçladığı bir anlatı biçimidir:

“Kâbe çok eskidir. Ne vakit ve kimler tarafından yapıldığı bilinmiyor. Arap ananesi Kâbe’nin inşasını İbrahim Peygambere atfetmektedir. Bu mukaddes kara taş ananesi aynen Friglerde de vardı. Friglerin mukaddes sayarak ihtiram ve ibadet ettikleri kara taş bugünkü Afyonkarahisar şimalinde kadim Pessinüs şehrinde bulunuyordu. Bunun kutsiyeti ananesi bu şehrin Romalılar tarafından zaptına kadar devam etmişti. Demek ki Kâbe’nin bir köşesindeki kara taşın kutsiyet almasından, ziyaret ve tavaf edilmesinden çok evvel Frigler’de kara taşın mabet ve ziyaretgâh esası olması âdeti teessüs eylemiş bulunuyordu(...) Bunların hepsi, bittabi, sonradan uydurulmuş masallardır.” (Tarih 2, 1931b: 85).

İslamiyet'e ilişkin anlatılarda güç-iktidar ilişkileri ile ilgili bir kısımda Araplar için mecaz anlamlar içeren iğneleyici ifadeler kullanılmaktadır. Söz konusu anlatıda Arapların İslam dini içerisinde çoğunluk gücünü Arap olmayan milletlere kaptırmasından sonra geri plana düştüklerinden bahsedilmektedir. "Arap olmayan kavimler İslamiyet'i hırsla benimsediler, hâlbuki asıl Araplardan olan sınıflar İslamiyet'i, tahakküm etmek için bir siyaset vasıtası olarak kullandılar. Nihayet nüfuz ve iktidar Arap olmayan müslüman kavimlerin ellerine geçti. Araplar adeta çöllerine döndüler." (Tarih 2, 1931b: 93).

Bu bölümde yer alan anlatılarda dönemin Türk tarihi durumuna yer verilmektedir. Bu anlatılarda da İslam dönemi Türk tarihine de ulusçu bir perspektiften bakılarak milliyetçi ifadeler kullanılmaktadır. Burada da temel gaye; diğer 'Türklük' orijinli geçmiş anlatılarında olduğu gibi milliyetçi bir toplumsal bellek tasarısı ortaya koymak güdülmüştür. "...Türk – Arap mücadelesi bütün şiddetiyle başlamış bulunuyordu. Haccaç, en meşhur kumandanlarını Türkler üzerine saldırdı. Fakat Türklerin cesaret ve kahramanlığı önünde bu kumandanların şahsi liyakatleri pek çabuk söniyordu." (Tarih 2, 1931b: 143).

Devam eden anlatılarda tarih metodolojisinin dışına çıkılarak insani duyguları ön plana çıkaran bir anlatı üslubu tercih edilmiştir. Bu yolla hem profil üzerinden milliyetçi duyguları tetikleyecek bir geçmiş anlatısı oluşturulmakta hem de failleri itibarsızlaştırarak bir 'öteki' yaratılma amacı güdülmektedir:

"...Araplar sulh yoluyla Baykent'e girdiler. Fakat şehrin zenginliğini görünce şaşırdılar. Talan edebilmek için bir karışıklık çıkardılar. Bu güzel ve mamur şehri birkaç gün yağma ettikten sora yaktılar, yıktılar. Şehirde eli silah tutabilecek ne kadar Türk varsa vahşiyane boğazladılar. Kadınları ve çocukları da esir ederek Horasan'a gönderdiler. Katliamlar yapmak suretiyle tecavüze başlayan Kuteybe, hayatının son günlerine kadar bu vahşette devam etti. Baykent'ten sonra Talkan mamuresi de tahrip edildi. Burada da tüyler ürperten korkunç bir katliam yapıldı; Araplar, teslim olan Türkleri kılıçla doğramaktan yorulunca zavallıları sıra sıra ağaçlara astılar. Talkan'a giren yolun altı kilometre uzunluğundaki kısmı iki taraflı ağaçlara asılan insan cesetleriyle korkunç bir koruluk şeklini aldı(...) Zengin ve mamur Türkellerinin yağma ve tahribiyle uğraştı. İştirilmedik facialar yaptı." (Tarih 2, 1931b: 144).

İslamiyet'e ilişkin anlatıların içerisinde Türk ulusunun askeri yetenekleri üzerine bir paragraf yer almaktadır. Ders kitaplarında yer alan eski Türk tarihi anlatılarında olduğu gibi burada da askeri özelliklere atıfta bulunarak militarist kültür beslenmekte ve ifadelerde mitsel öğeler kullanılmaktadır:

“...bir Arap şairi de Türk askerini şu suretle tasvir ediyor: "Türk süvarileri çalak bir süratle düşman askerini çevirerek tarumar ve saç gibi perişan eder. Türk, muharebelerde başka hayvanlara baş vermeyen mağrur atını yanından ayırmaz. Atına bizzat kendisi bakar, silahını kendisi yapar, hayvanını kendisi nallar, binicilikteki maharetiyle dünyayı hayretlere düşürür. Her Türk sanayide başkasına muhtaç olmayacak kadar maharetlidir. Türk askeri kaçanı, uçanı tutmak için sağa sola koşar. Dağların tepesine çıkar. Vadilerin diplerini altüst eder. Türk süvarisi kendisini aslan, atını ceylan, düşmanını da av telakki eder. Türk yılmaz, korkutur. Kendisine hücum edilmedikçe başkasına hücum etmez. Azmettiği şeyi elde etmedikçe rahat yüzü görmez. Son derece yorgun olmadıkça uykuya dalmaz. Uykusu ağır değildir. Daima kuşkulu bir halde uyur.” (Tarih 2, 1931b: 160).

İslamiyet’e ilişkin geçmiş anlatılarında genel olarak bir toparlama yapılarak İslam’ın Endülüs’te dahi medeniyet olarak bir bütünlük arz etmesinde Türklerin büyük rolünün olduğu vurgulanırken Arapların bu noktada pek bir yarar göstermedikleri ifade edilmektedir. Bu yolla Türklük olgusunu ulusçu bir zihniyetle ön plana çıkarırlarken Arap unsuru geri plana itilmektedir. Cumhuriyet döneminin sosyo-kültürel ve siyasi durumundan kaynaklı olarak Türklerden veya Araplardan bahsedilirken ‘millet’ veya ‘ulus’ kavramı yerine etnik kökenleri vurgulayan ‘ırk’ kavramı tercih edilmiştir:

“Endülüs tarihi dahi ince bir tetkikten geçirildiği takdirde orada da bütün Avrupa’yı irşat eden yüksek medeniyet kurucularının ve ilim saçan büyük âlimlerinin Şarktan giden Türk âlimleri ve Türk ırkından, müslüman olmuş, tıpkı bugünkü müslüman Türkler gibi Arap isimleri takınmış Berber Hazarlar olduğu kolaylıkla anlaşılır. Tarih vesikalarıyla edinilen bilgilere istinaden kat’i olarak denilebilir ki İslam’dan evvel bir Arap medeniyeti olmamıştır. İslam devrinde de medeniyet yaratan Araplar değil, onlardan başka ırktan olanlar ve bilhassa Türklerdir.” (Tarih 2, 1931b: 165).

Gerek İslamiyet ile ilgili anlatılarda gerekse Osmanlı dönemine ilişkin anlatılarda önemli bir konu olan halifelik olgusu olumsuz bir perspektifte incelenmiştir. Bu olumsuz anlatı üslubu, toplumsal belleğin inşası açısından önemli bir konuyu teşkil etmektedir. Çünkü yeni kurulan rejimin önemli karakterlerinden birini oluşturan laiklik olgusu resmi geçmiş anlatılarında övülürken halifelik kurumu büyük ölçüde yerilmektedir. Dolayısıyla bu resmi geçmiş anlatılarında yeni rejimin politikalarına uygun, halifelikle ilgili harcamalar, makam ve muafiyet merakı üzerinden imgelemde olumsuz bir izlenim bırakan bir bellek inşası gerçekleşmiş olacaktır:

“Hilafet etrafında büyük masraflar, rütbelere, makamlar, softaların askerlik muafiyetleri gibi imtiyazlarla beslenen bir medrese edebiyatı vücuda getirildi. Fakat bütün bunların memleketi uykuda ve cahillikte bırakmakta menfaati olan medreselerin millet zararına kuvvetlenmesinden, hariçte Türk Milletini

boğazlamağa ve Türk vatanını parçalamağa karar vermiş olanları kararlarını icrada aceleye yürütmüş olmaktan başka tesiri görülmedi.” (Tarih 4, 1931d: 157).

3.2.1.3. Osmanlı dönemine ilişkin anlatılar

Osmanlı dönemine ilişkin anlatıların yer aldığı bu bölümde hem öven hem de yeren sıfatlar kullanılmaktadır. Fakat ‘Türklük’ olgusunun ön plana çıktığı anlatılarda bu sıfatlar büyük ölçüde övücü nitelikte olmaktadır. Fetih hareketlerinde yer alan aktörler bütünüyle övücü bir nitelikte ifade edilmektedir: “...Orhan Bey, babası zamanından kalma cengâver Türk beyleriyle birlikte memleketinin hudutlarını İstanbul’a doğru genişletmeğe çalışıyordu.” (Tarih 3, 1931c: 6). Övücü niteliklemlerin orijininde Türklüğe dair emareler bulunurken yeren, ötekileştiren ve küçülten ifadeler ise ‘karşı taraf’ olarak yüklenen unsurları belirtmekte ve ötekiler üzerinden negatif bir bellek oluşturulmaktadır: “Şarki Roma imparatorları, Osmanlı Türk beylerinin elinde adeta bir oyuncak olmuşlardı: Murat Bey, İmparator Yuvanıs Paleologos’u istediği gibi kullanıyordu.” (Tarih 3, 1931c: 17).

Henüz ulus-devletlerin ve ulus kavramının oluşmadığı, devletlerin hanedanlar tarafından yönetildiği bir dönemde Osmanlı Devleti ile ilgili anlatılarda ‘Türklük’ vurgusu ön plana çıkarılmaktadır. Öyle ki Osmanlı Devleti’nin en güçlü olduğu 16. yüzyıl için ‘Türklüğün en yüksek devri’ nitelmesi yapılmıştır. Salt tarihle övünme ve kıvanç duyma duygularını tetikleyen bu ifadede, milliyetçi bir anlatı üslubu görülmektedir. Burada Osmanlı dönemi ötekileştirilmemekte, aksine Türk etnisi ön plana çıkarılarak dönemin ulusçu politikasıyla yeniden yorumlanmaktadır. “Osmanlı İmparatorluğu inkişafının son noktasında bulunduğu zaman, bütün Türklüğün de en azametli devresi idi. Filvaki Osmanlı ordularının garpta Viyana’ya kadar ilerlemesinden sonra bir müddet sonra, Timurlular Saltanatı da Hindin büyük bir kısmını zapt etmişti.” (Tarih 3, 1931c: 56-57).

‘Tarih 1’ adlı kitapta, İlkçağ Türk tarihinin anlatıldığı bölümde kurulan eski devletlerden bahsedilirken bir anda 17. devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti’ne geçerek kuruluşundan ulusal nitelikleri öne çıkaran bir dille bahsedilmektedir. Konu itibarıyla eski devirlerden bahsedilirken belleği tazeleyici bir anlatı araya koyularak bir anda Türkiye Cumhuriyeti anlatısına kısaca giriş yapılmıştır. Geçmişten bugüne uyan bazı unsurlar filtre edilerek belleğe çağrılmaktadır. Bu kısımda tarih anlatısı milliyetçi

unsurlar içeren, objektif bilimsel tarih yazımı niteliklerinden bağımsız bir üslupla kaleme alınmıştır. “...mücadele esnasında (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti) namını taşıyan Milli Türk Devleti, hakiki ismini aldı: (Türkiye Cumhuriyeti) ilan olundu (29 Teşrinievvel 1923) ve Milli Türk Kahramanı Gazi Mustafa Kemal Cumhuriyetin ilk Reisi intihap edildi.” (Tarih 1, 1931a: 40-41).

Osmanlı dönemi ile ilgili anlatıların olduğu bölümlerde göze çarpan Türk tarih yazımının en önemli örneği olan Ortaçağın kapanması ve Yeniçağın başlaması anlatısıdır. Bu anlatıda diğer geçmişe ilişkin anlatılara nazaran daha az ulusçu ifadeler yer almakta ve ‘hristiyanlık’ sözcüğü yekpare bir karşıtlık olarak kullanılmaktadır:

“Türklerin İstanbul’u zapt etmeleri, 1000 sene kadar sürmüş olan Şarki Roma İmparatorluğunu ortadan kaldırmıştı. İstanbul’un o vakitler Türkler tarafından zaptı, cihanşümül bir hadise oldu. Bu hadise Orta zamanların nihayeti olarak kabul edilmiş ve medeniyet ve insaniyet için yeni bir devrin başlamasında müessir olmuştur(...) İstanbul’un Türkler tarafından fethi, aynı zamanda bütün Hristiyan âleminin Osmanlılara karşı mağlubiyeti demektir” (Tarih 3, 1931c: 25).

Anlatılarda yer alan diğer önemli bir nokta ise 18. yüzyıl Osmanlı anlatılarına gelindiğinde Osmanlı Devleti ifadesinin muadili olarak ‘Türkiye’ ifadesinin kullanılmasıdır. Buradaki amaç; Türkiye’nin Osmanlı Devleti’nin ardılı olduğunu vurgulamanın yanında, Türkiye ifadesinin o dönemlerden itibaren yer aldığını ve salt 20. yüzyıl dönemine has bir ifade olmadığını göstermektedir.

“Rusya’nın gittikçe kuvvetlenerek Osmanlı İmparatorluğu için büyük tehlike teşkil etmekte olduğu Osmanlılarca dikkate alınmadı; yapmakta olduğu ıslahatın kıymet ve ehemmiyeti gözden kaçırıldı. Bu zamanlarda Türkiye’nin tabii müttefiki olan İsveç’in yalnız kalarak, ezilmesine müsaade olduğu gibi, en müşkülâtli zamanında Avusturya’ya da ilişilmedi” (Tarih 3, 1931c: 72).

Osmanlı’nın tarih yazımına ilişkin bilgilerin verildiği anlatılarda genellikle Osmanlıların tarih yazımının olumlu ve olumsuz yönlerinden bahsedilse de olumsuz yönlerini irdeleyen ifadeler daha ağır basmaktadır. Osmanlı Devleti’nin farklı dönemlerinde çok sayıda tarihçi çıksa da bu tarihçilerin tarih yazımının bir zümreye atfedilen bir çalışma olmasından dolayı halkın anlamayacağı bir dil ve üslup kullandıkları ifade edilmektedir. Geçmiş olayların arka planındaki olguların irdelenmediği, genel itibariyle sadece vakıaların aktarıldığı ve bunların da bazı dönemlerde abartılarak yazıldığı anlatılmaktadır. “Osmanlılar, harsça ilerledikten sora müverrihler, mustalah ve muğlak yazmaya heves etmişlerdir; hele okuyanların

öğrenmemesi matlup olan vakıaları, daha çok istihlallara boğarak, hakikaten anlaşılmaz bir hale getirmişlerdir” (Tarih 3, 1931c: 78-79).

Osmanlı dönemine ilişkin anlatılarda dikkate değer bir nokta ise iç karışıklıklar meselesinde bir iç düşman gösterme çabasıdır. Hedef gösterilen dönemin bazı gayrimüslim ve Türk etnisine mensup olmayan grupların, zayıflayan ve dağılmaya başlayan Osmanlı'nın temel sorunlarından biri oldukları belirtilmektedir. Üslup bakımından diğer anlatılarda olduğu gibi dönemin anlatım diline bağlı olarak bilimsel nitelikte olmamasının yanında, sert bir üslup ve hedef gösteren bir anlatı biçimi tercih edilmiştir:

“Osmanlı idaresinin kanunsuz ve intizamsız, bozuk ve karışık devamı müddetince, iktisadi ve mali menfaatleri müşterek olan Patrikhane ve Fenerliler, Osmanlı Devletinin muhafaza ve bekasına taraftar idiler. Fakat idare intizama girecek veya Osmanlı Devletinin bekası artık imkân haricine çıkacak olursa, İmparatorluğun bir an evvel batmasına çalışacak da yine onlar olacaktı. Hakikatte pek aşağı ve bayağı maddi menfaatlerin temini maksadıyla yapılan bütün bu muameleleri, ihtimal ki Bizans İmparatorluğunu imha eden Osmanlı Saltanatından intikam almak, Şarki Roma İmparatorluğunu ihya eylemek gibi mefkûreyi bir riyakârlıkla da süslüyorlardı” (Tarih 3, 1931c: 98).

18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan milliyetçilik dalgasından etkilenen Osmanlı İmparatorluğu altındaki bazı halkların, ulusal bağımsızlıklarını elde etmek adına yaptıkları bazı isyanlar da anlatılmaktadır. Bu isyanlara bağlı olarak söz konusu ulusların ulusal bağımsızlıklarını istemelerinden dolayı Osmanlı idaresi altında yaşadıkları eski refah günlerini, bağımsızlık uğruna inkâr ettikleri ifade edilmektedir:

“Şimdi izah edildiği veçhile, vaziyetinden memnun olmayan gayrimüslim tebaa arasında, Rus propagandasından başka, XIX. asır iptidalarında milli hürriyet, milli istiklal, milli vahdet, milli adavet hisleri de uyandı; Osmanlı idaresi altında ferih ve fahur yaşarken, manasına o kadar dikkat etmeyerek söyledikleri milli destanlar, milli şarkılar, milli hikâyeler, ıstırap günlerinde maziye tahassürle hatırlamaya, eski istiklal günlerini, olduklarından başka türlü renklerle bezeyerek, serbest ve mesut telakki etmeye yol açtı(...) Hele 1789 Fransız ihtilalinin ortaya attığı, hürriyet ve müsavat, milliyet ve istiklal idealleri de, şehirlerde yaşayan ve Avrupa ile ticari münasebette bulunan Hristiyan tebaanın kulağına geldi ve onlar tarafından yavaş yavaş başka Hristiyan reayaya da neşir olundu” (Tarih 3, 1931c: 98-99).

Osmanlı dönemine ilişkin anlatıların sonlarında ikinci Abdülhamit dönemine ilişkin anlatılar yer almaktadır. Dönemin siyasi ve toplumsal yapısının anlatılmasında genel olarak olumsuz yönler belirtilmiştir. Bunun yanında dönemin siyasal durumu; tam

anlamıyla bir diktatörlük ve baskı politikalarının olduğu bir dönem olduğu şeklinde ve sert nitelendirmelerle ifade edilmiştir: “Abdülhamit devrinin keyfi, muvaffakiyetsiz, şerefsiz ve sıkıcı idaresi Osmanlı Müslümanlarının bir kısım genç münevverlerini, muhalefete sevk etmiştir. Bunlar da Yeni Osmanlılar -ikinci bir tabirle Genç Türkler-namını aldılar.” (Tarih 3, 1931c: 140).

Eğitim aracılığıyla toplumsal belleğin yapılandırılması politikalarına en önemli örnek Osmanlı Döneminde oluşan Ermeni Olayları ile ilgili anlatılardır. Dönemin siyasal ve toplumsal yapılarının ve o dönemde yaşanan travmatik olayların tarihi bütünüyle irdelenmeden sadece ‘*Ermeni vakaları*’ olarak yazılmıştır. Söz konusu yaşanan travmatik olayların yazılmamasının yanında dönem içerisinde gerçekleşen başka geçmiş olayların arasında sadece basitçe değinilmiştir. Bununla beraber, gayrimüslim halkların Meşrutiyet aracılığıyla elde ettikleri belirli haklara şükran etmeleri bir yana, aksine toplum içindeki husumetin oluşmasındaki başrol oldukları ve Osmanlılık düşüncelerine riayet etmedikleri vurgulanmıştır:

“Osmanlı Hükümeti, bunlarla epey uğraştı; bazan mülayemet, bazen şiddetle bunların ortadan kalkmasına çok çalıştı; fakat tamam ile muvaffak olamadı. Ermeni vakaları, Girit ve Makedonya isyanları maliyenin bozukluğu, bilhassa maaşların muntazam çıkmaması, idari bozukluklar, suiistimaller, iltimaslar ve saire Abdülhamit idaresine karşı, Genç Türklerin eline çok keskin tenkit ve taarruz silahları veriyordu(...) İttihat ve Terakki Hükümeti Arnavutlar ve Ermenilere karşı asker sevkine lüzum gördü; Ermeni kıyımlarını, çok şiddetle teskin etti.” (Tarih 3, 1931c: 140, 146)

Gerek geç Osmanlı dönemlerinde, gerekse erken Cumhuriyet dönemlerinde lanse edilen dış ve iç mihraklar mitosu böylelikle kolektif bellekte işlenmeye başlanmıştır. Ermenilere ilişkin anlatılarda negatif bir bellek oluşturulmasının yanında demokratik bir ülkede ve toplumda yaşadıkları için devlete şükran duyulması gereken bir borçluluk duygusu da işlenmiştir.

Geç Osmanlı dönemi anlatılarında Türkçülük ile ilgili fikirlerin ve neşriyatın, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde bizzat Abdülhamit tarafından men edildiği ifade edilmiştir (Tarih 3, 1931c: 146). Üstelik gayrimüslim halkların Osmanlılık fikrine artık sıcak bakmamasından dolayı dönemin İttihat ve Terakki hükümetinin, ‘devletin asli unsuru olan’ Türk milleti için Türkçülük fikrine geç giriş yapması eleştirilmiştir. Dönemin içerisinde gerçekleştirilen bazı iyileştirme fikirlerine ve politikalarına ‘hülya’ vb. yakıştırmalar yapılmıştır (Tarih 3, 1931c: 146). Osmanlı Devleti’nin

yıkılışı döneminin yer aldığı anlatılarda, halifelğin öteden beri işlevsiz olduğu ve kaldırılmasının gerektiği, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıldığını kabullenen ve padişaha itimatları kalmayan halktan memnuniyetlerden bahsedilmiştir:

“Bereket versin ki Osmanlı Sultanının imzasına, bu memleketin hâkimi ve esas unsuru olan Türk milleti hiçbir kıymet vermiyordu; Sevr'e murahhaslar gönderen Sultanın 'Türkiye' üzerinde hiçbir hüküm ve nüfuzu yoktu. Bunun, içindir ki, 'Osmanlı İmparatorluğu' münkariz olduğu halde Türk milleti ve 'Türkiye Devleti' yaşamıştır ve onu yaşatan, vaktiyle İmparatorluğu istilalardan kurtarmağa çalışmış olan Gazi Mustafa Kemaldir.” (Tarih 3, 1931c: 152-153).

3.2.1.4. Cumhuriyet rejimine ilişkin anlatılar ve Atatürk'ün ikonlaştırılması

Cumhuriyet dönemine ilişkin anlatılar, kısmen Tarih 3 adlı ders kitabında olmak üzere, çoğunlukla Tarih 4 adlı ders kitabında anlatılmaktadır. Ancak bu anlatılar özellikle Tarih 3 ders kitabında, Atatürk'ün kutsallaştırılması üzerinden ilerlemektedir. Tarih 3 ders kitabında Atatürk, Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu krizi 'daha o yıllarda kavrayan biri' olarak lanse edilmektedir. Bu anlatılarda Mustafa Kemal kültürünün ilk emareleri görülmektedir:

“12 Kânunusani 1905'te tahsilini ikmal eden Erkânı Harbiye Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey, mevcut idareyi, daha mektepte iken tenkit ederek, Abdülhamid'in dikkat ve husumetini celp etmişti(...) Mustafa Kemal Bey, memlekette büyük ve radikal bir tebeddülün lüzumuna kaildi. O varmak istediği hedefi daha o zaman tayin etmişti. Bunun için her şeyden evvel meşrutiyet inkılabını yapmış olan ordunun asli vazifesine avdet ederek yakın tehlikelere maruz bulunan vatanın müdafaasına hazırlanması ve başka, bilhassa siyasi, hiçbir şeyle iştilal etmemesi fikrini ortaya koydu ve bunun müdafisi oldu.” (Tarih 3, 1931c: 140-142).

Birinci Dünya Savaşı anlatılarında da Mustafa Kemal'in ekseni etrafında bir görüntü çizilmektedir. Özellikle Çanakkale Savaşı ile ilgili bölümde yer alan anlatıda, ciddi biçimde milliyetçi bir dil ile olağanüstü lider kültü yaratılmıştır. Yazılan bu anlatı, doğrudan Mustafa Kemal'in kendi kişiliği etrafında çizilen tarih olarak görülmekle beraber bilimsellikten uzak bir anlatım biçimi tercih edilmiştir. Cumhuriyet dönemine ilişkin ilerleyen sayfalardaki anlatılarda da Mustafa Kemal Atatürk karakteri çeşitli sıfatlarla güçlendirilmiş bir dille yazılmış ve çeşitli yerlerde 'Gazi', 'Gazi Hazretleri' ve 'Büyük Kumandan' gibi unvanlarla pekiştirilmiştir. Doğa ve benzeri benzetmelerle daha da kutsallaştırmaya çalışılmıştır:

“Güneş, kendi alemine nasıl hakimse, millet sevgisi de Gazinin engin ruhuna öyle hakimdir. Kaynağı millet sevgisi olan o hâkim irade, millet sevgisinin

mahkûmudur. Onun asırların oyduğu karanlık uçurumların ölçsüz derinliklerine ve bütün bir dünyanın gök gürültülerinden azgın uğultularla saldırısına ürpermeden ve kırılmadan bakan çelik parıltılı gözleri ancak Türk Milletine baktığı, Türk Milletinin adı anıldığı zaman yaşarır.” (Tarih 4, 1931d: 171).

Bellek inşası açısından ayrıca dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise; lider kültürünün oluşturulmasında yardımcı olabilecek insanüstü niteliklerin atfedilmesi de bu anlatıda görülmektedir:

“Anafartalar Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey, 26, 27, 28 Ağustos günleri Suvla limanı istikametinde, Conkbayırı’nda ve Kocatepe’de yaptığı şanlı taarruzlarla Kiçner ordusunu da mağlup etti ve ordumuzun vaziyetini bir kere daha tehlikeden kurtardı. Conkbayırı muharebesinde bir mermi parçası ta kalbinin üzerine gelmiş iken, cebindeki saatin parçalanmasıyla hayatı kurtulmuştu; Türk’ün talihi onu muhafaza etmişti... Türk ordusunun Gelibolu Yarımadasında dünyanın en muntazam ve mükemmel ordularına karşı gösterdiği kahramanca mukavemet ve onları ricate mecbur ederek kazandığı büyük zafer, Türk neferinin ve Türk milletinin fitri fedakârlığını ve yüksek hasletlerini en iyi anlayan ve ondan istifade etmesini bilen Mustafa Kemal’in eşsiz dehası sayesinde olmuştur.” (Tarih 3, 1931c: 150).

Savaşların yer aldığı anlatılarda Mustafa Kemal’in zaferleri destansı bir dille yazılırken hemen ardından dönemin diğer komutanların komutasında bulunan orduların hezimetini aktarılmaktadır. Bu anlatılar yoluyla Mustafa Kemal’e, savaşta yaşanan mağlubiyetleri önleyen ve kurtarıcı bir rol atfedilirken aynı zamanda dönemin diğer figürleri arasından Atatürk karakterinin daha da ön plana çıkılmasına yardımcı olunmaktadır. Lider kültürünün oluşturulmasının ve toplumsal bellekte kutsal bir figürün yaratılmasının yanında ulus olarak da askeri sahada önemli işlerin yapıldığı ve bu konuda dönemin müttefiklerinin hiçbir şey yapmadığı vurgulanmıştır. Diğer yandan Mustafa Kemal ikonunun yaratılmasında, onun ve ailesinin hayatının anlatılması lider kültürünün oluşmasında önemli bir faktördür. Özellikle liderlik kültürünün yaratılmasında Mustafa Kemal’in özelinde ona atfedilen bir takım övücü anlatılar da mevcuttur: “Selanik’in bütün garnizon kıtaları ve zabıtları adeta onun etrafın da toplanmışlardı. İnsanları sevk ve idare için yaratılmış bir adam olduğu, artık pek bariz görünüyordu” (Tarih 4, 1931d: 16-19). Bu anlatılar salt sübjektif kaygılardan arındırılmış bilimsel dil yerine tamamen milliyetçi düşünceler içeren bir anlatı üslubu tercih edilmiştir:

“...Osmanlı orduları, bu orduların temelini teşkil eden Türk milleti dört sene süren Cihan Harbinin muhtelif cephelelerinde muktedir kumandanlar idaresi altında bulundukça, dünyaya hayret veren bir mukavemet ve kudret gösterdiler. Yalnız ana vatanda değil, Galiçya, Romanya gibi uzak cephelerde de

Müttefiklerinin imdadına koştular. Ve oralarda kanlarını akıtarak mertliklerinin icabını yaptılar... Osmanlı ordusunun mühim kuvvetleri hariçte ve uzak cephelerde kurban edildi; Almanlar yalnız kendi maksat ve emellerinin husulüne baktılar ve ana vatanımızın müdafaasını zaafa uğrattılar... Osmanlı ordusu bütün cephelerde kahramanca çarpışmıştır. Çanakkale Boğazı harikalarından başka, Irak'ın kızgın çöllerinde, her türlü harp vasıtalarının yoksulluğu içinde uğraşan 3000 kadar silahlı Türk, 12000 kişilik bir İngiliz kuvvetini Kutülemare'de esir aldı... Osmanlı tarihinin şimdiye kadar bahsolunan vakayı iyice teemmül olunursa, bu muvaffakiyetin fevkaladeliği anlaşılır ve Türk milletinin ne kadar hayrete şayan bir hayatıyeti haiz olduğu iftiharla görülür. Bu hayatıyetin kaynağı, Türk milletinin 120 asırlık tarihi varlığıdır.” (Tarih 3, 1931c: 151).

Mustafa Kemal'e yüklenen kurtarıcı niteliğinin aktarılmasının yanında bunu hangi zor şartlar altında ve kimlere rağmen yaptığı da verilerek liderlik özelliği pekiştirilmektedir:

“(…)Mustafa Kemal'in vazifesi çok ağırdı. Her taraftan, harici ve dâhili millet düşmanlarının çıkarmak istedikleri müşkülât pek ziyade idi. Mustafa Kemal, işte bu pek buhranlı anda, siyaset, askerlik ve idare işlerin de yüksek dehasını gösterdi(…) Vilayetlerdeki askeri ve mülki memurların Mustafa Kemal'e itaat etmemesi için emirler verdiler. Fakat Türk milleti ve onun öz evladı olan askeri ve mülki amir ve memurları, kimin milli menfaate hizmet edip, kimin hıyanet etmekte olduğunu pekiyi seçebildiklerinden, aralarından İstanbul'un emirlerine, talimatlarına kulak asan hemen hiç kimse çıkmadı(…) Dahi bir asker olduğu kadar, büyük bir siyaset adamı ve diplomat olan Mustafa Kemal, bu muhtelif siyasi vaziyetlerin hususiyetlerini tamamen müdrik olarak icap eden tedbirleri almıştır” (Tarih 4, 1931d: 38, 40, 60).

Mustafa Kemal ile ilgili geçmiş anlatılarında genel siyasi tarihin içerisinde küçük anekdotlara yer verilerek liderlik kültürüne bazı mitsel öğeler katılmıştır. Cumhuriyet dönemine ilişkin anlatıların olduğu dördüncü kitap boyunca yer yer Mustafa Kemal'in ileri derecede iyi niteliklerinden bahsedilmiştir. Örneğin bu niteliler; olayları iyi kavramasından, ileri görüşlülüğünden ve güçlü liderlik karakterine sahip olmasından ibarettir: “Conkbayırı muharebesinde bir mermi parçası bu Türk Kahramanının tam kalbinin üzerine gelmişti; fakat cebindeki saate çarptığından saat parçalanmış, Türkün müstakbel hayat tarihi için büyük vazifeleri hamil olan Büyük Adam kurtulmuştu...” (Tarih 4, 1931d: 22-23). Bu ifadeye görüldüğü gibi lidere hem insani özellikler atfedilerek ‘talihin milletten yana’ olduğu fikri sağlanacak hem de toplumsal bellekte böyle bir mit inşa edilerek Mustafa Kemal'in liderlik kültürü hatırlanmış olacaktır.

Osmanlı'nın son dönemlerine ilişkin bir anlatıda, Mustafa Kemal'in yaptığı analiz bilimsellikten uzak bir dille ve yapılan analizin ‘mükemmel’ olduğu vurgulanarak yer verilmiştir (Tarih 4, 1931d: 8-12). Bu anlatıyla Cumhuriyetin kuruluşu objektif bir

anlatım biçiminin dışında şovenist ve milliyetçi bir anlatıyla bezenerek toplumsal bellekte devletin kuruluşu ile ilgili bir mitos yaratma sürecine girilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşu mucizevi bir anlatıya çevrilerek toplumsal bellekte önemli bir mit yaratılmıştır. Ayrıca tarihsel kökene başvurularak yeni kurulan rejimle beraber yeni Türk devletinin başkenti Ankara yapmasıyla beraber Hititlerden bu yana ikinci kez Orta Anadolu'da bir Türk devletin kurulduğu ifade edilmiştir (Tarih 4, 1931d: 131-133, 144). Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından hemen sonra hala Osmanlı Hükümeti'nin yanında duran ve 'Türk milletine itimat etmeyen' kişiler ağır ifadelerle yargılanmıştır ve geçmişin farklı bir anlatısı hakkında negatif bellek oluşturulmuştur:

“Osmanlı hükümet adamlarının içinde bazı namus ve hamiyet sahipleri yok değildi; fakat bu elemli vaziyeti tadile çalışabilecek ihata, azim, şecaat ve kudret sahipleri yoktu. Türk milletine itimat etmeyen ve millete nispetleri şüpheli bazı kimseler, idealini taşımadıkları halde yine vatan ve milletin mukadderatına hâkim yüksek mevkilerinde kalarak şerefsiz hayatlarını biraz daha sürükleyebilmeyi, memleket düşmanlarının lütuf ve merhametlerinden dileniyorlardı. Bunun için düşmanın her dediğini yaparak ona yaranmak istiyorlardı(...) Böyle hamiyet ve gayretten mahrum bir padişah ile kâh haysiyetsiz ve alçak kâh aciz ve korkak adamlarla idare edilen bir hükümetin memleket ahvaline müspet ve faydalı bir bakışı bittabi olamazdı.” (Tarih 4, 1931d: 13-14).

Eski rejim ve savunucuları yerilirken Türk milleti de olabildiğince popülist ve milliyetçi bir dille övülmektedir. Eski rejim savunucuları yerilmenin yanında hakarete varan ifadeler ile korkak, köhne gibi yakıştırmalar yapılarak hedef gösterilmektedir. Diğer yandan toplumsal belleği milliyetçi duyguları hatırlatmak için benzer bir atıfta bulunmaktadır. Eski rejim ve yeni rejim kıyaslanarak yeni rejimin meşruiyeti eskiyi kötüleyerek sağlanmaktadır:

“Mondros Mütarekesiyle Osmanlı Devletine öldürücü bir darbe vuran düşmanlar, aynı darbe ile Türkü de öldürdük sanmışlardı ve bunda çok yanlışlardı. Çok kudretli ve yaratıcı Türk milleti, yaralı, yorgun, fakat canlı ve ümitli ayakta duruyordu. Anadolu'da Selçuk Saltanatı yıkılıp dağılınca, ondan daha kuvvetli Osmanlı Saltanatını kuran millet. Osmanlı Saltanatı tarihe karışırken de, ondan daha kuvvetli başka bir devlet, kendi adını taşıyan milli ve muasır bir devlet kurmaya azmetmişti” (Tarih 4, 1931d: 14).

“...vücutları kadar ruhları ve dimağları da yıpranmış bu zatlar, celadet gösteremezlerdi! Babıalı'nın Avrupa devletlerine müdara ve itaatten ibaret bir asırlık korkak siyasetini bu köhne ve harap adamlar, değiştiremezlerdi. Bu şecaati ancak Türk milleti ve milli kudretin timsali olan, o milleti kendine tecessüt ettiren Mustafa Kemal gösterebilirdi. Bu Türk Reisinin en esaslı fikirlerinden birisi, milletler hayatının, ancak kuvvetle, mukavemetle, fedakârlıkla muhafaza edilebileceğidir” (Tarih 4, 1931d: 16).

Farklı dönemlerin anlatılarında olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Cumhuriyet'in kuruluşunda önemli bir rol üstlendiği ifade edilen 'Türk milletinin' üstünlük özellikleri yazılmaktadır. Paragrafın tarihsel övgü ve ırkı yücelten atıflarının sonunda Mustafa Kemal'in liderlik kültürünü yücelten ifadeler yer almaktadır:

“Osmanlı Saltanatının müttefiki olan başka milletler galiplerinin hükümlerine pek çabuk baş eğmişlerdi; fakat Türk milletini o milletlerle mukayese etmek doğru değildi. Zorluklar arttıkça onları istihkar ile başını yükselten bu mağrur ve fedakâr millet, düşmanlarının önüne çıkıp dikildi ve onları Anayurdundan atıncaya kadar oturmadi. Türk milletinin mayasında saklı harikulade kudret, pek kadim bir maziden beri tarihin seyrini değiştiren dinleri, medeniyetleri ellerinde oynatan kahramanlar halinde tecelli etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu yok olacağı sıralarda Türk kudreti, yine böyle bir mümessilini yarattı: Mustafa Kemal.” (Tarih 4, 1931d: 14).

Anlatılarda cumhuriyetin orijinini oluşturan Kemalist çizgiyi benimsemeyen partiler de olumsuz yönde eleştirilmiştir: “(...)Nazım Bey namında bir eski vali Halk İştirakiyun (komünist) Fırkası diye sırf menfaat toplamak maksadıyla ve hatta bazı yabancıların da muavenetiyle, milli olmadığı gibi ciddi de olmayan bir fırka teşkiline teşebbüs etmişti.” (Tarih 4, 1931d: 69). Bu ifadeyle, cumhuriyet döneminden itibaren başlayan komünist ve komünizmi yerme düşüncesi yer edinmeye başlamıştır. Bunun yerine 'asıl milli olan' ideolojinin Türk Milliyetçiliği olduğu belirtilmiştir: “Türk milliyetçiliği,” bütün muasır milletlerle bir ahenkte yürümekle beraber, Türk içtimai heyetinin hususi seciyesini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar; bu itibarla milli olmayan cereyanların memlekete girmesini ve yayılmasını istemez.” (Tarih 4, 1931d: 182). Burada ortaya çıkan toplumsal bellekte resmi ideolojinin kanaatini benimseyenlerin ile rejimin komünizm aleyhtarlığının bilincinde olan toplumun kolektif belleğidir. Öte yandan komünist ideolojinin dışında farklı muhalefet ve görüş ayrılıklarında bulunan parti veya basın kuruluşlarına karşı ağır ithamlarda bulunulmuştur. Buradan hareketle iktidarın ve devlet otoritesinin eleştirilmesi kötülenmekle beraber kolektif bellekte devlet otoritesinin eleştirilemeyeceği imajı çizilmiş ve belli bir kutsallık yüklenmiştir (Tarih 4, 1931d: 188).

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde, dönemin siyasal ve toplumsal koşullarından dolayı 'devlet' olgusuna öncelik tanınmıştır. Anlatılarda Cumhuriyet Halk Fırkasının programının Türk milletinin ulusal idealine taşıyacak bir program olduğu ve bu doğrultuda politikalar güdüldüğü ifade edilmektedir. Bu politikalar doğrultusunda

kurulan sistemin dünyanın en sağlam ve en mükemmel sistemi olduğu vurgulanarak toplumsal bellekte devletin kuruluşundaki sistemin özgünlüğü imgesi pekiştirilmeye çalışılmıştır (Tarih 4, 1931d: 178-187). Devlet otoritesini güçlendirmek amacıyla gerçekleştirilen bu düşüncede, toplumun devletin otoritesine ‘itaat’ etmesi gerekliliği savunulmuştur. Devlet olgusuna verilen önemin temel gayesi, yeni kurulan rejimin kurumsallaşmasını hızlandırmak, toplum olarak homojen bir yapı elde etmek ve güçlü bir devlet kurmaktır. Bu yolla toplumsal bellekte güçlü devlet imgesi yaratılarak birey ve toplumdan önce devletin çıkarlarının korunması düşüncesi daima hatırlanacaktır (Tarih 4, 1931d: 75-76, 199-200). Türkiye Cumhuriyeti’nin güçlenmesi gerektiği ve her zaman güçlü kalacağı ideali Osmanlı Devleti ile karşılaştırma yapılarak da ifade edilmektedir. Bu anlatıya göre Osmanlı Devleti iç ve dış siyasette tam anlamıyla iktidarını kuramamakta, devlet açısından güçlü bir siyaset ortaya koyamamaktadır (Tarih 4, 1931d: 201).

Kemalist ideolojinin önemli bir şekilde benimsenmesi için Atatürk’ün *Nutuk* adlı konuşmasından derlenen kitabın herkesçe okunması gerektiği ve bunun ulusal bilinç adına mecburiyet olduğu vurgusu yapılmıştır. Söz konusu *Nutuk* eserinin okunmasında ulusal değerlerin şovenist ve milliyetçi bir şekilde içselleştirilmesini sağlamak amacıyla üzerinde durulmuştur. Paternalist bir anlayışla Mustafa Kemal’in *Gazi* unvanıyla gelecek nesillerin ‘iman ve mefkure babası’ olduğunu ve bu nedenle Mustafa Kemal Atatürk’ün ikonuna saygı gösterilmesinin ve onu öğütlere kulak vermenin önemli olduğu belirtilmiştir. Böylelikle yeni ulus-devletin inşa süreci ve bunun için verilen mücadele bizzat liderin ağzından öğrenilmiş ve içselleştirilmiş olacaktır:

“Ben Türküm, Türk vatandaşım!” diyen her fert Büyük Nutku bir değil, birçok defalar dikkatle, hassasiyetle hürmet ve tazim ile okumak mecburiyetindedir. Bu *Nutuk* Türkün tükenmez kudret ve kuvvetini, Türk Milletinin ezelden gelen istiklal ve şeref aşkını anlattığı kadar, Türk Milletinin yetiştirebileceği reislerdeki büyüklüğün, başka milletlerin yetiştirebileceklerine nispetle ne ölçü tanımaz bir yükseklikte olduğunu göstermesi itibarıyla Türkler için bir iftihar destanı ve her satırı istifadeli bir muazzam derstir.” (Tarih 4, 1931d: 175).

Cumhuriyet tarihi anlatılarında kadın başlığına da yer verilmiştir. Bu konu üzerinde Osmanlı döneminde yaşayan kadınların konumlarını, cumhuriyet döneminde kadınların elde ettiği kazanımlarla karşılaştırılarak bir anlatı yazılmıştır. Cumhuriyetin kadınları sosyal hayata entegre etmesindeki başarılar milli bir dil ve tarih bilinci ekseninde

etrafında yazılmaktadır. Buna göre Osmanlı döneminde kadınların özel ve sosyal hayatlardaki konumlarının Türk kültürü ile alakası bulunmadığı, geri plana atılan kadınların buldukları konumlarından saltanatın sorumlu olduğu ve eski tarihlerden beri Türk kültüründe kadınların sosyal hayat içerisinde ön planda olduğu vurgulanmıştır. “Kadının içine atıldığı bu istibdat ve esaret hayatının Türklükle, Türk içtimai düsturlarıyla hiçbir alakası yoktu. Saltanatın kendisi için dayanılacak kuvvet haline getirdiği taassup ve irtica bunu yabancı kültürlerden alarak Türk hayatına tatbik gayretine düşmüştü.” (Tarih 4, 1931d: 223).

3.2.2. Yakın Tarihte Yazılmış Ders Kitapları

Çalışmanın bu kısmında yakın tarihten seçilmiş örnekleme 2018-2019 eğitim öğretim yılında müfredatta yer alan tarih ders kitaplarındaki geçmiş anlatıları incelenecektir. Bu yolla cumhuriyet dönemi ders kitaplarındaki geçmiş anlatıları arasındaki fark irdelenecek ve toplumsal-ulusal belleğin inşa sürecinde ne gibi dönüşümler yaşadığı söylemsel olarak ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Kitap Adı	Basım Yılı	Yazar/Yazarlar	Basımevi
Tarih 9	2018	Kurul	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Tarih 10	2018	Kurul	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Tarih 11	2018	Kurul	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12	2018	Kurul	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi	2018	Kurul	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

Tablo 3.3. Yakın Dönemde Yer Alan Lise Tarih Ders Kitapları

3.2.2.1. Tarihe bakış açısı ve köken anlatısında vurgulanan/yorumlanan unsurlar

2018-2019 eğitim öğretim yılına ait ders kitaplarından 9. Sınıf Tarih kitabının ilk bölümünde tarih bilimine dair bir tanımlama yapılmıştır. Cumhuriyet dönemi tarih kitaplarında geçen tarih tanımlamalarına göre modern bilimsel literatüre daha uygun bir tanımlama yapılan kitapta, tarih metodolojisinden, tarihin konularından, tarihin amacından ve gerekliliğinden bahsedilmiştir:

“Tarih; toplumların başından geçen olayları zaman ve yer göstererek anlatan bunların sebep ve sonuçlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini ele alan sosyal bir bilimdir. Amaç olarak insanın kendisini konu alan tarih, yöntem olarak da kanıtların ortaya çıkarılmasını ve belirli bir yaklaşımla yorumlanmasını benimser(...) Tarihin konusu, zaman içinde yeryüzündeki insan faaliyetleri, farklı etkilerle meydana gelen değişimler ve insan eylemlerinin sonucunda ortaya çıkan eserlerdir.” (Tarih 9, 2018b: 14)

Tanımlamalarda geçen kavram ve konuların içselleştirilmesi için verilen örneklerde Türklük konularına uygun örnekler verilmektedir:

“Ayrıca doğa olayları, sonuçları itibariyle insanları etkilediğinden tarihin konusu içerisinde yer alır. Örneğin Orta Asya’da yaşanan kuraklık ve kıtlık tarihin konusu değilken bu doğa olayı sonucundaki göçler tarihin konusu olabilir. Kısaca tarihin konusu insandır ve insanın olmadığı yerde tarih de olmaz(...) Tarihi olay ve olgu arasındaki farklar şunlardır; tarihi olay biriciktir, özgündür, tekrarlanamaz ancak tarihi olgu ise geneldir ve tekrar edebilir. Örneğin Malazgirt Savaşı olay, Anadolu’nun Türkleşmesi ise olgudur.” (Tarih 9, 2018b: 14)

Son dönem ders kitaplarında, Cumhuriyet dönemi tarih kitaplarına göre tarih bilimi hakkında daha detaylı bir yazımda bulunulmuş. Diğer yandan tarih biliminin sosyal bilimler içerisindeki yerinden ve diğer bilim dalları arasındaki farklılık ve ilişkilerine değinilmiştir:

“Tarihi diğer beşerî ve sosyal bilim dallarından ayıran en önemli fark; diğer bilimler insanı veya doğayı bir yönüyle ele alırken tarih, insanı her yönüyle ve bütün yaptıklarıyla anlamaya ve anlatmaya çalışır. Tarih, yöntem olarak da diğer bilimlerden farklılık gösterir. Tarihi olaylar, fen ve doğa bilimleri gibi tümdengelim ve tümevarım yöntemleriyle kavranamaz. Çünkü bu bilimlerin ilgilendiği konuların doğruluğu deneyle ortaya konabilirken tarih bilimi için deney uygulanabilecek bir metod değildir. Tarihi olaylar arasında sıkı bir bağlantı kurmak; fizik ve doğa bilimlerindeki gibi yasalar oluşturmak mümkün değildir. Disiplinler arası işbirliğinin geliştiği günümüzde tarih biliminin ana uğraşısı, incelenmesi ve açıklanması zaman alan karmaşık tarihi olayları ortaya koymaya çalışmaktır.” (Tarih 9, 2018b: 16).

Ders kitabında tarihe neden ihtiyaç duyulduğu konusunda ulusal bir gerekeciyi anlatan bir yazıya yer verilmiştir. Bu yazıya göre tarih, ulusların belleği olarak atfedilmekte ve kimliklerin oluşmasında ve içselleştirilmesinde önemli bir etken olarak görevlendirilmektedir. Kimliklerin, toplum içerisindeki bireylerin buldukları topluma aidiyet kurmalarını sağladığı ifade edilirken tarihin de aidiyet bağının geçmiş üzerinden güçlenmesini sağladığı ifade edilmektedir:

“Toplumsal kimlik, ahlaki ve tarihi değerlerin etkisiyle oluşur. Topluluk şuuru yani sürekliliği toplumsal kimlikle aynıdır. Bireylerin ve toplumun kendini Türk kimliği gibi bir kimlik altında tanımlaması, toplumsal birliktelikle gerçekleşir. Ayrıca tarih, bireylere yaşadığı toplumun geçmişini öğretirken kişinin kendi milletine aidiyet duygusuyla bağlanmasını sağlar. Tarih, kimliğin oluşumunda hafızanın destekleyicisidir” (Tarih 9, 2018b: 18).

Bunun yanında ders kitabında tarih biliminin önemi salt bilimsel ilkeler çerçevesinde belirtilirken ulusal değerler çerçevesinde de vurgulanmaktadır. Tarihe verilen önem bilimsel anlatının yanında Atatürk'ün veciz sözlerinden birine ve görsel olarak bayraklara yer verilerek tarihe milliyetçi bir perspektif katılmaktadır: “Millî ve toplumsal kimlik için toplumlarda tarih bilincinin oluşması bir zorunluluktur” (Tarih 9, 2018b: 18-19). Bu yolla ulusal tarih anlatısı içinde bayrak gibi sembolik öğelerin anlamı da vurgulanmaktadır.

2018-19 eğitim öğretim yılı ders kitaplarında ilkçağa ait anlatılarda cumhuriyet dönemine nazaran daha az ulusal değerler atfedilmekte ve ötekileştirme yapılmamaktadır. Örneğin Hristiyanlık ve Yahudilik ile ilgili anlatılara da yer verilmekte ve bu anlatılar görsel materyaller ile desteklenerek kolektif bellekte yer etmeleri sağlanmaktadır (Tarih 9, 2018b: 45-46, 59). Burada dinler arasında bir karşıtlık oluşturulmamakta ve nötr bir anlatı benimsenmektedir. Ancak bunun yanında ders kitaplarında verilen anekdotlarda milliyetçi ifadeler görülmektedir. Devletin öneminin belirtilmesinde Farabi'nin devlet kavramını öven ifadesi ile ‘Türk Töresinin’ önemini belirten milliyetçi ifadeler yer almaktadır: “*Oğul ile babanın arasına girilmez, Mayasıdır Hakan'ın, Türk töresi geçilmez!*” (Tarih 9, 2018b: 48, 57).

Eski Orta Asya anlatılarında asker-millet ilişkisine de yer verilerek tıpkı Cumhuriyet döneminde olduğu gibi bir militarizm görülmektedir. Cumhuriyet döneminin anlatılarından farklı olarak daha bilimsel bir anlatı benimsenmesine rağmen militarizmi öven ifadelerle de rastlanmaktadır. Bu ifadelerle kolektif bellekte asker-millet imgesi yeniden üretilerek milliyetçi ve militarist bir bellek oluşturulmak amaçlanmıştır:

“Orta Asya'nın konar-göçeri dünyanın en iyi askeridir(...) Ordu ayağa kalkmış bir halk, yürüyen bir ulustur. Bu ordularda kadınlar da gerektiğinde savaşa katılırdı” (Tarih 9, 2018: 82). “Zorunluluk sonucu da olsa bilinmeyen ufuklara doğru akmak, her an karşılaşılabilecek tehlikeleri göğüslemeğe hazır bulunmak ve aralıksız bir ölüm-kalım savaşı içinde yaşamak her millet için doğal sayılacak bir davranış değildir. Türklerde açık şekilde görülen ve onların tarih boyunca hareketli bir topluluk hâlinde sürekliliğini mümkün kılan bu ruhi zindeliklerdir. Her askerî zafer yeni bir siyasi hedefe yol açmış ve Türklerin fetih arzularını kamçılamıştır” (Tarih 9, 2018b: 108).

Cumhuriyet dönemi ders kitaplarında olduğu gibi son dönem ders kitaplarında da geçmişteki diğer devletlerle ilişkilerde ‘dış mihrak’ anlatısına yer verilmiştir. Bu anlatıya göre, eski Orta Asya Türk devletlerinin yıkılmasındaki en önemli gerekçe

dönemin ülke yöneticilerinin Çinli prenseslerle evlenmesi, söz konusu prenseslerin ülke içerisinde ajanlık faaliyetlerinde bulunmasından ve ajanların ülke içerisinde entrika yaratmalarından kaynaklanmaktadır (Tarih 9, 2018b: 100). Orta Asya’da yaşanan savaşların ve devlet yıkılmalarının sebebinin bu duruma bağlanmasından dolayı toplumsal bellekte dış mihrak mitosu beslenmektedir. “Çin imparatorları özellikle barış zamanlarında Hun kağanlarına eş olarak gönderdikleri Çinli prenseslerin maiyetlerinde Hun ülkesine birçok ajan sokmuştu. Bu ajanlar, türlü entrikalarla Hun beyleri ve toplulukları arasında düşmanlık çıkarmıştı” (Tarih 9, 2018b: 100).

3.2.2.2. İslamiyet’e ilişkin anlatılar

İslamiyet’e ilişkin anlatılarda, İslam öncesi dönemden itibaren başlayan bir geçmiş anlatısı yer almaktadır. Cumhuriyet dönemi anlatılarına göre daha objektif bir dil benimsenen bu anlatılarda, İslami terminolojiye ait unvan ve betimlemeler görülmektedir. Örneğin anlatıların önemli figürlerinden Muhammed peygamber ve halife Ebubekir için doğrudan ‘Hz. Muhammed’ ve ‘Hz. Ebubekir’ şeklinde ifadeler kullanılmaktadır. İslami kültür ve terminolojide ‘saygıdeğer’ anlamına sahip olan ‘hazret’ kelimesinin yanında İslam dininin yayılmasına engel olanlar için ‘müşrik’ ifadeleri ile savaşta hayatını kaybeden kişiler için ‘şehit’ ifadeleri kullanılmaktadır: “Mekkeli müşrikler, 622 yılında İslamiyet’in yayılmasını engellemek için Hz. Muhammed’i öldürmeye karar vermişlerdir... Hz. Peygamber’in yaralandığı bu savaşta, Hz. Hamza şehit olmuştur” (Tarih 9, 2018b: 135, 138).

İslam anlatılarında yer alan olaylarla ilgili genellikle olumlu ifadeler yer almaktadır. Bu olumlayıcı anlatılar toplumsal ilişkilerden siyasi ilişkilere, ekonomik ilişkilerden dini olgulara kadar geniş bir anlatı yelpazesini içermektedir. İslam anlatılarıyla ilgili kolektif bellekte hiçbir olumsuz izlenim bırakmamak için negatif bir anlatı biçimi benimsenmemiştir. Ekonomik ilişkileri gösteren bir anlatıya örnek olarak Yahudiler; işbirlikçi ve yağmacı olarak anlatılırken müslümanların yapılan savaşlar sonucunda elde ettikleri kazanımları ‘zafer’ olarak ifade edilerek karşıtlık oluşturulmuştur:

“Yahudiler, Şam ticaret yolunu tehdit edip Müslüman ticaret kervanlarına zarar vermeye ve Mekkeli müşrikleri Müslümanlara karşı kışkırtmaya devam etmekteydi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Yahudilerin bulunduğu Hayber üzerine bir sefer düzenledi. Kale kuşatılarak kısa sürede ele geçirildi. Bu zaferle Şam ticaret yolunun güvenliği sağlandı” (Tarih 9, 2018b: 139-140).

Bir başka bölümde ise İslam anlatılarının en önemli figürü olan Muhammed peygamberin insani yönlerini irdeleyen bir anlatı verilmiştir. Bu anlatıda Muhammed'in hem insani ve mütevazı yönleri irdelenirken hem de dönemin tüm zor şartlarına rağmen barışçıl bir siyaset izlediği belirtilmektedir. Bu yolla dinin meşruluğu Muhammed'in şahsında anlatılan insani özelliklerle sağlanırken, dönemin diğer figürleri ise olumsuz nitelermelere tabi tutularak insani özellikleri anlatılmamaktadır:

“Hz. Muhammed; şehrin fethinden sonra kendisi bir çadırda konaklamış, eski evine gidip konaklamasını söyleyenlere ise Medine'ye hicretinden sonra evinin müşrikler tarafından satıldığını söyleyerek bir evinin bulunmadığını söylemiştir. Muzaffer bir kumandan ve şehrin fatihi olmasına rağmen eski evini zorla geri almamıştır” (Tarih 9, 2018b: 141).

İslam tarihi anlatılarında özellikle İslam medeniyetinin bilime verdiği önemi göstermek için İslam dini içerisinde bilimin önemli bir konumda olduğunu vurgulayan anlatılara yer verilmiştir. Bu anlatılarda genellikle karşılaştırma ve kıyas şeklinde bir üslup benimsenmiştir. İslam'da bilimin gelişmesinin en önemli gerekçesinin bizzat dinin kendisi olduğu vurgulanırken, aynı dönemlerde Avrupa'nın karanlık bir dönemde yaşadığı ve bu karanlık dönemden İslam medeniyetini öğrenmeleri sayesinde kurtuldukları anlatılmaktadır:

“İslam medeniyetinde gelişen bilim ve bilim anlayışı, sadece İslam dünyasını değil bütün insanlığı aydınlatmıştır... İslam dünyasındaki bilimsel gelişmelerden etkilenen Avrupa'da, IX ve X. yüzyıllardan itibaren bilim adamları yetismeye başlamıştır... Bu çalışmalar Avrupa'da, Rönesans ve Reform hareketlerinin başlamasına zemin hazırlamıştır... Batı'nın bugünkü bilimsel ve teknolojik ilerlemesinde İslam bilimi ve düşüncesinin etkisi vardır” (Tarih 9, 2018b: 164).

İslam dininin Türk kültürüne en uygun din olduğu ve milli bir din sayılabileceği ifadelerine yer veren anlatılarda milliyetçi perspektif görülmektedir. Anlatılarda ifade edilen bu uyum, hem diğer dinlere karşı tavır almayı ve Türk kültürü ile olan uyumsuzluklarını göstermesinden hem de savaşçılığı ve cihatçılığı ön plana çıkarmasından dolayı belirtilmektedir. Mükemmellik atfedilerek övülen İslam dini Türklükle de eklenerek milli bir düşünce oluşturulmakta ve geçmişle bağlantı kurularak kültürel bellekte Türklük ve İslam olgularının üzerinden bir bütün oluşturulmaktadır:

“Hiç şüphesiz tarih boyunca Türklerin bir kısmı Musevilik, Hristiyanlık, Budizm ve diğer inanç sistemlerini benimsemişler ancak büyük çoğunluğu Türklerin inanç ve hayat felsefesine uygun olmadığı için bu dinlere karşı sert tepki gösterilmiş ve bu dinlerin Türk’ün karakterine ve ruh yapısına ters düştüğü açıkça ifade edilmiştir. Hâlbuki Türklerin İslam dinine geçişleri kendi ruh ve karakterlerine uygun düştüğü için bazı tarihçilerin dediği gibi “âdeta farkında olmadan” tabii bir seyir içinde gerçekleşmiş ve asla bir tepki gösterilmemiştir(...) Ayrıca savaşçılığıyla temayüz etmiş olan Türk milleti, İslam’ın cihat anlayışını ve şehitlik fikrini kendi töre ve ideallerine uygun bulduğu için bu husus da onların İslamiyet’i seçmelerinde bir teşvik unsuru olmuştur. Türkler kendi töre, inanç, ideal ve karakterleriyle bütünleşen prensiplere sahip bu mükemmel din ve medeniyet dairesine girmekte asla zorlanmadılar.” (Tarih 9, 2018b: 181).

3.2.2.3. Osmanlı dönemine ilişkin anlatılar

Osmanlı Devleti ile ilgili anlatılarda ilk olarak devletin kuruluş aşamasından bahsedilmektedir. Bu anlatılarda kuruluş dönemine ait yeterli sayıda bilimsel veri olmadığı için kuruluşuna devletin dair rivayetlerin olduğu belirtilmektedir. Hem devletin kuruluşu ile ilgili hem de devletin büyüüp genişlemesi ile ilgili teorilere yer verilen anlatılarda çeşitli tarihçilerin ifadelerine yer verilmiştir. Bu açıdan bakıldığında devleti kuruluşuna dair mitsel ifadeler pek yer verilmediği görülmektedir. Ayrıca Cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarındaki Osmanlı anlatılarında olduğu gibi kuruluş dönemine ait yoğun bir övücü içerikler yer almamaktadır. Cumhuriyet dönemine göre daha tarafsız bir dil görülmektedir. Ancak içerik açısından bakıldığında daha çok askeri tarih ve fetih anlatıları üzerine yoğunluk verilmiştir (Tarih 10, 2018c: 49-59). Buradaki en önemli nokta, Osmanlı Devleti’nin kuruluşunun kolektif bellek üzerinde militarist ve milliyetçi bir imge bırakmasıyla ilgilidir. Söz konusu savaş anlatıları Cumhuriyet döneminde olduğu gibi benzer anlatı biçimiyle devam etmektedir. Bu anlamda, anlatıların üslubu değişiklik gösterse de içerik olarak aynı kalmakta toplumsal belleği benzer doğrultuda yeniden üretmektedir.

İstanbul’un alınmasına ilişkin geliştirilen anlatılarda “*fetih*” kavramı üzerine vurgu yapılmıştır. Bu anlatıda İstanbul’un alınması fetih olarak değerlendirilmekte ve dini bir anlam atfetmek için İslami öğelere yer verilmektedir:

“Ayrıca İstanbul’un Fethi müjdesini bildiren İslami gelenek, İstanbul’un fatihi olacak sultana büyük bir manevi güç sağlayacaktı. Bu bakımdan da II. Mehmet, Müslümanların bir ideali olan İstanbul’u fethederek Hz. Muhammed’in övgüsüne layık olmak istiyordu(...) İslam dünyasında sevinçle karşılanan fetih “Feth-i Mübin” olarak isimlendirilmiştir. Memlûklular hariç diğer İslam şehirlerinde fethin şerefine büyük şenlikler ve gösteriler yapılmıştır. Fetih ile

birlikte Osmanlı Devleti bütün İslam dünyasında iyice tanınmıştır.” (Tarih 10, 2018c: 125, 129).

Bunun yanında gerçekleşen olayla ilgili olarak belirsiz bir ifadeyle fethin gerçekleşmesi sonucunda yeniçağın başladığı ifade edilmektedir: “Birçok Avrupa tarihçisi İstanbul’un Fethi’ni Yeni Çağ’ın başlangıcı olarak kabul etmiştir” (Tarih 10, 2018c: 129). İstanbul’un alınmasına dair geliştirilen fetih anlatılarındaki diğer bir boyut da fetih sürecine yönelik olumlu vurgulardır. Bu anlatıda İstanbul’un alınması bir işgal olmayıp aksine bir fetih olması ve bunun en önemli kanıtının da insanların güveninin kazanılmasıdır. ‘*Gönüllerin Fethi*’ adlı anlatıda İstanbul’un fethinden sonra şehrin işgalci bir biçimde alınıp talan edilmediği (Babinger, 2003: 94-98)⁴, aksine bütün halka güven ve refah garantisi verildiği için şehrin halkının da güven duyduğu ifade edilmiştir (Tarih 10, 2018c: 188).

Osmanlı devleti anlatılarında yer verilen diğer bir nokta ise Osmanlıdaki toplum yapısıdır. Bu anlatılarda, Osmanlı toplumu içerisinde sadece Müslümanlar ve gayrimüslimler adlı iki topluluk olduğu ifade edilirken müslüman topluluk içerisinde mezhepsel ve tarikat açısından hiçbir ayırım olmadığı yazılmaktadır. Diğer yandan Osmanlı toplumunda Hristiyan ve Yahudi cemaatler için de can ve mal güvenliği sağlandığı, bunun için belirli bir hukuk sistemi geliştirildiği belirtilmiştir:

“(…)Osmanlı toplumu dinî inançlar esas alınarak Müslümanlar ve gayrimüslimler şeklinde iki ana gruba ayrılmıştı. Hiçbir mezhep ve tarikat ayırımı yapmadan, İslam inancını kabul eden herkese Müslüman denmiştir(…) İslam hukukunda devlet, gayrimüslimlere din ve ibadet özgürlüğü tanımakla birlikte aynı zamanda onların can ve mal güvenliğini garanti altına almıştır(…) Osmanlı Devleti’nde, farklı etnik ve dinî grupların barış ve huzur içinde yaşamalarında millet sistemi etkili olmuştur. Osmanlıların geliştirdiği millet sistemi sayesinde ülkede yaşayan çeşitli dinlere, mezheplere ve ırklara mensup insanlar, asırlarca İslam kültür ve medeniyeti içerisinde varlıklarını koruyabilmiştir(…) Osmanlı Devleti, fethettiği toprakları şenlendirerek Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada ve güvenle yaşamasını sağlamıştır.” (Tarih 10, 2018c: 187-188).

Ancak geçmişte yaşanmış dini ve mezhepsel kaynaklı hiçbir travmatik olaylara yer verilmemesi ve farklı mezheplerin adının anılmaması bu anlatılardaki eksikliği göstermektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin yıkılmasında büyük etkiye sahip olan

⁴ Bu durumun aksine başka anlatılarda Fatih Sultan Mehmet’in komutanlarına ve askerlerine şehrin düşmesi halinde yağma sözü verdiği ve ardından Bizans düştükten sonra evlerin, kiliselerin, manastırların ve değerli eşyaların yağmalandığı aktarılmaktadır.

Fransız İhtilali'nin ardından ortaya çıkan milliyetçilik hareketlerinin, batılı büyük devletlerin kışkırtmaları sonucunda önemli bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir:

“Napolyon Bonapart, Balkanlar'ı ele geçirmek, Mısır'a çıkmak ve Doğu Akdeniz'i bir Fransız gölü hâline getirmek için Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik akımının yayılması ve bağımsızlık isyanlarının çıkması için uğraştı. Rumlara silah ve cephane göndererek isyanı körükledi. Yine Mısır'a giren Napolyon, Osmanlı Devleti aleyhine halkı kışkırttı. Rusya, Yedi Ada'da Rumları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırttı. Rusya Balkanlar'da milliyetçiliği yaymaya devam etti. Öte yandan Fransızlar da boş durmayarak bu coğrafyada propaganda faaliyetlerini sürdürdü. Fransızlar Türkçe, Rumca, Ermenice tercüme ettirdikleri milliyetçilik bildirilerini Akdeniz'deki adalara gönderdiler. Osmanlı Devleti içerisindeki Hristiyan topluluklara yönelik yapılan bu çalışmalar bağımsızlık düşüncesinin hızla yayılmasına ve Osmanlı Devleti'nin başına yeni sorunların oluşmasına yol açtı” (Tarih 11, 2018d: 130).

Geç Osmanlı dönemi anlatıları genel çerçevede devletin gerilemesi ve yaşanan savaşlar üzerinden ilerlemektedir. Bu anlatıların yanında heroik anlatılara da yer verilerek kolektif hatırlama eyleminde milliyetçi duygu ve düşüncelerin içselleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu anlatılardan *'Bir Kadın Kahraman: Nene Hatun'* anlatısı heroik anlatılara örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu anlatıda İslami öğeler de mevcut olmakla beraber milliyetçi bir söylem çerçevesinde entegre edilmiştir:

“(…)Minarelerden müezzinler halka: “Rus ordusu Aziziye Tabyası'nı ele geçirmiştir, herkes cihada!” sözleri ile tüm Erzurum halkı genç, yaşlı, kadın ve erkeği Aziziye Tabyasına doğru koşmuştu(...) Haberi duyar duymaz cepheye koşan Erzurumluların ellerinde sopa, tüfek, kazma, kürek, satırlar; dillerinde Allah Allah nidaları ile düşman üzerine atıldılar. Nene Hatun “Vurun kardeşlerim, vurun bacılarım, kâfirlere aman vermeyin.” diye haykırması Erzurumluları coşturmuştu. Mükemmel silahlarla ve teçhizatla donanmış Rus askerleri, kalbi vatan sevgisi ve iman ile dolu olan Erzurum halkı karşısında ancak yarım saat tutunabilmişti(...) Haberi duyanlardan birisi de henüz 20 yaşında olan Nene Hatun idi. Kocasını cephede düşmanla çarpışmaktaydı. Ağabeyi Hasan, cepheden yaralı olarak dönmüş ve o gece kollarında son nefesini vermişti. Nene Hatun, kundaktaki üç aylık bebeğini emzirmiş ve ondan biraz büyük olan oğlunu da evde bırakıp “Sizleri bana veren Allah, ben de sizleri Allah'a emanet ediyorum.” diyerek ağabeyinin silahını ve evdeki satırı alıp düşman üzerine cihada koştu(...) Nene Hatun, düşman Erzurum'u terk edinceye kadar yaralı olduğu hâlde cephane taşıyarak, yaralılara hemşirelik yaparak, yemek pişirip su dağıtarak Kafkas Cephesi'nin sembolü hâline gelmiştir.” (Tarih 11, 2018d: 103).

Bu anlatıda milliyetçi bir üslupta kahramanlık miti yaratılarak hem ulusal kolektif belleğe bir örnek verilmekte hem de milliyetçi ve militarist ideolojinin temsili olarak

asker-halk niteliği vurgulanmaktadır. Diğer yandan anlatının ana figürünün ‘anne’ ve ‘kadın’ olması üzerinden de güçlü bir profil çizilmiştir.

Osmanlının son dönemleri ile ilgili anlatıların en önemli noktalarından biri de ‘farklı etnik grup kimliklerin’ üzerinden gerçekleşen anlatılardır. Bu anlatılarda adı en çok geçen etnik kimlik ise Ermenilerdir. *Ermeni Meselesi* başlığı altında yer alan anlatılarda Ermeniler için iddia edilen sorunların batılı devletlerin bir oyunu olarak görülürken aksine ‘makbul vatandaş’ ve sadece Ermeniler için nitelendirilen ‘millet-i sadıka’ oldukları belirtilmektedir. Dolayısıyla Ermenilerle ilgili oluşan problemin sebebi Osmanlı Devleti değil bizzat batılı devletler düşüncesi aktarılarak sorunun faili dışarıda aranmıştır:

“Batılı devletlerin Şark Meselesi kapsamında sahneye koydukları yeni oyun Ermeni Meselesi olmuştur. Fatih Sultan Mehmet Dönemi’nde kurulan millet sistemi içerisinde uzun yıllar boyunca Ermeniler, Osmanlı Devleti’nde huzur içinde yaşadılar. Osmanlı Devleti’nde “Millet-i Sadıka” adıyla anılan Ermeniler, devlet içerisinde önemli mevkilere getirilmişti... Ermenileri Osmanlı Devleti’ne karşı kullanmak isteyen Avrupalı devletler ilk olarak Ermeniler arasındaki mezhep ayrılıklarından faydalandı... Bu amaç doğrultusunda Osmanlı’da azınlık ve yabancı okulları açıldı. Bu okullarda Batılı güçler tarafından Ermeniler başta olmak üzere diğer azınlıklara Osmanlı karşıtlığı temelinde milliyetçilik fikri aşılanmaya başlandı.” (Tarih 11, 2018d: 106-107).

Ermeniler, öznesi olduğu anlatılarda geçmişle ilgili travmatik olayların tamamında fail olarak verilmiş ve hiçbir anlatıda mağdur olarak lanse edilmemiştir. Terör, gasp, isyan, çetecilik vb. nitelendirmelerle Ermeniler hedef gösterilmiştir (Tarih 11, 2018d: 108). Bundan dolayı da 1915 yılında yaşanan travmatik olaylarla ilgili ‘devletin mecbur kaldığı’ ve ‘zorunlu göç’ ifadeleri kullanılarak söz konusu dönemde gerçekleşen olaylara dair egemen tarih anlayışına devam edilmiştir. Bu yolla milliyetçi eğitim politikalarına uygun bir şekilde toplumsal bellek yeniden üretilmektedir:

“İtilaf devletleri (İngiltere, Fransa ve Rusya) için Ermenileri kullanarak bir savaş başlatmak, Türkleri arkadan vurmak anlamı geliyordu. Ermeni isyanları Türk devletinin varlığını tehdit ediyordu(...) Ermeni komitacıları yurt genelinde yeniden çetecilik faaliyetleri yapmaya başladı. Büyük ve sistemli hareketler için Ermeniler, İngiltere ve Rusya’dan gelecek işareti beklediler(...) Ermeni ayaklanmaları yurdun güvenliğini tehlikeye düşürdü. Bu durum karşısında İttihat ve Terakki Hükûmeti tedbir aldı. 27 Mayıs 1915’te Geçici Sevk ve İskân Kanunu (Tehcir Kanunu) çıkartıldı. Dâhiliye Nezareti’nin önerisi üzerine çıkarılan bu kanunla bir kısım Ermeni’nin savaş bölgelerinden uzaklaştırılması uygun görüldü(...) Tehcir Kanunu’nda göçte tabi tutulan Ermenilerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması, yolculuklarının kolay geçmesi ve gönderildikleri yerlerde yerleştirilmelerine özen gösterilmesi de önemle belirtildi. Zorunlu göç,

bütün Ermenilere uygulanmadı(...) Zorunlu göç nedeniyle bazı bölgelerde Ermenilerin silahlı direnişi yüzünden olaylar çıkmış, yollarda asayişsizlik ve hastalık sebebiyle kayıplar olmuş, Türkleri az tanıyan Batı kamuoyu kışkırtılmak istenmişti. Avrupa’da zorunlu göçe, adeta soykırım görüntüsü verilere Batı’da basın yayın organlarında Türkler karşıtı propagandalar yapıldı.” (Tarih 11, 2018d: 109).

“1915’te, Ermenilerin Van’da yaptıkları katliamlardan sağ kurtulabilen Türklerin bir kısmı, yaşadıkları vahşet karşısında evlerini terk edip Anadolu’nun içlerine doğru göç etmek zorunda kaldı. Göç eden Türkler, yollarda Ermeni çeteleri tarafından saldırıya uğradı ve pek çoğu katledildi(...) Ermenilerin, 1915 olaylarının yıl dönümü olarak her yıl andıkları “24 Nisan” bu genelgenin yayınlandığı tarihi işaret eder. Osmanlı Devleti’nin bu genelge ile yaptığı tutuklamaları, Ermeniler katliam olarak göstermeye çalışmaktadırlar. Osmanlı Devleti, insanları katleden Ermeni çetelerini yakalayıp halkın huzurunu sağlamaya çalışmaktan başka bir şey yapmamıştır. Alınan bütün tedbirlere rağmen Ermenilerin saldırı ve katliamları artarak devam etti. Ermeniler, başka bölgelerde de isyan çıkardılar. Bunun üzerine hem iç güvenliği sağlamak hem de cephelerde Türk askerinin güvenliğini artırmak için, 27 Mayıs 1915’te Sevk ve İskân (Tehcir ya da Zorunlu Göç) Kanunu çıkarıldı. Bu kanunla Ermeniler arasından Ruslarla iş birliği içinde olanlar, çeteciler ve isyan hareketine karışanlar zorunlu olarak göçe tabi tutuldu. Göç ettirilenler Osmanlı sınırları içerisindeki başka bölgelere yerleştirildiler. Böylece binlerce Ermeni vatandaşın da can ve mal güvenliği sağlandı. Çünkü Ermeni çeteleri, isyanlara ve katliamlara katılmayan diğer Ermenileri de öldürüyordu. Osmanlı Devleti yer değiştirme uygulamasına tabi tuttuğu Ermenilerle ilgili gerekli tedbirleri aldı. Ermenilerin mallarının, canlarının korunması, yol boyunca ihtiyaçlarının karşılanması için memurlar görevlendirdi. Göç ettirilen Ermenilerin, taşınabilir mallarını ve eşyalarını yanlarına almalarına izin verildi” (İnkılap, 2018e: 35-36).

2. Abdülhamit dönemi için genel olarak olumlu yönleri yansıtan anlatılar yer almaktadır. Özellikle 2. Abdülhamit’in eğitim ve sağlık politikalarında yaptığı atılımlar ile ilgili anlatılarda bu görülebilmektedir:

“II. Abdülhamit otuz üç yıl tahtta kaldığı süre içinde eğitime büyük bir önem verdi. Modern eğitimin yerleştiği bu dönemde yeni okullara devlet bütçe ayırdı. Eğitim ve öğretim faaliyetlerinde merkezîyetçi, eğitim kurumları arasında ise denge politikası izledi(...) II. Abdülhamit eğitim faaliyetlerinde Türklerin yoğun yaşadığı Anadolu’ya ağırlık verdi. Azınlık ve yabancı okullara Türk öğretmenler atanarak kontrol altına alınmaya çalışıldı(...) İlk dereceli okullarda İslamcılık, orta dereceli okullarda ise Osmanlıcılık akımını vermeye çalışan programlar uygulandı. Türkçülük anlayışı da yavaş yavaş okulların müfredatına girmeye başladı(...) Tanzimat Dönemi’nde yapılan okullar İstanbul ve çevresi ile sınırlı kaldığı hâlde II. Abdülhamit Dönemi’nde okullaşma tüm ülkeye yayıldı(...) Çocukların ilköğretimine büyük önem verilerek pek çok vilayette yeni okullar açıldı. Anadolu’da özellikle Doğu Anadolu’da köylerin küçük ve dağınık olması dolayısı ile nahiye merkezlerine bölge ilkokulu düzeyinde mektepler açıldı.” (Tarih 11, 2018d: 150-151).

“II. Abdülhamit Dönemi’nde, 89 genel kamu hastanesi, 27 kurum hastanesi, 74 asker hastanesi, 26 Hilal-i Ahmer hastanesi, 12 gayrimüslim cemaat hastanesi, 29 yabancı misyon hastanesi, 8 eğitim hastanesi, 8 kadınlara mahsus hastane, 8 doğumhane, 1 çocuk hastanesi, 2 akıl hastanesi, 23 frengi hastanesi, 3 verem sanatoryumu, 8 kolera hastanesi olmak üzere toplamda 300’den fazla hastane yapılmıştır” (Tarih 11, 2018d: 152).

Birinci Dünya Savaşı ile ilgili bölümlerde kahramanlık hikayeleri ve insani duyguları ön plana çıkararak anlatılar verilmektedir. Bu anlatılarda Mustafa Kemal’in askeri ve liderlik karakteri ön plana çıkarılırken insani duyguların irdelendiği anlatılarda da dramatik öğelere yer verilmiştir. ‘*Lapsekili Halil ve İbrahim Onbaşı...*’ ve ‘*Kemalyeri*’ anlatıları bu kategorilere uygundur. İlk anlatıda şehit olan iki asker hakkındaki sadakat konusu anlatılırken ikinci anlatıda ise Mustafa Kemal’in kriz anlarında ortaya çıkan liderlik özelliği anlatılmaktadır (İnkılap, 2018e: 39). Bu anlatılar aracılığıyla Birinci Dünya Savaşı’nın hatırlanması objektif bilgiler üzerinden değil, daha çok liderlik ve insani duygular üzerinden bir bellek yaratılması sağlanacaktır.

3.2.2.4. Erken Cumhuriyet tarihi ve yakın tarih anlatıları

Cumhuriyet tarihi anlatıları, önceki dönem tarih ders kitaplarında olduğu gibi Mustafa Kemal Atatürk kişiliği etrafında şekillenmekte ve ilk olarak onun hayatıyla başlamaktadır. Bu kısımda onun hayatında önemli etkilerde bulunan şehirlerden fikir ve düşünce hayatını şekillendiren fikir akımlarına ve kişilere kadar Mustafa Kemal’in hikâyenin merkezinde yer aldığı anlatılar bulunmaktadır (İnkılap, 2018e: 20-25).

Kurtuluş Savaşı anlatılarının yer aldığı bölümde de Mustafa Kemal ekseninde bir anlatı benimsenmektedir. Bu anlatım biçimi temelde tarih yazımını ve toplumsal belleği kutsallaştırılmış bir karakterin etrafında şekillendirme amacıyla benimsenmiştir. Kurtuluş Savaşı ile ilgili anlatılarda Mustafa Kemal’e atfedilen sözlerde toplumsal özgürlük ile savaşlar arasında bağlantı kurulmuştur. “Bağımsızlığı için ölümü göze alan millet, insanlık haysiyet ve şerefine icabı olan bütün fedakârlığı yapmakla teselli bulur ve hiç kuşkusuz esaret zincirini kendi eliyle boynuna geçiren miskin, haysiyetsiz bir millete göre dost ve düşman gözündeki yeri farklı olur.” (İnkılap, 2018e: 63).

Özgürlük ve savaş arasında kurulan bu ilişki toplumsal bellek üzerinde militarist bir kült oluşturmakta ve askeri kültürü beslemektedir. Bunun yanında, Mustafa Kemal’e atfedilen benzer bir ifadede aynı sert politikanın uygulanması gerektiği telkinleri

görülmektedir. “İnsaf ve merhamet dilemekle millet işleri, devlet işleri görülemez. Millet in ve devletin onur ve bağımsızlığı korunamaz(...) Türk milleti, Türkiye'nin gelecekteki çocukları bunu bir an akıldan çıkarmamalıdır.” (İnkılap, 2018e: 70).

Cumhuriyet döneminin anlatılarının olduğu bölümde ‘Atatürkçülük’ düşüncesi ve ilkeleri anlatılmaktadır. Bu anlatılar Atatürk'ün etrafında şekillenirken hem onun siyasi düşünceleri hem de söz konusu siyasal düşüncelerin pratik yansımaları anlatılmaktadır. Cumhuriyetçilik ilkesinin, ulusal egemenliğin yönetimine dayanan bir devlet şekli olduğu belirtilen anlatıda, bu yönetim şeklinin kendisini gösterebildiği siyasi sistemin demokrasi olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında tek parti sistemine rağmen Mustafa Kemal Atatürk'ün demokrat bir siyasi kimliğe sahip olduğu vurgulanmaktadır. Diğer yandan cumhuriyet sisteminin Atatürk'e göre Türk milletine en uygun siyasal sistem olduğu ifade edilmekte ve bu yüzden bizzat Atatürk tarafından Türk milletine mal edildiği belirtilmektedir (İnkılap, 2018e: 101-102).

Atatürkçülük anlatılarında yer alan ilkelerden biri de milliyetçilik ilkesidir ve son eğitim öğretim yılı ders kitaplarında en temel ideolojik değer olarak kabul edilir: “Atatürkçü düşünce milliyetçiliği esas alır. Milliyetçilik, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de temel felsefesidir. Bu durum, Atatürkçü düşüncenin millî devleti, millî egemenliği ve millî iradeyi esas almasının doğal sonucudur. Milliyetçilik düşüncesi, toplumlarının ulaştığı en üst aşamayı millet olarak görür...”. Cumhuriyet ideolojisinin temelini oluşturan Atatürkçülük düşüncesinin en önemli ilkelerinden biri olarak lanse edilen milliyetçilik ilkesinin, Mustafa Kemal Atatürk tarafından temel ideolojik kaynak olarak belirtildiği ifade edilmektedir. Çünkü Atatürk'e göre millet kavramı en kutsal kavram olarak belirtilmekte ve onun ideolojik arka planında millet kavramı homojen bir olguya tekabül ettiği ifade edilmektedir. Türk üst kimliği üzerinden homojen bir toplum yapısının inşa edilmesi tasarlandığı halde Türk milliyetçiliğinin ırkçılık ile aynı çizgide olmadığı, aksine çağı yakalayan ve Kurtuluş Savaşı'ndan beri birlik beraberlik olgusunu topluma enjekte etmede önemli bir güç olduğu vurgulanmıştır. Atatürkçülük anlatılarının en önemli kısmı olan milliyetçilik ilkesinin anlatısında, ilkenin içselleştirilmesi için küçük bir anekdota yer verilmiştir. Bu anekdotta verilen anlatı, Mustafa Kemal Atatürk ekseninde verilmekte ve milliyetçi lider profili çizilmektedir. Milliyetçilik olgusunun, ‘soyluluk’ vurgusu üzerinden halk

ile birleştirilerek aktarıldığı anlatıda hem lider vurgusu hem de ‘soylu’ millet vurgusu yapılmaktadır (İnkılap, 2018e: 102).

Cumhuriyet tarihi anlatılarında Ankara’nın başkent olarak kabul edilmesi süreci de anlatılmaktadır. Bu anlatıya göre Ankara’nın başkent olması hem stratejik açıdan daha uygun bir konuma sahip olmasından ötürü hem de Osmanlı Devleti’nin ardından kurulan ulus devletin bir cumhuriyet sembolü olmasından dolayı tercih edildiği ifade edilmektedir. Ankara’nın başkent oluşunun aktarıldığı anlatılarda hem rejimin Ankara’ya atfettiği sembolik değer aktarılmakta hem de lider kültü üzerinden bu simgesel değer güçlendirilmektedir:

“İstanbul’un dönemin askerî koşullarında savunulması zordu. Ankara ise bu bakımdan daha güvenli bir konumdaydı. Bunun yanında Millî Mücadele sonrası imparatorluktan millî bir devlet yapısına geçildiği için Millî Mücadele’nin merkezi Ankara’nın başkent olması, yeni bir dönemin başlamasının da bir sembolü haline gelecekti(...) Ben Ankara’yı hükûmet merkezi yapmakla büsbütün başka bir hedef güttüm. Türk’ün imkânsız imkân hâline getiren gücünü dünyaya bir kere daha göstermek istedim...” (İnkılap, 2018e: 107).

Cumhuriyetin kuruluş dönemlerinde eğitim politikalarına verilen öneme yakın dönem ders kitaplarında da değinilmiştir. Eğitimin bir güç olarak toplumsal kimliği ve kolektif belleği biçimlendirmesine değinilmiştir. Milli bir eğitim politikasının önemine dikkat çekilen bölümde Mustafa Kemal Atatürk’ün odağında bir anlatı geliştirilmiştir. Bu anlatıda Atatürk’e göre ulusal dehanın ve kültürün gelişmesi için yabancı etkenlerden uzak milli bir eğitim politikasının gerekliliği vurgulanır. Bu durum, toplumsal belleğin ulusçu temeller üzerinden inşa edilmesinin de bir başka ifadesidir. Öyle ki eğitimin temel gayesi bilimin evrensel ilkelerinin araçsallaştırılarak bir ‘millî mücadele’ pratiği haline getirilmek istenmesi bunun en bariz kanıtıdır. Amaç toplumsal bir inşa sürecini başlatmaktır. İnşa sürecinin önemli iki unsuru olan kitlesel kamuoyu kültürü ve ortak milli anılar bütünü söz konusu kamusal eğitim sistemi aracılığıyla yapılacaktır (Smith, 1994: 27).

“Eğitim toplumsal bir ihtiyaçtır. Eğitim, toplumun kimliğini yapılandırır ve sonraki nesillere bu toplumsal kimliği aktarmak için kullanılır(...) Fikri özelliklerimizle hiç de ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, Doğu’dan ve Batı’dan gelebilen bütün etkilerden tamamıyla uzak, millî karakter ve tarihimize uygun bir kültür kastediyorum. Çünkü millî dehamızın tamamıyla gelişmesi, ancak böyle bir kültür ile sağlanabilir. Gelişigüzel bir yabancı kültür şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin yıkıcı sonuçlarını tekrar ettirebilir(...) Efendiler, yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri eğitim sınırı ne olursa olsun, en önce ve her şeyden önce Türkiye’nin bağımsızlığı için kendi

benliğine ve millî geleneklerimize düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek gereği öğretilmelidir. Uluslararası dünyanın bugünkü durumuna göre, böyle bir savaşın gerektirdiği mücadele ruhunu taşımayan insanlara ve bu nitelikteki insanlardan kurulu topluluklara yaşama ve bağımsızlık hakkı yoktur.” (İnkılap, 2018e: 114-115).

Kadınların konunun öznesi olduğu anlatılara son dönem tarih ders kitaplarında genişçe yer verilmiştir. Anlatılar çoğunlukla kadınların, cumhuriyetin ilanı ile beraber elde ettikleri kazanımlar ekseninde ilerlemektedir. Bu anlatılar genel çerçevede, kadınların kendi mücadelelerinin aksine rejimin onlara verdiği bir hak olarak lanse edilmekte ve kolektif bellek üzerinde rejime karşı şükran duyulması gerektiği bilinci işlenmektedir. Cumhuriyet öncesinin aktarıldığı anlatılarda genellikle ‘fedakâr’, ‘kahraman’, ‘savaşçı’ ve ‘kadın olmalarına rağmen’ (İnkılap, 2018e: 59, 76) gibi nitelermeler ile lanse edilen kadınlar, cumhuriyet rejiminin ilanı ile beraber yine aynı nitelermelerle topluma kazandırıldıkları ifade edilmektedir (İnkılap, 2018e: 113, 115).

Kadınların yer aldığı anlatılarda da Mustafa Kemal Atatürk orijiniinde bir anlatı geliştirilmiştir. Kadınların sahip olduğu hakların, bizzat rejimin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilen haklar olduğu ve Atatürk’ün kadın hakları konusunda önemli atılımlar gerçekleştirdiği anlatılarda aktarılmaktadır. Eğitim hakkından seçme ve seçilme hakkına kadar elde edilen kazanımların hepsi cumhuriyet rejiminin atılımı olarak lanse edilirken yabancı ülkelerin kadınlara yönelik atılımları da kıyaslanarak Türkiye’nin bu konuda çok önde olduğu belirtilmektedir (İnkılap, 2018e: 124).

Cumhuriyet dönemine ilişkin geçmiş anlatılarında yer verilen en önemli konulardan biri de tarih yazımında gerçekleştirilen değişimdir. Bu anlatıya göre; gerçekleştirilen ‘Türk inkılabı’, millî bir devlet felsefesini benimsediği için yurttaşlarını homojen bir potada eriterek ortak bir tarih bilinci yaratmıştır. Böylelikle yaratılan tarih bilinci yurttaşlarda devlete olan bağlılığı da artıracaktır.

“Tarih bir milletin kimliğidir. Milletin bireylerini ortak bir bilinçle birbirine bağlama işlevi görür. Zaman içerisinde milletlerin oluşumunda tarih, dil ile birlikte en başta gelen öğelerdir. Türk inkılabı millet düşüncesini esas almıştır. Türkiye Cumhuriyeti millî devlet felsefesi doğrultusunda yurttaşları arasında millî bilincin oluşması için yeni bir Türk tarih görüşünün oluşturulmasına önem vermiştir. Atatürk, ortak bir payda oluşturacak millî kimlik inşası için Millî Mücadele sonrasında Türk tarihi çalışmalarına bizzat öncülük etmiştir. Atatürk’e göre, millî kültürün temelleri esas olarak millî tarihte aranmalıdır.” (İnkılap, 2018e: 117).

Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük adlı ders kitabında aktarılan anlatılarda, tarih yazımında gerçekleştirilen yenilikler başta olmak üzere bütün inkılaplar, Atatürk ekseninde gerçekleştirilmiş değişimler olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla tarih bilincinin oluşturulmasında gerçekleştirilen değişim de Atatürk tarafından yapılmış ve Türk milliyetçiliği çerçevesinde yeniden düzenlenen bir tarih yazımı inşa edilmiştir. Salt siyasi tarih anlatısı üzerinden ilerleyen yeni tarih yazımının temel paradigması, Atatürk'ün milliyetçilik ilkesi çerçevesinde yazılmıştır. Aynı şekilde gerçekleştirilen dil devrimi de saf bir Türkçe yaratma gayesiyle gerçekleştirilen bir devrim olarak anlatılmıştır (İnkılap, 2018e: 117-118).

Cumhuriyet tarihi anlatılarında, dönemin Türkiye'sinin uluslararası ilişkileri de aktarılmaktadır. Bu anlatılarda genellikle ülkeler arasındaki salt siyasi ilişkilerin yanında bazı anekdotlar da verilmektedir. Bu küçük anlatılar, yine Atatürk kültürünün merkezde yer aldığı ve milliyetçi bir üslupla yazılan anlatılardır. Örnek olarak bir anlatıda, İngiltere ile Türkiye ilişkisi milliyetçi bir perspektifte, 'temiz toprak' metaforu üzerinden anlatılmıştır.

“Atatürk, konuğuna Fransızca “Hoş geldiniz Majeste” diyerek seslenmişti. Deniz oldukça dalgalıydı ve Kral'ın bindiği motor sürekli sallanıyordu. Kral rıhtıma çıkmak istediği bir sırada eli yere değdi ve tozlandı. O sırada Atatürk de Kral'ı rıhtıma almak üzere elini uzatmış bulunuyordu. Bunu gören Kral bir mendille elini silmek istediği bir anda Atatürk: “Vatanımın toprağı temizdir. O, elinizi kirletmez!” diyerek Kral'ı elinden tutup rıhtıma çıkarıverdi. Birleşen bu eller, o anda Türk-İngiliz ilişkileri tarihinde yeni bir dönemin başladığını dünyaya duyuruyordu.” (İnkılap, 2018e: 145).

Cumhuriyet tarihi anlatılarında yer verilen diğer bir bölüm ise Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün anlatıldığı bölümdür. Tüm detayları ile aktarılan bu anlatıda yurtdışında yayınlanan gazetelerde çıkan haberler verilerek liderlik kültürü yeniden üretilmektedir. Övgüyle bahsedilen haberlerin yanında o dönemde çekilen bazı fotoğraflarla da toplumsal bellek yeniden üretilmektedir (İnkılap, 2018e: 150-152, 157).

Görsel 3.1. Amanullah'ın İstanbul'a geliş haberi (İnkılap, 2018e: 152)

Görsel 3.2. Atatürk'ün Cenazesi (İnkılap, 2018e: 157)

Görsel 3.3. Atatürk'ün Cenazesi (İnkılap, 2018e: 157)

İkinci Dünya Savaşı esnasında Türkiye'nin içerisinde bulunduğu durum da anlatılarda yer bulmuştur. Bu dönemin yaşanan en önemli olaylarından Varlık Vergisi'nin çıkarılması olmuştur. Anlatıya göre vergi, İkinci Dünya Savaşı esnasında savaş şartlarından yararlanarak haksız ve çok fazla kazanç elde eden kişilerin mallarına tek seferde ve çokça el konulmasını kararlaştıran vergidir. Ayrıca bu verginin alınmasına karşı çıkanların çalıştırılmak üzere Erzurum Aşkale'ye gönderilecekleri anlatılmaktadır. Fakat bu süreçte toplanan vergilerin ülkedeki azınlık nüfus üzerinde yarattığı tahribattan bahsedilmemiştir (İnkılap, 2018e: 167).

Cumhuriyet tarihinin en önemli kitle hareketlerinden biri olan Gezi Parkı eylemleri yakın geçmiş anlatıları arasında ders kitaplarındaki yerini almıştır. Gezi Parkı Eylemleri anlatısı *Gezi Parkı Olayları* başlığı adı altında aktarılmıştır. Özetle, Gezi Parkı olaylarının bir çevre eylemi olarak başlayıp sonrasında hükümet karşıtlığı ve ülkenin birlik ve beraberliğine karşı yürütülmüş olan bir olaylar dizisi olduğu aktarılmaktadır. Ülkenin ekonomik ve toplumsal yapısını zedeleyen bir olay olduğu belirtilen Gezi Parkı olayları sürecinde, eylemcilerin salt eylemciler olmadığı örgütlü yapılanma ile hareket edildiği ifade edilmektedir⁵ (Birgün Gazetesi, 2020). Gezi Parkı Eylemleri'nin anlatılarında da farklı anlatılarda olduğu gibi olayların arkasında başkaca güçlerin olduğu ifade edilerek bir 'dış mihrak' izlenimi yaratılmakta ve

⁵ Gezi Parkı Olaylarına ilişkin yargı sürecinin sonunda İstanbul 30. Ağır Ceza Mahkemesi'nin 6'ncı duruşmasında sanıklar hakkında beraat kararı verildi. Bu duruşmanın sonunda 9 sanık beraat ederken 7 kişinin dosyası ise ayrıldı.

toplumsal belleğin inşasında Gezi Parkı Eylemleri'nin ülkenin birlik ve beraberliğine darbe vurduğu düşüncesini oluşturmaktadır (Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, 2018a: 270-271).

3.2.2.5. Darbelere ilişkin anlatılar

Son dönemde yazılmış ders kitaplarında darbe anlatılarına önemli bir yer verilmiştir. Anlatıların ana teması ordunun demokrasiye olan müdahalesi ve çözülen siyasi sistem çerçevesinde ilerlemektedir. Ancak bunun yanında anlatılarda yoğun bir biçimde militarizm ve milliyetçilik öğeleri de görülmektedir. Kitaplarda en çok verilen darbe anlatısı 15 Temmuz 2016 darbe anlatısıdır. Son dönemde yazılmış bütün tarih ders kitaplarında verilen söz konusu darbe anlatısı, diğer darbe anlatılarından daha detaylı ama bunun yanında okuma parçalarıyla desteklenerek objektiflikten uzak bir şekilde aktarılmaktadır.

Farklı tarihlerde gerçekleşen söz konusu darbelerle ilgili anlatılarda genel olarak antidemokratik bir yöntem olduğu, seçimle iktidara gelen bir yönetimin askeri güçle devrilmesinin demokrasinin gelişimine zarar vereceği yönünde yazın geliştirilmiştir. Bu anlatılara göre darbelerin, ordunun siyasete karışmasından dolayı demokrasinin bozulmasına neden olduğu gibi Türk askeri geleneğinin de zarara uğramasına yol açtığı belirtilmiştir. Anlatılarda geçen bütün darbeler için benzer bir değerlendirme yapılarak milli egemenliğe vurulan bir darbe olarak değerlendirilirken demokrasinin önemi de vurgulanmıştır. Özellikle 12 Eylül 1980 darbesi için; darbenin ardından Türkiye'nin siyasi ve ekonomik olarak yeniden yapılandırıldığı bir dönem olduğu belirtilirken bu süreçte yaşanan travmatik olaylar sadece *“Yaşananlar Türkiye'nin demokratikleşmesinin önünde yeni bir engel oluşturdu”* şeklinde lanse edilmiştir (İnkılap, 2018e: 213-214).

“Millî egemenliğe dayanan Türkiye Cumhuriyeti, yakın tarihte pek çok kez millî egemenliğe aykırı biçimde müdahaleler yaşadı. Bu müdahalelerin tarzları farklı olsa da genel olarak askerî darbe olarak tanımlanmaktadır. Askerî darbeler Türk demokrasisinin gelişimine zarar verdi. Bunun yanı sıra Türk Silahlı Kuvvetlerini siyasi alana çekerek silahlı kuvvetlerin tarihî geleneğine ve işleyişine de zarar verdi” (İnkılap, 2018e: 213).

Darbeler ile ilgili anlatılarda diğer önemli bir nokta da darbelerin sonrasında oluşturulan anayasaların kıyaslanmasıdır. Hukuki açıdan karşılaştırılan 1961 anayasası ile 1982 anayasası arasındaki benzerlikler ve farklılıklara değinilmiştir.

Anayasaların toplumsal bellekteki konumlarını etkileyen bu anlatıda genel olarak 1961 anayasası çoğulcu, demokratik, toplumsal ve bireysel hak ve özgürlüklerin daha çok korunduğu bir anayasa olarak lanse edilirken 1982 anayasasının devletin otoriter niteliğini daha çok ortaya koyan bir anayasa olduğu belirtilmiştir (İnkılap, 2018e: 215-216).

Darbeler ile ilgili anlatılarda 28 Şubat, 27 Nisan E-Muhtırası ve 15 Temmuz 2016 darbelerine ayrıca yer ayrılmıştır. 28 Şubat darbesi, Cumhuriyet tarihinin ilk post modern darbesi olarak lanse edilirken TSK'nın (Türk Silahlı Kuvvetleri) dönemin iktidar partisi Refah Partisi'ne psikolojik savaş açtığı belirtilmektedir. Psikolojik savaşta askeri ve sivil bürokraside fişlemelerin başladığı ve bunun sebebinin Refah Partisi'nin İslami bir ideolojiye sahip olmasından dolayı laikliğe zararlı olduğu ileri sürülmektedir. Anlatıda TSK'nın Refah Partisi'ni irticacı ve bölücü olarak gördüğü ve bu sebepten dolayı dış tehdidin azaldığı ve bu minvalde bir iç tehdidin ortaya çıktığı aktarılmaktadır. 28 Şubat 'rejimi' sürecinde yaşanan dernek kapatma, işten çıkarma, fişleme vb. olaylar aktararak dönemin olumsuz şartlarının nicel olarak da toplumsal bellekte yer alması sağlanmıştır (İnkılap, 2018e: 230).

“TSK, 1996'nın ikinci yarısında Refah Partisi iktidarına karşı büyük bir psikolojik savaş başlattı. Batı Çalışma Grubu (BÇG) adı altında bir oluşumla, Refah Partisinin tüm faaliyetleri izlemeye alındı. Askerî ve sivil bürokraside fişlemeler başladı. TSK, medyayı brifinglerle ve doğrudan temaslarla yönlendiriyor ve iktidarı laiklik karşıtı olarak gösteriyordu(...) 29 Nisan 1997'de gazetecilere verilen brifingde ordunun yeni savunma anlayışı açıklandı. Buna göre dış tehdit azalmış, içerde ise irtica ve bölücülük iki esas tehdit olarak algılanır hâle gelmişti.” (İnkılap, 2018e: 229-230).

27 Nisan 2007 E-Muhtıra, 28 Şubat post modern darbe anlatısı ile benzer nitelikte bir anlatı olmakla beraber TSK ile AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) arasında Cumhurbaşkanlığı seçimleri üzerinden yaşanan tartışmalar sonucunda gerçekleşen bir bildiri ve bu bildiriye verilen isimdir. 27 Nisan E-Muhtıra anlatısında, TSK'nın Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde AKP, meclis çoğunluğuna sahip olmasından ve muhafazakâr bir parti olmasından dolayı tavır aldığı belirtilmiştir. Buna göre AKP, meclis çoğunluğuna sahip olmasından dolayı Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanabileceği ve bu durumun devletin laik yapısını tehlikeye götürebileceği ifade edilmektedir (İnkılap, 2018e: 230-232).

Yakın geçmişin yer aldığı diğer bir önemli anlatı ise 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimi anlatısıdır. 15 Temmuz 2016 süreci ile ilgili anlatılardan birinde “15 Temmuz Hain Darbe Girişimi ve Milletın Zaferi” şeklinde bir başlık belirlenmiş Cumhuriyet tarihinde tecrübe edilmiş diğer darbelerden farklı bir noktada olduğu vurgulanmıştır. Çünkü 15 Temmuz sürecinde gerçekleşen darbenin, aslında TSK içerisinde yapılanmış bir örgüt tarafından eyleme geçirilen bir askeri kalkışma olduğu belirtilmektedir. Bu yolla mevcut siyasal yapılanmanın meşruiyeti korunmaktadır. Bu meşruiyet, anlatılarda ‘şehitlik’, ‘halk’, ‘milli irade’ gibi çok çeşitli milliyetçi ve popülist öğelere ön planda yer verilerek sağlanmaktadır (İnkılap, 2018e: 232-233).

“15 Temmuz 2016’da TSK içerisinde örgütlenmiş bir grup FETÖ (Fethullahçı Terör Örgütü) mensubu subay tarafından demokrasiye ve millî iradeye karşı başlatılan hain darbe girişimi, tüm yurttta yaklaşık 22 saat süren bir mücadele sonucunda bertaraf edildi(...) Darbeciler, Ankara Gölbaşı’ndaki Polis Özel Harekât Merkezine saldırdılar. Burada görevli 44 polis memuru şehit edildi. Bir diğer saldırı MİT Müsteşarlığına yapıldı(...) Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan bu sırada çeşitli televizyon kanallarına görüntülü bağlantı gerçekleştirerek askerî kalkışmaya tepki gösterdi ve halkı darbe girişimine karşı meydanlara çıkmaya davet etti(...) Darbeci askerler kendilerine karşı direnişî kırmak için savaş helikopterleri ile sivil halkın üzerine ateş açmaya başladılar. TBMM, savaş uçakları ve savaş helikopterleri ile darbeciler tarafından bombalandı(...) Bu yaşanan süreçte halk darbeye karşı birlik olup sokaklara çıktı ve darbecilere karşı direnişî geçti. Darbeciler sivil halkın üzerine helikopterle, tanklarla ve tüfeklerle ateş açtılar. Ancak silahsız halkın karşısında direnemediler(...) Yurdun pek çok yerinde halk kamu binalarına giderek darbecilere karşı kalkan oluşturdu(...) Darbeciler tarafından ele geçirilen Atatürk Havalimanı, halkın desteğiyle darbecilerden temizlendi. Saat 03.20’de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan İstanbul’a geldi ve darbeye karşı sokaklara dökülen halk tarafından coşkun sevgi gösterileriyle karşılandı.” (İnkılap, 2018e: 232-233).

15 Temmuz 2016 süreci ile ilgili bir başka anlatı da *Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi* adlı ders kitabında yer almaktadır. Özellikle ilk cümlede görülen bilimsellikten uzak, sert bir üslubun benimsendiği anlatıda detaylı bir yazı yer almaktadır. Bu bölümde FETÖ olgusunun detayları verilmekte ve devlet içerisindeki yapılanması aktarılmaktadır. Tamamen olumsuz nitelikte bir üslubun benimsendiği anlatıda FETÖ’nün temelde bir iç mihrak olduğu izlenimi verilmektedir. Cumhuriyet tarihinde yaşanmış birçok travmatik olayda FETÖ’nün parmağı olduğu ya da söz konusu travmatik olayların faillerine destek veren ‘hain’ bir yapılanma olduğu belirtilmektedir. Yakın dönem geçmiş anlatılarında en önemli düşman imgesi haline gelerek toplumsal bellekte yer

edinen FETÖ olgusu, aynı zamanda Tapınak Şövalyeleri, Cizvit Tarikatı, Opus Dei, Batınlık ve Haşhaşilik gibi farklı tarihsel gruplarla da özdeşleştirilerek düşmanlık söylemi güçlendirilmektedir.

“En öz tanımla tabanı ibadet, ortası ticaret, tavanı ihanet çetesi olan FETÖ/PDY (Paralel Devlet Yapılanması) kendine has yapısı olan bir cemaat olarak 1960’larda ortaya çıkmış ve hukuk devletini ortadan kaldırarak zümre egemenliğine dayalı bir devlet kurmayı hedeflemiştir(...) Örgütün temel amacı anayasal düzeni yıkmak ve kendi egemenliğinde bir devlet kurmaktır. Uzun yıllar dinî hassasiyetleri ön plana çıkartan ve askerî vesayete karşı olduğunu iddia eden Gülen, 12 Eylül Darbesi sonrası “Ümidimizin tükendiği yerde Hızır gibi imdadımıza yetişen Mehmetçiğe bir kere daha selam duruyoruz.” ifadelerini kullanmıştır(...) Paralel yargıçların ve polis şeflerinin yolsuzluk adı altında millî iradeye saldırıda buldukları 17/25 Aralık 2013 darbe girişiminde, klasik darbelerden farklı yöntem ve mekanizmalar kullanılmıştır. Bu darbe girişimi, toplumun hassasiyetleri kullanılarak geliştirilen 40 yıllık bir örgütlenmenin 17/25 Aralık 2013’te illegal yöntemlerle siyasal iktidarı devirme çabasının gün yüzüne çıkmasıdır. Toplum bu olayın arkasındaki yapılanmayı görmüş ve oluşturulmak istenen algı toplumda karşılık bulmamıştır. Devlet 17/25 Aralık sonrası kurumlarında ve orduda örgüt mensuplarını temizleme yolunda adımlar atmıştır(...) TSK içindeki FETÖ mensupları 15 Temmuz 2016’da Pensilvanya’da bulunan terörist başı Fetullah Gülen’den aldıkları talimatla iktidarı devirip Türkiye’yi işgal etmek için harekete geçmişlerdir(...) Türk milletinin gösterdiği şanlı direniş kalkışmayı başarısız kılmıştır” (Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, 2018a: 272-273).

Önemli bir yer verilen 15 Temmuz 2016 darbe anlatısı, İslam ve milliyetçilik gibi ideolojik öğelerle de birleştirilerek ulusçu bir bakış açısıyla inşa edilmekte ve toplumsal bellekte iktidar tarafından belirlenmiş kodlarla da oluşturulmaktadır. Salt İslam tarihi anlatılarının arasında bir okuma parçasında verilen bu anlatıda 15 Temmuz 2016 tarihinde ve sonrasında yaşanan siyasal ve toplumsal travmatik olayların İslam dininin konuları ile bağlantısı kurulmuştur. İslam dininin önemli öğelerinden olan ‘*şehitlik*’ konusu vatan ve bayrak konuları ile birleştirilerek milliyetçilik ve din ilişkisi kurulmuştur. Diğer yandan çok daha eski geçmiş olayların anlatıları üzerinden yapılan dış ve iç düşmanlar söylemi yakın zamana ait değerlendirmelerde de yazılmıştır. Bu anlatılar aynı zamanda diğer anlatılarda yer alan görsellerden daha büyük ve çarpıcı görsellerle de birleştirilerek güçlü bir milliyetçi toplumsal imgelem yaratılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet dönemi şovenist anlatılarında olduğu gibi bu anlatıda da bilimsel bir üslup yerine övgü içeren ve kutsallaştıran bir üslup benimsenmiştir:

“Vatan, Türk milleti için önemli bir kavramdır. Dinimiz İslam da vatan toprağına, hürriyete, birliğe, beraberliğe büyük önem vermekte ve bunları

inancın yaşanmasında vazgeçilmez unsurlar olarak görmektedir. Milletimiz, tarihi boyunca hep bu değerler uğruna mücadele etmiş; vatanını ve özgürlüğünü hedef alan saldırılara cansiperane bir şekilde karşı koymuştur(...) Ancak ülkemize yönelik saldırılar sadece sınırlarımız dışından gelmemiştir. Bazen de dâhilde ortaya çıkan birtakım kişi, örgüt ve yapılar; kendi menfaatleri uğruna vatanımıza ihanet etmişlerdir. İradelerini ve akıllarını başkalarının emrine veren bu yapılar ve şahıslar, dış mihrakların maşası olarak ülkemizin aleyhinde faaliyet göstermişlerdir(...) Ancak aziz milletimiz, 15 Temmuz gecesinde Başkomutanımız ve Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın çağrısına uyarak tüm farklılıklarını bir tarafa bırakarak mücadeleye koşmuştur. İstiklalini ve istikbalini savunmak üzere “tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet” ilkeleri etrafında birleşen milletimiz, kendi gücünün ve iradesinin üstünde bir güç olmadığını tüm dünyaya göstermiştir”. (Tarih 9, 2018b: 188-189).

Bunun yanında görsel materyaller üzerinden milliyetçilik ve din olgusu birleştirilerek güçlü bir imge yaratılmaktadır. Bir numaralı görselde arka planda yer alan cami ile bayraklar ve kitleler aynı karede yer almaktadır. Söz konusu imgelerle müşterek değer, sembol ve bellek repertuarı oluşturulmakta, ortak kültürel miras ve kolektif bellek yaratılmaktadır (Smith, 1994: 35).

Görsel 3.4. Demokrasi ve Milli Birlik Günü (Tarih 9, 2018b: 189)

Tarih 9 kitabında olduğu gibi *Tarih 10* adlı kitapta da Osmanlı geçmiş anlatılarından bağımsız *15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü* adlı yazı yer almaktadır (Tarih

10, 2018c: 203-204). Birebir aynı görsel ve metnin yer aldığı bu anlatı, toplumsal belleğin devamını sağlayabilmesi için her kitabın sonuna yer verilmiştir. Bu metin, Assmann'ın tekrarlama teorisine uygun bir bakış açısıyla irdelendiğinde *Tarih 9* kitabında olduğu gibi *Tarih 10* kitabının da sonunda yer almasının nedeni kültürel belleğin tekrarlamalarla sürekli yeniden üretilmesidir. Farklı dönemlerin tarih ders kitaplarına yer verilerek tekrarlama yapılmakta ve ulus bilincinin kültürel bellekte yeniden üretilmesini sağlamaktadır (Assmann, 2018; 23).

15 Temmuz 2016 darbe anlatısı, etnik kimlikler üzerinden de aktarılmakta ve bunlar üzerinden ötekileştirme yapılmaktadır. Ermeni kimliğinin yanında diğer etnik gruplar hakkında yer anlatılarda da benzer ifadeler yer almaktadır (Tarih 11, 2018d: 110). *Ermeni Meselesi* adlı yazının ardından verilen *Şark Meselesi, Eğitim ve 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi* adlı yazıda azınlık olarak nitelendirilen etnik grupların 'Batılı güçlerden' yardım alarak 'eğitim faktörü' aracılığıyla misyonerlik faaliyetinde bulunarak devlete isyan için birey yetiştirdikleri lanse edilmektedir. Bunun yanında eğitim aracılığıyla 'terör faaliyetleri' gütmeye konusunda yakın dönemden 'FETÖ/PDY' (Fethullahçı Terör Örgütü/ Paralel Devlet Yapılanması) örneği verilerek geçmişle bir bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Ancak diğer yandan hem azınlık olarak nitelendirilen etnik grupların eğitim kurumları yakın dönemde yer alan illegal örgütlerle aynı şablon içerisinde hedef gösterilerek hem de batılı devletlerin politikaları 'dış güçler' bağlamında 'düşman' olarak gösterilerek toplumsal bellekte söz konusu gruplara ve ülkelere yönelik olumsuz nitelendirmeler inşa edilmektedir:

“İngiltere, Fransa, Rusya, Amerika, Almanya vd. devletler, Ortodoks, Katolik ve Protestan okullarını açıp azınlıkları denetime almaya çalıştı. Rum, Bulgar, Sırp, Ermeni vd. azınlıkların çocukları bu okullarda eğitim almaya başladılar. Bu okullardaki çocukların bazıları verilen eğitimler sonucunda geleceğin birer isyancısı olacaktı. Sonuçta Balkanlar ve Anadolu olmak üzere Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde azınlık isyanları dış kaynaklı eğitim faaliyetleri sonucunda boy göstermeye başladı. Batılı güçlerin, dışarıdan müdahale ederek ülkelerin siyasetine yön verme alışkanlığı başladı. Bunun için hedefledikleri ülkelere müdahale etmek için başka yöntemlere de başvurdular. Ülkelerin iç unsurlarını da birer maşa olarak kullanmaktan geri durmadılar(...) FETÖ/PDY terör örgütünün dış aktörlerin planları dâhilinde eğitim kurumlarını kullanarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin birlik ve bütünlüğüne kast etme girişimidir(...) FETÖ/PDY terör örgütü, ülkemizin birçok bölgesinde okullar ve eğitim kurumları açtı. Bu güçlerin denetimi ve teşviğiyle bu örgüt bünyesinde açılan eğitim kurumlarının sayısı hızla arttı. Bu okullardan mezun olanlar devletin önemli kademelerine yerleştirildi. Örgüt üyeleri, devlet içerisine sızarak kendisine gelen talimatlarla hareket etmeye başladı” (Tarih 11, 2018d: 110).

Bu kısımda azınlık grupların eğitim kurumları ile terör örgütleri arasında ilişki kurulmasının yanında önceki dönem ders kitaplarında olduğu gibi *15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi* isimli bir anlatı geliştirilmiştir. Ancak bu anlatı Cumhuriyet dönemi ders kitabında olduğu gibi farklı bir konu anlatıldığı esnada bellek tazeleyici olarak verilmiştir.

3.3. Tarihsel Anlatıların Dönüşümü Üzerine

İnsanlık tarihi, dil yetisini keşfetmesinden bu yana çeşitli *anlatı* ürünleri ortaya koymuştur. Bu anlatılar serüveni geçmişi, şimdiki ve geleceği anlatarak hala devam etmektedir. Her ne kadar teknolojinin ve beraberinde kitle iletişim araçlarının sağladığı yapay bellekler çoğalsa da insanlık anlatıdan vazgeçememektedir (Çağlar, 2018: 15). Anlatının dönüşümü belleğin aktarımı sürecinde zamansal ve kültürel değişkenlerin devreye girmesinden kaynaklanabileceği gibi yazı türlerinin okur kitleleri ile olan ilişkilerinde de yaşanabilmektedir. Anlatının değişme ve dönüşme durumu, esasen anlatının kendisinden çok insan iletişiminin zamana, mekâna ve kültüre göre değişkenlik göstermesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bir anlatı olarak roman dahi, ideolojik kaygılarla kasıtlı bir anlatı yaratarak tarihsel anlatıyı etkileyebileceği gibi toplumsal iletişim sürecinde birçok farklı dinamiğin etkisiyle beraber doğal sürecinde tarihsel anlatıyı dönüştürme yolunda etkileyebilir. Geçmiş algılama biçimlerinin, nesillerin ilerleyişi ile doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. Geçmiş değişmemesine rağmen, nesillerin geçmişi algılama, kabullenme ve yönlendirme arzuları zamanın içerisindeki değişkenlere bağlı olarak sürekli değişmekte ve bundan dolayı her jenerasyonun kendine ait bir geçmiş tasavvuru bulunmaktadır. Her kuşak kendi ilgi ve kaygıları doğrultusunda geçmişi yeniden incelemekte ve dönüştürmektedir. Geçmişe yönelik kuşakların göstermiş olduğu bu farklılık içinde yaşanan zamanın insanlarda uyandırdığı istek, tutku ve gereksinimlerden kaynaklanmaktadır (Özbaran, 1994: 28).

Doğrudan siyasal iktidar yapılarının ortaya çıkardığı resmi anlatı, farklı dönemler içerisinde yapay süreçlerden geçerek dönüşüme uğrar. Çünkü her toplum, farklı anlarda, özellikle de kriz dönemlerinde büyük anlatılar geliştirirler (Fulford, 2017: 43). Bu durum, kitlesel eğitim gücünü elinde bulundurarak resmi anlatılar gerçekleştiren devlet için de geçerlidir. Konjonktürel zihinsel dönüşümlere bağlı olarak resmi anlatı sürekli kendini yeniler ve kitlesel eğitim aracılığıyla toplumsal iletişim bağı kurar.

Türkiye Cumhuriyeti'nin her alanında olduğu gibi özellikle eğitim politikalarının da orijiniinde yer alan Kemalist düşünce biçiminin tarih öğretimi merkeze alınarak bir resmi geçmiş anlatısı benimsenmiştir. Bu anlatı gerek modern çağın getirdiği dildeki dönüşüm, gerekse parti düzeyinde farklı iktidar yapılarının etkisiyle oluşsa da temelde ideolojik yapı aynı kalmaktadır. Her ne kadar bu etkenlere bağlı olarak, resmi anlatılarda farklı dönemlerde farklı söylemsel ifadeler kullanılsa da ana ideolojik kaygı statükonun devamının korunmasıdır.

Resmi anlatının dönüşümü, sadece bizzat iktidar tarafından gerçekleştirilen bir takım söylemsel değişiklikler haricinde, anlatıya yönelik dışarıdan gelen eleştiriler aracılığıyla da dönüşebilmektedir. Dışarıdan gelen eleştirilerin odak noktasında, iktidar yapılarının ideolojik etmenlerine dayanarak gerçekte uyuşmayan ve tatmin edici olmayan bir anlatı biçimi üretmelerinden kaynaklanmaktadır. Gerçekleştirilen eleştirilerin aktörleri genellikle entelektüel akademik camiada mikro tarih savunucularından oluşmaktadır. 1940'ların Fransa'sında bulunan Annales Okulu, tarihçilerin büyük anlatılar üzerine çalışmasından çok gündelik yaşamın detaylarından çıkan anlatılar üzerine çalışması gerektiğini savunan teorisiyle bu eleştirinin önemli aktörlerinden olmuştur (Fulford, 2017: 45).

Zamansal olarak bir kez daha yaşanılmayacak olan geçmişin bütün olaylarını, insanın geçmişi hatırlama ve bilme arzusundan yola çıkarak yazınsal hale getirmesi, geçmişin söylemsel bir kalıba dökülmesini engelleyemez. Bilme arzusu insanlığın en eski niteliklerindedir. Geçmiş öyküleyerek anlatı haline getirmek tıpkı bir çocuğun isteği olabileceği gibi toplumların da bu yönde arzuları vardır. Herhangi bir toplumun niteliklerini anlayabilmek için o toplumun köklerinde yatan anlatıları bilmek gerekmektedir (Fulford, 2017: 42). Diğer yandan söz konusu geçmişi yazınsal hale getirme işlemi, siyasal bir erk tarafından eğitim politikaları aracılığıyla kitlesel bir boyutta yapıldığı takdirde, oluşturulacak olan tarihsel söylemin geçmişi değiştirme işlevi daha da büyük bir nitelik kazanacaktır. Eğitim aracılığıyla kitlesellik kazanmış tarih anlatısı, etkileme gücüne paralel olarak toplumsal belleği de etkileyecektir. Siyasal iktidar yapılarının bütünü olan devletin, ideolojik etmenlere bağımlı olarak ürettiği tarih anlatıları geçmişi ve toplumsal belleği yeniden inşa etme sürecinde, geçmişin tanıklıklarını üstlenen toplumlar farklı bir anlatıya sahip oldukları için doğal olarak resmi anlatıya bir karşı koyma sürecine girişeceklerdir. Bu durumda zaman

içerisinde aynı geçmiş tasavvuru üzerinden farklı geçmiş anlatıları ortaya çıkabilecektir. Anlatının bu denli dönüşüme uğrayabilme potansiyelinin taşınmasının sebeplerinden biri devlet-toplum denkleminde kimi grupların söz konusu anlatıyı benimsemesinden veya benimsememesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu denklem içerisinde yer alan toplumsal bellek anlatıları, resmi tarih anlatısına yakın olduğu oranda sayısal olarak değişkenlik gösterebilir.

Cumhuriyet döneminde yayınlanan tarih ders kitaplarındaki anlatılarda salt bilimsel anlatı üslubu yerine, genelde milliyetçi ve edebi benzetmelerle dolu bir dil benimsenmiştir. İnşa edilen bu geçmiş anlatılarındaki temel amaç toplumsal olarak tarihi bir övünç kaynağı haline getirmek ve kolektif bellekte güçlü bir geçmiş anlatısı izi bırakmaktır. Zamansal olarak tekrarı mümkün olmayan geçmiş olaylarda ders kitaplarının rolü, belirli bir çerçevede resmi geçmiş anlatısı inşa ederek ulus inşa etme sürecine katkıda bulunmaktadır. “Bundan yedi asır evveline kadar en az 9000 yıl, kâh önünde durulmaz yıkıcı ve yutucu seller, kâh kumlar altın da gizli sular gibi yürüyen büyük Türk göçleri ve akınları muhaceret ve temdin faaliyetine devam etmişlerdir.” (Tarih 1, 1931a: 27). “O zamana kadar bilmedikleri silahlıkları, şarkta, Türklerden görüp öğrendiler. Avrupalılar, büyük icatlardan olan pusulayı, kâğıdı ve top barutunu da şarkta Türklerden öğrendiler.” (Tarih 2, 1931b: 229).

Son eğitim öğretim yılı ders kitaplarında ise Cumhuriyet döneminin aksine ilkçağ ile ilgili anlatılarda milliyetçi paradigmaya yer verilmemiştir. Cumhuriyet dönemi ders kitaplarında tarih öncesi devirler ile ilgili anlatılarda henüz ulus bilinci oluşmamasına rağmen Türklük vurguları yapıldığı halde son eğitim öğretim yılı kitaplarında tarih öncesi dönemlerde etnik vurgu öne çıkarılarak Türklük anlatıları görülmemektedir (Tarih 9, 2018b: 29-33). Bu açıdan bakıldığında Cumhuriyet döneminden 2018 yılına gelindiğinde önemli bir anlatı dönüşümü yaşandığı görülmektedir.

Tarihin en eski devirlerinden beri Anadolu, Mısır ve Ortadoğu gibi önemli yerlerin ‘aslında’ Türklerin olduğu, ancak bazı tarihçilerin kasıtlı olarak yazmadığı ifade edilen ders kitabında, söz konusu bu eksikliğin bizzat Türkler tarafından yapılması gerektiği yazılmaktadır. Buradaki amaç; Türk tarih yazımının, bilimin evrensel ilkeleri çerçevesinde yapılması gerektiğinden çok milli bir görev olması gerektiği şeklinde bir anlayış hâkimdir:

“Mısır’a giden Türkler yerleşmek için Nil’in boş buldukları deltasını seçtiler. İlk Mısır medeniyetini kuranların Asya’dan geldikleri, Mısır’ın kadim tarihi ile uğraşan âlimlerin çoğu tarafından kabul edilmiş bir keyfiyettir. Nil vadisinde Yontma Taş Devrinden birdenbire Maden Devrine intikal edilmiş olması, iki devrin arasında bulunması lazım gelen mutavassıt sanatların Mısırda görülmeşi, Suriye’deki bazı mağaralarda bulunmuş en eski eserler ve nihayet antropoloji tetkiklerinin ortaya koyduğu neticeler buna delildir. Âlimlerin bu hakikat için de, açıkça söylemeyerek eksik bıraktıkları nokta, Orta Asya’dan, Altaylardan gelmiş olanların Türk camiası mensuplarından başkası olamayacağıdır. Bu eksik noktayı tamamlamak vazifesi, şüphesiz, herkesten evvel Türklere düşer.” (Tarih 1, 1931a: 30-31).

2018-2019 eğitim öğretim yılında yayınlanan tarih kitaplarında da ‘Türk Tarihi’ orijinli bir anlatı benimsenmesinin yanında pasif de olsa farklı etnik grupların da adı geçmektedir. Cumhuriyet döneminin ulusçuluk politikalarına paralel olarak salt Türk ve Türklük anlatıları yer alırken son eğitim öğretim yılı ders kitaplarında *Kürt*, *Ermeni* gibi farklı etnik grupların isimleri geçmektedir (Tarih 9, 2018b: 182, Tarih 11, 2018d: 161). Dolayısıyla cumhuriyet döneminin eğitim politikaları aracılığıyla toplumsal bellekte salt Türklük kimliği inşa edilirken, son dönem ders kitaplarında bu düşünce devam etmekle birlikte pasif olarak farklı etnik grupların varlığı kabullenilmekte ve kolektif belleği olumlu anlamda çoğulcu bir biçime dönüştürmektedir.

Son eğitim öğretim yılı ders kitaplarında bilimsel niteliklere uygun bir üslup benimsenmiştir. Bundan dolayı tarih öncesi devirlerle ilgili anlatılarda cumhuriyet dönemine benzer bir ödev görevlendirme gibi bir üslup benimsenmemiş ve toplumsal bellekte ulusal değer açısından bir önem atfedilmemiştir. Bunun yanında bilimsel çalışmalar sonucunda yeni gelişmelere bağlı olarak Cumhuriyet dönemine nazaran daha detaylı bilgiler kitaplarda yer edinmiştir (Tarih 9, 2018b: 35-40).

Cumhuriyet döneminde öğretilen tarih ders kitaplarında dikkat çeken bir nokta ise terminolojinin henüz tam anlamıyla oluşmadığıdır. Osmanlı tarih yazımından farklı bir tarih yazımı ortaya koymanın amaçlandığı bu dönemde terim ve kavramları Türkçeleştirme kaygısı güdülmüştür. Ancak henüz kurulan yeni rejimin doğal olarak sosyal bilimlerle ilgili çalışmaları da başlangıç seviyesindedir. Bundan ötürü son dönem tarih ders kitaplarına kanıksanan terim ve kavramlara göre farklı ifadeler kullanılmıştır. Örneğin Homeros, İlyada ve Odysseia için Tarih 1 ders kitabında ‘Omer’, ‘İliyada’ ve ‘Odise’ ifadesi kullanılmıştır (Tarih 1, 1931a: 205). Bir başka bölümde yer alan anlatıda ise modern terminolojide ‘sanat’ olarak yazılan kavram bu

dönemde *'san'at* olarak yazılmıştır: "...Mimaride, heykel tıraşlıkta resimde hülasa bütün sanatlarda büyük inkişaf olmuştu." (Tarih 1, 1931a: 231). Bir başka örnekte de modern Türkçe'de *'stil* olarak yazılan kelime bu dönemde Türkçe'ye yeni girmesinden ötürü *'istil* olarak yazılmıştır: "...İyonik istili ise, daha ziyade kadın vasfındadır. Hakikaten latif ve zarif bir surette süslüdür. Bu istilin vasfı, sütunun başlığıdır." (Tarih 1, 1931a: 232). Bir diğer örnekte ise modern literatürde *'Ortaçağ'* olarak tanımlanan tarihi zaman dilimi Cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarına *'Ortazamanlar'* olarak girmiştir (Tarih 2, 1931b: 1). Bir ulus ismi olarak modern literatürde *'Alman'* ifadesi, Cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarında *'Alaman'* olarak lanse edilmektedir (Tarih 2, 1931b: 1). Bir başka örnekte de Amerika Birleşik Devletleri *'Amerika Müttehit Devletleri'* olarak yazılmıştır (Tarih 4, 1931d: 2).

Kavram ve terimlerin Cumhuriyet dönemlerinde belirli sebeplerden ötürü modern Türkçe'de yer alan terminolojiden farklı bir şekilde kullanılması bir dönemin entelektüel, bilim ve tarih yazım dilini etkilemiştir. Bu durum kaçınılmaz olarak o dönemin içerisinde yer alan toplumun tarihi algılayış biçimlerini etkilediği gibi imgelem biçimlerini de etkide bulunmuştur.

Modern Türkçe dilinde argo sayılabilecek bazı kelimler de ders kitaplarındaki anlatılarda nitelik bildiren bir şekilde kullanılmıştır: "...Ecnebilere site hakkı ancak nadiren verilir ve bu da halk içtimasında verilecek karar ile olurdu. Bundan başka 'şerefsizliği' mucip bir mahkûmiyet gören Atinalı, vatandaşlık haklarını kaybedebilirdi." (Tarih 1, 1931a: 224). Gündelik dilin argo ifadelerinden sayılabilecek olan bu tarz ifadeler modern terminolojide kullanılmamaktadır. Benzer bir anlatı biçimi örneği olarak; "İstanbul zapt olundu, yağma edildi ve kısmen yakıldı. Birçok sanat eserleri hayvanca mahvedildi." (Tarih 2, 1931b: 228). Bir başka örnekte de "Her tarafta Helinosları sevenler (philhelenes) cemiyetleri teessüs etti; papazlardan, şairlerden, politikacılardan, askerlerden, mutaassıp veya ukala kadınlardan, serserilerden birçok adam, bu cemiyetlere dâhil oldu" (Tarih 3, 1931c: 101).

Kitaplarda yer alan geçmiş anlatılarında, toplumsal olarak milliyetçi ve şoven duyguları tetikleyecek ifadeler yer verilmiştir. Söz konusu ifadelerde; bilimsel tanımlamalardan uzak ve övgü içerici sıfatlar kullanılmıştır. "Hun orduları süvarilerden mürekkepti. Avrupa'da hayatları at sırtında geçen cesur Hunlardan mürekkep Türk süvari ordularına karşı çıkabilecek hiçbir millet yoktu. Avrupa

baştanbaşa korku ve dehşet içinde idi(...) Şark Germenleri büyük Türk kahramanlarından Attila'nın Hunları tarafından garba sürüldüler(...)" (Tarih 2, 1931b: 24, 32).

Anlatıda kullanılan bu üslup yoluyla, toplumsal bilinçte militarist kültür beslenerek yeniden üretilmiş olacaktır. Ayrıca bu sayede toplumsal bellekte, kitlesel eğitim aracılığıyla üretilen geçmiş anlatıları sayesinde bir 'öteki' belirlenerek milliyetçi ve şoven duygular geçmişi algılamada öncü rol oynayacaktır. Diğer yandan anlatılarda üslup açısından bilimsellikten uzak, 'biz' ve 'onlar' imgesi uyandıracak bir dil kullanılmıştır: "Filhakika ordularımız, kısmı küllisi ile Uşak'tan garba, İzmir'e doğru ilerleyerek rasgeldiği yerde düşmanı perişan ediyordu" (Tarih 4, 1931a: 119).

Son eğitim öğretim yılı ile cumhuriyet döneminde okutulan ders kitapları arasındaki ortak noktalardan biri de bazı anlatılara özellikle yer verilerek ulusal belleği tazeleyici bir faktör olarak görülmesidir. *Tarih 11* adlı ders kitabında *Ermeni Meselesi* başlıklı yazının ardından konu içerisinde bağlantı kurularak 15 Temmuz 2016 yılı sürecine bağlanması ile Cumhuriyet dönemi ders kitaplarından *Tarih 1* İlkçağ Türk tarihi anlatıldığı esnada konu içerisinde bağlantı kurularak Cumhuriyet dönemine bağlanması bunun en bariz örneğidir (Tarih 11, 2018d: 110, Tarih 1, 1931a: 40-41). Bu noktada farklı dönemlerde yazılan ders kitaplarındaki bu temel amaç söz konusu anekdotlarla belleği tazeleyici bir hatırlama eylemine koymaktır.

Resmi geçmiş anlatılarında ulusun bütün yönüyle güçlü ve değerli vasıflarını ortaya çıkarabilmek için çelişkili ve tarih metodolojisi açısından doğruluğu kesin olmayan bazı anlatılara yer verilmiştir. Bu anlatılardaki amaç; bazı yönlerden askerlik vasıflarının Türklüğün öz vasıflarından ve önemli yeteneklerinden biri olduğu bilinci aktarılmaya çalışılırken bazı yönlerden de diğer uluslara göre daha çok insani duygulara sahip olduğu ifadeleri yer almaktadır:

"...süvari alaylarımı üzerinize gönderir isem, yalnız kamçıların sesi sizi tarumar etmek için kâfi gelecektir. Eğer mukavemet göstermek isterseniz, karıncalar gibi süvarilerimin ayakları altında ezilecek, mahvolacaksınız(...) Tukyular çok cengâver olmakla beraber, çok ta insaniyetli idiler. Mesela Asurilerin ve sair bazı cengâver milletlerin zafer kitabelerinde göze çarpan "Kan dökmek ve çok adam öldürmek zevki" Türk kitabelerinde asla mevcut değildi." (Tarih 2, 1931b: 49, 51).

Son eğitim öğretim yılı ders kitaplarında da Atatürk anlatısı üzerinden insani bir görüntü çizilmiştir. Bu anlatılarda, Mustafa Kemal Atatürk'ün lider ve başarılarından

söz edilirken aynı zamanda insani yönlerine vurgu yapılarak mütevazı bir profil ortaya koyulmaktadır:

“...milletvekillerinden Refik Bey (Refik Koraltan) Atatürk’e hitaben: “Her şeyi yapan sensin, bütün varlığımızı sana borçluyuz; sen olmasaydın, başka hiçkimse, hiçbir şey yapamazdı. Allah seni başımızdan eksik etmesin...” dedi. Atatürk’ün neşesi kaçmış bunalmaya başlamıştı, bahsi kapatmak istedi: “Beyefendi bütün yapılanlar, herkesten önce büyük Türk milletinin eseridir; onun başında bulunmak bahtiyarlığına ermiş bulunan bizler ise ancak onun şuurlu fedakârlığı sayesinde fikir ve iman birliği içinde ortak vazife görmüş, öylece başarı kazanmış insanlarız. Hakikat bundan ibarettir.” (İnkılap, 2018e: 100).

İnsani yönlere yapılan vurgular yalnızca lider odaklı olmayıp Atatürk üzerinden inşa edilmemektedir. Militarizmin toplumsal bellekte içselleştirilmesi açısından savaş ve askerlik konularının etrafında da yapılmaktadır. Kore Savaşı esnasında Türk bir asker ve Koreli bir çocuk arasındaki yaşananların anlatısı ile Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında Türk bir hemşire ve Rum çocuğu arasındaki yaşananların anlatısı bu duruma örnektir (İnkılap, 2018e: 193, 208).

Terminolojinin yetersizliğinin yanında modern literatürde yazılan bazı kavram ve terimler Cumhuriyet döneminde farklı biçimlerde yazılmıştır. Bu farklılık bazı yerlerde büyük harfle başlaması gereken kelimeler küçük harflerle yazılırken, bazı yerlerde de bir takım kelimeler ‘konuşma dilinde’ yazılmıştır. Ayrıca dönemin entelektüel ve yazım diline uygu olarak henüz Türkçeleştirme politikası başlamadığından ötürü yoğun bir Osmanlıca kelimeler görülmektedir. “Böyle bir idarenin ahaliyi gayrimemnun bırakmaması ve bin netice birçok karışıklıkları, iğtişâları tevlit etmemesi gayrikabildir.” (Tarih 3, 1931c: 83).

“Hakem kazandığı son zaferlerden sora, memlekette huzur ve sükûnu temin için Asturiye ve frank krallarıyla sulh müzakeresine başladı. Memleket için faydalı bir musalaha akdetti(...) Bilhassa 1303 tenberi İlhanlılar Anadolu’yu doğrudan doğruya kendilerine tabi bir vilayet gibi bir vali umumi ile idare ediyorlardı. Mamafih İlhanlıların nüfuzu daha ziyade Orta ve Şarki Anadolu’da kuvvetliydi(...) Abdürrahman, bu vakada methaldar olan Hristiyanları muhakeme ve tecziye etmek için, Hristiyanlardan mürekkep bir heyet teşkil etti.” (Tarih 2, 1931b: 171, 173, 271).

Cumhuriyet döneminin güçlü devlet ve güçlü toplum kurma tahayyülüne paralel olarak geliştirilen geçmiş anlatılarında, siyasal ve toplumsal olarak geçmişten bu yana çok güçlü olma vurguları yapılmaktadır. Bu politika sayesinde toplumun geçmiş tasavvuru ders kitaplarında yer alan anlatılar sayesinde militarist ve milliyetçi bir

düşünceyle bütünleşecektir. Söz konusu düşüncelerin oluşmasında anlatılarda tercih edilen kelimelerin önemi çok büyüktür. Örneğin Haçlı Seferleri bölümünde seferlerin düzenlenmesinin gerekçelerinden birinin “*Türklerden korku*” olduğu ifade edilmektedir (Tarih 2, 1931b: 225). Örnek anlatıdaki tercih edilen kelime, geçmiş tasavvurunda şoven ve milliyetçi bir imgelemi yaratacak olan bir kelimedir. Çünkü anlatının biçimi ve söylemi bellekteki imgelemi ve açığa çıkacak olan duyguları etkileyecek potansiyele sahiptir.

Batı dünyasının tarih yazımının da eleştirildiği Osmanlı anlatıları bölümünde, batının Antik Yunan ve Roma dönemini kültürel ve medeniyet açısından gelişmiş olarak gösterirken, Osmanlıyı ve Türkleri barbar olarak nitelediklerini ifade etmektedir:

“...Hâsılı okuryazar garplıların çoğu kadim Yunan muhip ve hürmetkârı idi. XIX. Asır başında kendilerini Yunanlı veya Rum diyenlerin Yunan ve Roma’ya nispeti, aynı memleketlerde yaşamaktan ibaret iken, Türklere ve Müslümanlara husumetle meşbu Hristiyan garplılar, bu ihtilalci Rumları Eflatun ve Aristoların, Homer ve Demostenlerin ahfadı, Osmanlıları ise barbarların bakayası gibi gösterdiler ve bütün garbi ve merkezi Avrupa’da ihtilalciler lehine heyecanlı bir teveccüh ve muhabbet cereyanı hâsıl oldu.” (Tarih 3, 1931c: 101).

Balkanlarda başlayan ulusçuluk hareketlerine atfen ifade edilen bu anlatılarda yapılan ulusçuluk hareketlerinin batılı devletlerin kışkırtması sonucu olan ve isyan eden bazı halkların aslında özlerinde Türk oldukları vurgulanmaktadır (Tarih 3, 1931c: 131).

Dönüşümün en yoğun olarak görüldüğü alan ise geç Osmanlı dönemi ile ilgili anlatılarda görülmektedir. Cumhuriyet döneminde okutulan ders kitaplarındaki anlatılarında geç Osmanlı dönemi için olumsuz bir izlenim yaratılırken son dönem ders kitaplarında daha çok olumlu yönlere vurgu yapılmıştır. Özellikle 2. Abdülhamit dönemini aktaran anlatılarda bu dönüşüm görülmektedir. Cumhuriyet döneminde yayınlanan *Tarih 3* adlı ders kitabında 2. Abdülhamit dönemi için “Abdülhamit devrinin keyfi, muvaffakiyetsiz, *şerefsiz ve sıkıcı idaresi* Osmanlı Müslümanlarının bir kısım genç münevverlerini, muhalefete sevk etmiştir” (Tarih 3, 1931c: 140) ifadeleri yer alırken son dönem ders kitaplarında bu gibi argo ifadeler yer almamaktadır. *Tarih 11* adlı 2018 yılında müfredata giren ders kitabında 2. Abdülhamit için “II. Abdülhamit’in en büyük projelerinden biri de Bağdat Demir Yolu’nun yapılmasıydı. Bu hattın yapımını Almanlara veren II. Abdülhamit bu hat sayesinde İngiltere ve Rusya’yı telaşa ve korkuya sürükledi(...) II. Abdülhamit’in demir yolları projesi Avrupa devletlerini karşı karşıya getirmiş oldu.” (Tarih 11,

2018d: 146) ifadeleri kullanılarak güçlü bir portre çizilmiştir. Bu açıdan bakıldığında cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarında kolektif belleği inşada geç Osmanlı dönemi ve özelde 2. Abdülhamit dönemi için olumsuz nitelikte bir anlayış hâkimken, son dönem ders kitaplarında farklı bir kolektif bellek inşa sürecine girilmiştir.

2. Abdülhamit ile ilgili yer alan anlatılarda sert bir politika ile ülkeyi idare ettiği ve bunun Osmanlı Devleti’ni ayakta tutmak için yaptığı, dönemin siyasal ve toplumsal şartların mecbur kıldığı bir durum olarak ifade edilmektedir. Ancak bu anlatılar cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarında olduğu gibi sert ve eleştirel bir dil yerine daha ‘bilimsel’ ve olumsuz nitelermelerden kaçınan bir üslup ile yazılmıştır:

“II. Abdülhamit’in Meclis-i Mebusan’ı kapatıp anayasayı rafa kaldırması Osmanlı aydınlarının tepki gösterip muhalefet etmelerine neden oldu. Osmanlı Devleti’ni ayakta tutmak için otoriter bir rejim uygulayan II. Abdülhamit’e karşı olan muhalefet gün geçtikçe büyüdü. Osmanlı Devleti’nde aydınların büyük bir kısmı, gayrimüslimlerin tamamı ve Türk olmayan Müslümanların önemli bir kısmı, II. Abdülhamit’in tahtan indirilmesini ve Meşrutiyet’in ilanını istiyordu ancak Osmanlı Devleti’nin siyasal ve sosyal bütünlüğünü Türklerden başka samimi bir şekilde isteyen hiçbir devlet veya topluluk bulunmamaktaydı. Rumeli’deki ayaklanmalar ve Anadolu’daki Ermeni ayaklanmaları bunun en belirgin göstergeleriydi” (Tarih 11, 2018d: 160).

Ders kitaplarında yaşanan bazı dönüşümler de ideolojiler ile ilgili anlatılarda görülmektedir. Cumhuriyet dönemi ders kitaplarında Türk milliyetçiliği dışındaki siyasal düşünce akımları olumsuz bir dille anlatılmaktadır. Cumhuriyet dönemi *Tarih 3* ders kitabında Osmanlılık düşüncesi, farklı etnik unsurları tek bir potada eritmeyi başaramaması, aksine farklı milliyetçilikleri doğurmasından dolayı eleştirilmiştir. Osmanlılık ve İslamcılık fikrinin aşılana çalışıldığı dönemde Türkçülük fikrinin engellenmeye çalışıldığı ve bunun 2. Abdülhamit tarafından kasıtlı olarak gerçekleştirildiği sert bir dille ifade edilmektedir. “Abdülhamit, islamı birleştirmek hülyasına dalmış olduğundan siyasal değil edebi ve ilmi sahalarda bile Türklükten ve Türkçülükten bahsedene buğzederdi; Türk tarihine, türk lisaniyatına ait bahislerin bile yazılıp neşrolunmasını menetmişti” (Tarih 3, 1931c: 146).

Yakın dönem ders kitaplarında ise salt başlıklar halinde verilerek cumhuriyet dönemi ders kitaplarında olduğu gibi yoğun bir övgü veya yergi bulunmamaktadır (Tarih 11, 2018d: 163-165). İmparatorluğun son dönemlerindeki Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi önemli düşünce akımları, kitapların yazıldığı döneme göre farklı

yorumlanmaktadır. Daha önce tehlikeli görülen bazı düşüncelerle zamanın ruhuna göre barışılması kitaplardaki anlatılara da yansımaktadır.

Cumhuriyet ders kitapları ile son eğitim öğretim yılı ders kitaplarındaki anlatıların diğer bir ortak özelliği lider orijinli olmasıdır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren yaşanan geçmiş olaylar ile sonrasında gerçekleşen rejim değişikliği ve inkılaplar, Atatürk çerçevesinde anlatılmaktadır. Diğer yandan karşı bir toplumsal bellek oluşturmak amacıyla yakın geçmişin anlatıldığı ders kitaplarında Recep Tayyip Erdoğan üzerinden bir başka lider kültü oluşturulmaktadır. Özellikle 15 Temmuz 2016 sürecinin yer aldığı anlatılarda ve dış politika anlatılarında açıkça görülmektedir. Recep Tayyip Erdoğan'ın Birleşmiş Milletler'de dile getirdiği “dünya beşten büyüktür” söylemi ile Davos Zirvesi'nde yaptığı çıkışı gösteren fotoğraflar liderlik kültürünü beslemektedir (Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, 2018a: 79, 237). Temel amaç; anlatılarda Recep Tayyip Erdoğan ve Mustafa Kemal Atatürk arasında bir analogi kurularak ikinci ikon yaratılmakta ve yakın dönemin toplumsal belleği başka bir lider üzerinden inşa edilmektedir.

Görsel 3.5. Davos Zirvesi'nde T.C. Başbakanı R. Tayyip Erdoğan'ın İsrail'e gösterdiği tepki (Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, 2018a: 237)

Görsel 3.6. "Dünya beşten büyüktür" (Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, 2018a: 79)

Görsel materyaller, anlatıların hem akılda belirli imge oluşturmak hem de bu imgeler sayesinde devlet paradigmasının belirlediği bir toplumsal ve kültürel bellek oluşacaktır. Atatürk İnkılaplarının anlatıldığı bölümde, inkılapların önemi vurgulanmakta ve söz konusu inkılapların eşsiz olduğunu gösteren bir fotoğraf bulunmakta ve bu niteleme sebebiyle rejimin sorgulanmasının yolu da kapatılmaktadır (İnkılap, 2018e: 100).

Görsel 3.7. Eğitimde Türk İnkılabı (İnkılap, 2018e: 100)

	Erken Cumhuriyet Dönemi Ders Kitapları	Yakın Dönem (2018-19) Ders Kitapları
Dil	Kullanılan dilde bugüne nazaran eski ve sert ifadeler yer almaktadır.	Bugünün Türkçesine uygun ve anlatılardaki ifadelerde tarih yazımına uygun bir dil yer almaktadır.
Bilimsellik	Anlatıların kaynakları çoğunlukla belirtilmemiş ve ihtimal içeren ifadeler yer almaktadır.	Anlatılar, belli bir kaynak listesine göre aktarılmıştır.
Sosyal Ögeler	Yoğun liderlik kültürü, milliyetçilik, militarizm, rejim ve devlet övgüsü yer almaktadır.	Geçmişe göre daha uygun bir dille de olsa milliyetçi ve lider kültürünü aktaran sosyal öğeler verilmiştir.
Ek Anlatılar	Anlatıları kolektif bellekte pekiştirecek ek anlatılara (öykü, anı vb.) az yer verilmiştir.	Konuyu pekiştirecek ve genelde övgü ve kutsallaştırma içeren ek anlatılara çokça yer verilmiştir.
Görsel Destekleme	Dönemin koşullarından dolayı kitaplarda görsel materyallere çok az yer verilmiştir.	Anlatıyı bellekte kalıcı hale getirmek amacıyla sıkça görsel materyaller kullanılmıştır

Tablo 3.4.Tarih Ders Kitaplarındaki Değişim ve Dönüşümlerin Genel Görünümü

4. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Tarih ders kitapları aracılığıyla kültürel ve toplumsal belleğin nasıl inşa edildiği ve farklı dönemlerde çıkan tarih ders kitaplarının karşılaştırılarak anlatılardaki dönüşümün incelendiği bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerine dayanılarak analiz yapılmıştır. Çalışmada kullanılan araştırma yöntemi eleştirel söylem analizidir. Bu yöntemin kullanılmasındaki gerekçe söylemin dayandığı düşünsel yapıyı ortaya çıkarmasıdır. Bu yolla anlatılar farklı dönemler üzerinden karşılaştırılırken ideolojik değişimin söyleme nasıl yansıdığına bakılmıştır. Çalışmada incelemeye alınan tema kategorileri köken anlatıları, İslamiyet'e ilişkin anlatılar, Osmanlı dönemine ilişkin anlatılar, cumhuriyet dönemine ilişkin anlatılar ve son olarak darbelere ilişkin anlatılar olarak kategorize edilmiştir. Belirlenen bu kategoriler, Türkiye'nin Osmanlı devleti tecrübesinden sonra Cumhuriyet rejimine geçişi ve resmi geçmiş anlatısında farklı düşüncelere sahip toplum kesimlerinin bellek oluşturma çabasında belirleyici kategorilerdir. Tezin örneklem grubu; 1931 yılında basılmış ve dolayına sokulmuş kitaplar ile 2018 yılında basılmış ve dolayına sokulmuş kitaplar olarak belirlenmiştir.

Çalışmada elde edilen analiz sonuçlarına göre; tarih ders kitaplarındaki geçmiş anlatılarının tematik ve söylemsel olarak dönüşüm geçirdikleri görülmüştür. Erken cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarında yer verilen geçmiş anlatıları bütünüyle milliyetçi bir perspektifte yazılmıştır. Bunun yanında incelenen yakın döneme ait ders kitaplarında yer alan geçmiş anlatıları nitelik açısından cumhuriyet döneminden daha akademik bir dil ile yazılmıştır. Fakat erken cumhuriyet dönemi anlatım biçimi kadar olmamakla beraber yakın dönem ders kitapları da ulus-devlet biçiminin ön gördüğü milliyetçi bir perspektifte yazılmıştır. Bu da dolayısıyla kolektif belleğin geçmiş ile ilgili imgelemi milliyetçi bir paradigma üzerine inşa edilmesine ve bu doğrultuda yeniden üretilmesine yol açmaktadır. Gerek Maurice Halbwachs'ın ortaya koyduğu Kolektif Bellek kavramı, gerekse Jan Assmann'ın Kültürel Bellek kavramı açısından irdelenen farklı dönemlerde yazılan ders kitapları arasında belli bir söylem ve tema çerçevesinde yazıldığı için bir devamlılık görülmektedir.

Her iki dönemin ders kitaplarındaki geçmiş anlatıları lider odaklı ilerlemektedir. Mustafa Kemal Atatürk merkezinde aktarılan anlatılarda ikonlaştırma ve liderlik kültürünün yeniden üretildiği görülmüştür. Söz konusu liderlik kültürü, kriz dönemlerinde ortaya çıkan kurtarıcı ve şükran duyulması gereken kişi olarak karakterize edilerek

kutsallaştırılmaktadır. Ancak bunun yanında yakın dönem ders kitaplarında aktarılan yakın geçmiş anlatılarında ve resimlerinde Atatürk anlatıları kadar olmamakla beraber Recep Tayyip Erdoğan üzerinden bir başka kolektif bellek oluşturulduğu görülmüştür. Diğer yandan son eğitim öğretim yılı ders kitaplarında da Mustafa Kemal Atatürk orijinal anlatılar yer almakta ve bu anlatılar cumhuriyet dönemi ders kitaplarına nazaran görece daha objektif bir dil ile aktarılmaktadır. Bu anlamda yakın dönem ders kitaplarına bakıldığında tamamen olmamakla beraber bazı konularda ideolojik farklılaşma, kutsalların değişmesi, anlatının ve mitleştirilmenin dönüşümü gibi noktalar görülmektedir. Ancak her iki dönemin tarih ders kitapları da ulus-devletin perspektifi doğrultusunda yazılmış ve rejimin Kemalist ideolojisini besleyerek statükoyu yeniden üretmektedir.

Ders kitaplarının yazılmasında etkili olan dilin kullanım sebeplerinin dönemsel koşullar ve farklı iktidar politikaları olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Her iki dönemde de yaşanan bu siyasal farklılaşma, ders kitaplarına dışsal bir faktör olarak etki etmiştir. Laiklik ve Cumhuriyetçilik gibi farklı bir düşünce üzerine inşa edilen yeni rejim, modern yurttaşlar yaratabilmek için öncülü olan Osmanlı Devleti'nin siyasal kültürünü reddeden bir politika uygulamıştır. Bundan dolayı cumhuriyet döneminde yazınsal hale getirilen tarih ders kitaplarında Osmanlı Devleti anlatılarının ciddi bir eleştiriye, hatta olumsuzlamaya ve yergiye tabi tutulduğu görülmüştür. Özellikle geç Osmanlı dönemine ilişkin anlatılarda bu yerme açıkça görülmektedir. Fakat bunun yanında Türk milliyetçiliği üst perspektifiyle Osmanlı ve daha eski geçmiş olaylarda gerçekleştirilmiş bazı zaferlerin anlatıları ulusçu bir dille yazılarak dönemin yurttaş inşasında sadece başarılarla gurur duyulması ve yenilgilerin ise unutulması fikrini telkin eden bir dil geliştirildiği görülmüştür. Buna rağmen incelenen yakın dönem ders kitaplarında Osmanlı Devleti'nin yerilmediği, aksine cumhuriyet dönemi ders kitaplarına nazaran geç Osmanlı döneminin olumlu yönlerine dikkat çekildiği ve çok daha geniş bir yazınsal alan verildiği görülmüştür. Bu da yine dışsal bir faktör olarak incelenen yakın dönem ders kitaplarının yazıldığı dönemin iktidarının tarih yazım politikalarından kaynaklanmaktadır.

Kitapların benzeşim noktalarından biri de bazı geçmiş anlatılarında 'tehdit' ve 'beka kaygısı' algılarına devam edildiği görülmüştür. Hem erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarında hem de yakın dönem ders kitaplarında görülen bu anlayış, aynı geçmişin

farklı anlatıları üzerinden toplumsal bellekte ortak bir bağlantı yaratmaktadır. Örneğin Kurtuluş Savaşı ve akabinde Cumhuriyet rejiminin ilanının verildiği anlatılarda sürekli bir iç ve dış tehdidin olduğu, ayrıca yeni kurulan rejiminin bu tehditlerden dolayı ayakta kalma savaşı vermesinden dolayı beka kaygısının olduğu anlatılmıştır. Yakın dönem ders kitaplarında da aynı anlatım biçimi ve ideolojik anlayış görülmektedir. Özellikle Gezi Parkı ve 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi anlatılarında yaşanan süreçle ilgili olarak iç ve dış tehdidin devam ettiği, bundan dolayı da devletin bu tehditlere karşı yıkılma tehlikesi yaşamasından dolayı beka kaygısı olduğu vurgulanmıştır. Görüldüğü üzere yakın ve uzak geçmiş anlatılarında devletin aynı milliyetçi paradigması tarih yazımında devam etmekte ve doğal olarak ulusun kültürel ve toplumsal belleğinde nesiller arasında bir iletişim imkânı sağladığı ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akarsu, B. (1979). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akşin, S. (1994). “Tarih Öğretimimizde Temel Paradigma Sorunu”, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu*, (1. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Alaca, E. (2017). Cumhuriyet Dönemi Ortaokul Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 49-65.
- Alğan, B. (2014). *Ortaöğretim Okullarında Uygulanan Ritüellere İlişkin Öğrenci Görüşleri: Ankara İli Mamak İlçesinde Bir Anadolu Lisesi Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Anderson, B. (2017). *Hayali Cemaatler*. (Çev. İ. Savaşır). (Eserin orijinali 1983 yılında yayınlandı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Apple, M. W. (2006). *Eğitim ve İktidar*, (Çev. E. Bulut). (Eserin orijinali 1982 yılında yayınlandı). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Assmann, J. (2018). *Kültürel Bellek*. (Çev. A. Tekin). (Eserin orijinali 1992 yılında yayınlandı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aydın, S. (2000). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. (2. Baskı). İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Babinger, F. (2003). *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*. (Çev. D. Körpe). (Eserin orijinali 1959 yılında yayınlandı). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Barash, J. A. (2007). Belleğin Kaynakları. *Cogito*, 50, 11- 22.
- Bein, A. (2013). *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Failleri ve Geleneğin Muhafızları*. (Çev. B. Üçpınar). (Eserin orijinali 2011 yılında yayınlandı). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bensussan, G. ve Labica, G. (Hazırlayanlar). (2016). *Marksizm Sözlüğü*, (Çev. V. Yalçintoklu). (1. Baskı). (Eserin orijinali 1982 yılında yayınlandı). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Boykoy, S. (2011). Türkiye’de 1939-1945 Yıllarında Tarih Öğretim Programları ve Tarih Ders Kitaplarının İncelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 157-181.
- Canetti, E. (2006). *Kitle ve İktidar*. (Çev. G. Aygen). (Eserin orijinali 1960 yılında yayınlandı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cangöz, B. (2005). Geçmişten Günümüze Belleği Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlara Kısa Bir Bakış. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1), 51-62.
- Carr, E. H. (2002). *Tarih Nedir*. (Çev. M. Gizem Gürtürk). (Eserin orijinali 1961 yılında yayınlandı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cassier, E. (1984). *Devlet Efsanesi*. (Çev. N. Arat). (Eserin orijinali 1946 yılında yayınlandı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. (3. Baskı). İstanbul: Paradigma Yayınları.

- Connerton, P. (2018). *Modernite Nasıl Unutturur*. (Çev. K. Kelebekoğlu). (Eserin orijinali 2009 yılında yayınlandı). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Çağlar, M. N. (2018). “Belleğin Politik Söylem Uzamı Olarak İnşası: 1453 “Fetih” Kamyonunun “Ruh” Gösterisi”. (Der. N. Gürkan-Pazarıcı). *Kültürel Belleğe Yolculuk*. (1. Baskı). Ankara: Epos Yayınları.
- Çelik, H. ve Ekşi, H. (2008). Söylem Analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, (27), 99-117.
- Çelik, N. B. (2009). Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem. (Edt: T. Bora ve M. Gültekingil). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*. Altıncı Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çoban, A. E. (2010). *Kutsal ve Siyasal, Siyasal ve Kutsal*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Delannoi, G. (1998). Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz. (Haz: J. Leca). *Uluslar ve Milliyetçilik*. (Çev. S. İdemen). (1. Baskı). (Eserin orijinali 1995 yılında yayınlandı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Demir, S. (2012). Kültürel Bellek, Gelenek ve Halkbilimi Müzeleri. *Milli Folklor*, 24(95), 184-193.
- Doyuran, L. (2018). *Kolektif Belleğin İnşası*. (1. Baskı). İstanbul: Cinius Yayınları.
- Draaisma, D. (2014). *Bellek Metaforları*. (Çev. G. Koca). (Eserin orijinali 1995 yılında yayınlandı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Düzgüt, S. A. (2011). Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerine Postyapısalcı Yaklaşım: Almanya Örneğinde Dış Politika ve Söylem Analizi. *Uluslararası İlişkiler*, 8(29), 49-70.
- Ergil, D. (1983). *İdeoloji ve Milliyetçilik*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ersanlı-Behar, B. (1996). *İktidar ve Tarih*. (2. Baskı). İstanbul: Afa Yayınları.
- Ferrer, F. (2014). *Özgür Eğitim: Modern Okulun Kökenleri*. (Çev. H. Şahin). (Eserin orijinali 1912 yılında yayınlandı). İstanbul: Pales Yayıncılık.
- Frolov, İ. (1991). *Felsefe Sözlüğü*. (Çev. A. Çalışlar). (Eserin orijinali 1984 yılında yayınlandı). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Fulford, R. (2017). *Anlatının Gücü: Kitle Kültürü Çağında Hikayecilik*, (Çev. E. Kardelen). (Eserin orijinali 1999 yılında yayınlandı). İstanbul: Kolektif Yayınları.
- Gauchet, M. (2000). Anlam Borcu ve Devletin Kökenleri, İlkelerde Din ve Siyaset. (Çev. O. Erözden), *Devlet Kuramı*. (Der. C. B. Akal). (1. Baskı). Ankara: Dost Yayınları.
- Gellner, E. (2018). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (Çev. B. Ersanlı ve G. Göksu Özdoğan). (Eserin orijinali 1983 yılında yayınlandı). İstanbul: Hil Yayınları.
- Gülalp, H. (2007). Milliyete Karşı Vatandaşlık. (Haz. H. Gülalp). *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma*. (Çev. E. Kılınç). (1. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürbüz, Ö. (2001). Düşünce ile Tema ve Konu. *Kurgu Dergisi*, (18), 101-108.
- Gürkan-Pazarıcı, N. ve Çağlar, M. Nedim. (2018). Gündelik Hayatta Direniş ve Toplumsal Bellek. (Der. N. Gürkan. Pazarıcı). *Kültürel Belleğe Yolculuk* (1. Baskı). Ankara: Epos Yayınları.

- Halbwachs, M. (2017). *Kolektif Hafıza*. (Çev. B. Barış). (Eserin orijinali 1950'de yayınlandı). Ankara: Heretik Yayınları.
- Heywood, A. (2015). *Siyasi İdeolojiler*. (Çev. A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç). (Eserin orijinali 1992 yılında yayınlandı). Ankara: Adres Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2009). *Tarih Üzerine*. (Eserin orijinali 1999 yılında yayınlandı). (Çev. O. Akınhay). İstanbul: Agora Yayınları.
- Hosseini, K. (2008). *Uçurtma Avcısı*. (Çev. P. Özgeren). (Eserin orijinali 2003 yılında yayınlandı). İstanbul: Everest Yayınları.
- İlhan, M. E. (2015). Gelenek ve Hatırlama: Belleğin Kültürel Olarak Yeniden İnşası Üzerine Bir Tartışma. *Turkish Studies International Academic Journals*, 10(8), 1395-1408.
- İnal, K. (2004). *Eğitim ve İktidar: Türkiye'de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- İnternet: Birgün Gazetesi (2020). Gezi Davası Çöktü Sanıklar Beraat Etti. URL: <https://www.birgun.net/haber/gezi-davasi-coktu-saniklar-beraat-etti-288450>, adresinden 13 Ekim 2020'de alınmıştır.
- İzmir, H. (2016). *Türkiye'de Etnik Çatışma ve Toplumsal Hafıza: 1966 Ortaca Olayları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaplan, İ. (2005). *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (1987). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları.
- Korat, G. (2018). Romanda Tarih ve Bellek. (Der. N. Gürkan, Pazarcı). *Kültürel Belleğe Yolculuk*, (1. Baskı). Ankara: Epos Yayınları.
- Kurtaran, Y. (2016). Örgün Eğitim İçin Bir Fırsat: Gençlik Çalışmaları. (Der. A. Kaya, G. Vural ve A. Aydın). *Değerler Eğitimi: Eğitimde Farklılık ve Katılım Hakkı*, (1. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Le Goff, J. (2017). *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?*. (Çev. A. Berktaş). (Eserin orijinali 2014 yılında yayınlandı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Leca, J. (1998). Neden Söz Ediyoruz?. (Haz. J. Leca). *Uluslar ve Milliyetçilikler*. (Çev. S. İdemen). (1. Baskı). (Eserin orijinali 1995 yılında yayınlandı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Maarif Vekâleti. (1931a). *Tarih 1: Tarihtenevelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*. Ankara: Devlet Matbaası.
- Maarif Vekâleti. (1931b). *Tarih 2: Orta Zamanlar*. Ankara: Devlet Matbaası.
- Maarif Vekâleti. (1931c). *Tarih 3: Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*. Ankara: Devlet Matbaası.
- Maarif Vekâleti. (1931d). *Tarih 4: Türkiye Cumhuriyeti*. Ankara: Devlet Matbaası.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü). (Eserin orijinali 1994 yılında yayınlandı). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018a). *Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018b). *Tarih 9*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018c). *Tarih 10*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018d). *Tarih 11*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018e). *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Neyzi, L. (2011). *Ben Kimim?*. (Çev. H. Özkan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Olick, J. K. (2014). Kolektif Bellek: İki Farklı Kültür. (Çev. M. Güneşdoğmuş). (Makalenin orijinali 1999 yılında yayımlandı). *Moment Dergi: Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 1(2), 175-211.
- Ong, W. (2014). *Sözlü ve Yazılı Kültür*. (Çev. S. Postacıoğlu Banon). (Eserin orijinali 1982 yılında yayımlandı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Oran, B. (2010). *Türkiye’de Azınlıklar*. (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orhon, G. (2020). Tarih, Bellek, Çoğulluk, Umut. *Ayrıntı Dergi*, 33, 62-66.
- Özbaran, S. (1995). Neden ve Nasıl Tarih?. *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu*. (1. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özkazanç, A. (2014). Devletin Örgütlenmesi. (Ed. Y. Taşkın). *Siyaset; Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*. (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parlak, İ. (2005). *Kemalist İdeoloji’de Eğitim*. (1. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Poyraz, E. (2010). *20. Yüzyıl Sonundan Günümüze Çağdaş Sanatta Toplumsal Bellek Etkileşimleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ricoeur, P. (2017). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. (Çev. M. Emin Özcan). (Eserin orijinali 2000 yılında yayımlandı). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Russell, B. (2017). *Batı Felsefesi Tarihi: Birinci Cilt*. (Çev. A. Fethi). (Eserin orijinali 1945 yılında yayımlandı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Said, E. (2010). *Kültür ve Emperyalizm*. (Çev. N. Alpay). (Eserin orijinali 1993 yılında yayımlandı). İstanbul: Hil Yayınları.
- Sancar, M. (2016). *Geçmişle Hesaplaşma*. (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Santamaria, Y. (1998). Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi. (Haz. J. Leca). *Uluslar ve Milliyetçilik*. (Çev. S. İdemen). (1.Baskı). (Eserin orijinali 1995 yılında yayımlandı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sarlo, B. (2012). *Geçmiş Zaman*. (Çev. P. B. Charum ve D. Ekinici). (Eserin orijinali 2005 yılında yayımlandı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Schacter, D. L. (2017). *Belleğin İzinde: Beyin, Zihin ve Geçmiş*. (Çev. E. Özgül). (Eserin orijinali 1996 yılında yayımlandı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Schudson, M. (2007). Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri. *Cogito*, 50, 179-199.

- Scott, J. W. (2017). *Eleştirel Tarih Kuramı: Kimlikler, Deneyimler, Politikalar*. (Çev. Z. Yaya). (Eserin orijinali 2009 yılında yayınlandı). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Smith, A. D. (1994). *Milli Kimlik*. (Çev. B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, A. D. (2017). *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*. (Çev. B. F. Çallı). (Eserin orijinali 2009 yılında yayınlandı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Spring, J. (2017). *Özgür Eğitim*. (Çev. A. Ekmekçi). (Eserin orijinali 1975 yılında yayınlandı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sular, M. (2017). *Lise Öğrencilerinin Okula Yabancılaşmasında Okul İklimi ve Okulda İletişimin Rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- Susam, A. (2015). *Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema*. (1. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şerifsoy, S. (2013). Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950, (Der. A. G. Altınay). *Vatan, Millet, Kadınlar*. (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli, İ. (1994). Küreselleşen Dünyada Tarih Öğretiminin Amaçları Ne Olabilir?. *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu*. (1. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Traverso, E. (2019). *Geçmiş Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika*. (Çev. I. Ergüden). (Eserin orijinali 2005 yılında yayınlandı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Trouillot, M. R. (2015). *Geçmiş Susturmak: Tarihin Üretilmesi ve İktidar*. (Çev. S. O. Zeybek). (Eserin orijinali 1995 yılında yayınlandı). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Tunaya-Tarık Z. (1999a). *Batılılaşma Hareketleri – 1*. (1. Baskı). İstanbul: Yenigün Basın ve Yayıncılık.
- Tunaya-Tarık Z. (1999b). *Batılılaşma Hareketleri – 2*. (1. Baskı). İstanbul: Yenigün Basın ve Yayıncılık.
- Tunçay, M. (1995). Tarih Öğretiminin İyileştirilmesine Yönelik Düşünceler. *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu*. (1. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türkoğlu, N. (2015). *Toplumsal İletişim*. (1. Baskı). Adana: Karahan Kitabevi.
- Uçarlar, N. ve DİSA. (2015). *Hiçbir Şey Yerde Değil*. (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ünlü, B. (2019). *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*. (7. Baskı). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Üstel, F. (2008). *Makbul Vatandaş'ın Peşinde*. (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, A. (2018). *Kültür Varlıklarının Korunması Bağlamında Toplumsal Bellek: Meydanlar (Taksim Meydanı Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yücel, H. A. (1974). *Kültür Üzerine Düşünceler*. (1. Baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Yapıcı, Yılmaz
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri :
Medeni hali :
e-mail :

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/ Gazetecilik Anabilim Dalı	Devam ediyor
Lisans	Selçuk Üniversitesi / Gazetecilik Bölümü	2017
Lise	Araban Lisesi	2011

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev

Yabancı Dil

İngilizce

Yayımlar

.....

Hobiler

Fotoğrafçılık, Fitness

